

Volumen 2.

Št. 1

Julij 1993

**PSIHOLOŠKA
OBZORJA**

**HORIZONS
OF
PSYCHOLOGY**

Volume 2.

No. 1

July 1993

433746

PSIHOLOŠKA OBZORJA

HORIZONS OF PSYCHOLOGY

Izdaja Društvo psihologov Slovenije in Državna založba Slovenije

Raziskovalni članki

Klas Brenk, Valentin Bucik in Deja Moravec-Berger

BORTNERJEVA LESTVICA ZA MERJENJE PSIHOLŠKEGA
VZORCA T

Darja Kobal

EGO-PSIHOLOŠKA PRAVILNOSTI VZORCA
PACIENTOV Z R

Velko S. Rus, Marga Ročman

VPLIV RAZLIČNIH NEVERBALNIH NAČINOV

KOMUNICIRANJA IN KOMUNIKACIJSKIH ČILJEV NA ZAZ-
NAVO SOCIAL

KOMUNIKACI

Marko Polič, A. Bukinac, Z. Rajh

REFUGEES' PERCEPTION OF THE SITUATION: THE CASE
OF CROATIAN REFUGEES IN S

Marko Polič, A. Bukinac, Z. Rajh

Marko Polič, A. Bukinac, Z. Rajh

Teoretski, pregledni članki

Odgovorni urednik: dr. Peter Praper

Lektorica: Vilma Kavčiček

Grafična urednica: Vilma Kavčiček

Redakcijski svet: Društvo psihologov Slovenije

PSYCHOLOGY IN HEALTH CARE IN THE 21st CENTURY

(DRUŽBENO ORGANIZIRANA ZDRAVSTVENA PSIHOLOGI-

JA: O VLOGI PSIHOLOGIJE V SKRBI ZA ZDRAVJE NA PRAGU

21. STOLETJE)

Društvo psihologov Slovenije

Petršnikova 74, 61210 LJUBLJANA-ŠENTVID

LIBIDO, AGGRESSION AND AGGRESSIVENESS

Revija izhaja s finančno podporo Ministrstva za šolstvo in šport in s finančno podporo

Ministrstva za znanost in tehnologijo

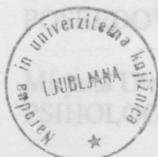
SPRETNOST (TEHNE) POSLUSANJA IN GOVORJENJA KOT

OVANJE ČLOVEKOVEGA BISTVA

Revija izhaja štirikrat na leto

PSIHOLOŠKA OBZORJA SREČE

**LJUBLJANA
1993**

999605/94

PSIHOLOŠKA OBZORJA
HORIZONS OF PSYCHOLOGY

Izdaja Društvo psihologov Slovenije in Državna založba Slovenije

Uredniški svet:

Živana Bele-Potočnik, dr. Marko Polič, Andrej Žižmond

Uredniški odbor:

mag. Eva Bahovec, dr. Gabi Šaćinovič Vogrinčič, Slavica Česnik, dr. Bojan Dekleva,
dr. Onja Grad Tekavčič, dr. Ludvik Horvat, mag. Miro Kline, dr. Janez Mayer, dr. Barica
Marentič Požarnik, dr. Janek Musek, mag. Vid Pogačnik, dr. Peter Praper, dr. Mirjana Ule,
dr. Peter Umek, dr. Sonja Žorga

Glavni urednik: dr. Janek Musek

Odgovorni urednik: dr. Peter Praper

Lektorica: Vilma Kavšček

Grafična ureditev: Vili Vrhovec

Računalniški prelom: Državna založba Slovenije

Tisk: Tiskarna Ljubljana

Naslov uredništva:

Društvo psihologov Slovenije
Prušnikova 74, 61210 LJUBLJANA-ŠENTVID
tel. (061) 51086

Revija izhaja s finančno podporo Ministrstva za šolstvo in šport in s finančno podporo
Ministrstva za znanost in tehnologijo

Revija izhaja štirikrat na leto
Naklada: 1200 izvodov

Raziskovalni članki

- Klas Brenk, Valentin Bucik in Daša Moravec-Berger
BORTNERJEVA LESTVICA ZA MERJENJE VEDENJSKEGA VZORCA TIPA-A - NEKATERE PSIHOMETRIJSKE LASTNOSTI 5
- Darja Kobal
EGO-PSIHOLOŠKA OCENA OSEBNOSTNE STRUKTURE PACIENTOV Z RAZVOJNIMI DEFICITI EGA 23
- Velko S. Rus, Marga Kocmur
VPLIV RAZLIČNIH NEVERBALNIH NAČINOV KOMUNICIRANJA IN KOMUNIKACIJSKIH CILJEV NA ZAZNAVO SOCIALNE DISTANCE IN EVALUACIJO V KOMUNIKACIJI 31
- Marko Polič, A. Bukinac, Z. Rajh in B. Ušeničnik
REFUGEES' PERCEPTION OF THEIR SITUATION: THE CASE OF CROATIAN REFUGEES IN SLOVENIA 45
- Marko Polič, Vlasta Zabukovec
WAR IN THE EYES OF CHILDREN: A DEVELOPMENTAL STUDY 53

Teoretski, pregledni in strokovni članki

- René F. W. Dijkstra
 (predgovor Peter Praper)
PUBLIC HEALTH PSYCHOLOGY: ON THE ROLE OF PSYCHOLOGY IN HEALTH CARE IN THE 21st CENTURY (DRUŽBENO ORGANIZIRANA ZDRAVSTVENA PSIHOLOGIJA: O VLOGI PSIHOLOGIJE V SKRBI ZA ZDRAVJE NA PRAGU 21. STOLETJA) 63
- Peter Praper
LIBIDO, AGGRESSION AND AGGRESSIVENESS 81
- Janez Juhant
SPRETNOST (TEHNE) POSLUŠANJA IN GOVORJENJA KOT POSREDOVANJE ČLOVEKOVEGA BISTVA 89
- Mirjana Ule
PSIHOLOGIJA SREČE 97

Vid Pogačnik	105
TEST VERBALNE SPOSOBNOSTI 'TUIJKE'	
Nina A. Kovačev	111
THE RISE OF THE CROWD - AN EPILEPTIC FIT OR A RITE?	

Komentarji in ocene

Valentin Bucik	119
KOMENTAR K PREVODU ČLANKA A.R. JENSENA:	
IQ IN ZNANOST - SKRIVNOSTNA AFERA BURT	
Zoran Pavlovič	131
OCENA KNJIGE: ALICE MILLER: DRAMA JE BITI OTROK	
(IN ISKANJE RESNICE O SEBI)	

Obituarij

Vid Pečjak, Tatjana Lamovec	141
Odšel je poslednji gestaltist	

BORTNERJEVA LESTVICA ZA MERJENJE VEDENJSKEGA VZORCA TIPA-A - NEKATERE PSIHOMETRIJSKE LASTNOSTI

Klas Brenk,* Valentin Bucik* in Daša Moravec-Berger**

KLJUČNE BESEDE: Vedenje Tipa-A, Bortner, hipertenzija, zanesljivost, veljavnost, konfirmatorna analiza, LISREL

POVZETEK

Nekatere psihosocialne dimenzije (med njimi tudi vedenjski vzorec Tipa-A) kažejo dokajšnjo povezanost s patogenezo koronarnih obolenj (hipertenzija). Med številnimi samoocenitvenimi instrumenti, s katerimi lahko merimo vedenjska vzorca tipov A in B po frekventnosti aplikacije izstopa Bortnerjeva lestvica. Vendar pa malostevilne študije njenih merskih lastnosti kažejo nekonsistentne rezultate o njeni kvaliteti. Bortnerjevo lestvico, aplicirano na vzorcu 743 subjektov, smo analizirali z vidika zanesljivosti, dimenzionalnosti in vsebinske veljavnosti s pomočjo konfirmatornega LISREL pristopa. Preliminarni rezultati kažejo na nepričakovano nizko vrednost pokazateljev zanesljivosti lestvice glede na sumarni rezultat. Namesto tega

* Univerza v Ljubljani, FF
Oddelek za psihologijo
Katedra za psihološko metodologijo
Ljubljana

** Univ. zavod za zdravstveno in socialno varstvo
Inštitut za socialno medicino
Enota za kardiovaskularne bolezni
Ljubljana

Prispevek je bil v krajši obliki predstavljen kot poster na 20. POSVETOVANJU PSIHOLOGOV R SLOVENIJE v Radencih 23.10.-26.10.1991

smo potrdili vsebinsko ustrezno dvofaktorsko rešitev, pri čemer prvi faktor reflektira dimenzijo, ki jo lahko imenujemo "hitrost", in drugi "tekmovalnost". Vedenje Tipa-A se torej kaže kot večdimenzionalni konstrukt in je zato tudi prikazovanje rezultatov Bortnerjeve lestvice neustrezno v obliki enostavnega sumarnega skora. Bortnerjev vprašalnik naj bi v bodoče uporabljali kot mero le ene (oz. dveh) bolj specifične komponente vedenjskega vzorca Tipa-A. Vsekakor bi bilo pri določevanju tega vedenjskega vzorca priporočljivo kombinirati rezultate na Bortnerjevi lestvici z drugimi merami vedenjskega vzorca Tipa-A.

ABSTRACT

There is a considerable evidence to support the relationship between some psychosocial constructs (among which is the Type A behavior pattern - TABP) and the pathogenesis of the coronary heart disease, such as hypertension. Because of its widespread use, the Bortner scale is taking an important place among other self-reported TABP measures. However, some rare studies of its psychometric properties expressed rather inconsistent results and relatively low promises about its applicability. The Bortner scale was applied in a sample of 743 subjects and then its reliability, dimensionality and content validity were analysed using the LISREL confirmatory approach. The estimates of the reliability of the final score, based on a simple summation of responses, were found to be unexpectedly low, so it was concluded that Bortner scale should not be used as the TABP measure in its present form. Instead, more relevant two-factor structure was confirmed, with the first factor identified as "speed" and the second as "competitiveness". Obviously, TABP is a multidimensional construct, therefore the use of the Bortner scale is justifiable only as at least two-score measure (namely Speed and Competitiveness). It is also strongly recommended that Bortner should be applied in the TABP assessment exclusively in the combination with one or more other measures, which might explain some of the TABP dimensions not covered by Bortner.

Obširna eksperimentalna evidenca nakazuje dokajšnjo povezanost različnih psihosocialnih dimenzij s patogenezo koronarnih obolenj (kot je hipertenzija). Ena od psihosocialnih dimenzij je tudi t.i. vedenjski vzorec Tipa-A. Vplivi tega vedenjskega vzorca na razvoj določenih psihofizičnih in fizioloških simptomov (npr. nekatere bolezni srca in ožilja) so v zadnjem času predmet vse večjega števila raziskav na meji med medicinsko in psihološko znanostjo. Vedenjski vzorec Tipa-A je epidemološki konstrukt, neposredno izvirajoč iz sistematičnih opazovanj srčnih bolnikov, in je opredeljen kot akcijski kompleks, opažen pri vsaki osebi, ki je agresivno vpletena v kroničen, nenehen boj za doseganje "čim več v čim krajšem času" - če je potrebno tudi na račun drugih stvari ali oseb. Očitne manifestacije te bitke so eksplozivno, pospešeno govorjenje in nastop, pospešen tempo življenja, nepotrpežljivost, osredotočanje na več aktivnosti obenem, prezaposlenost s seboj, nezadovoljstvo z življenjem, nagnjenje k tekmovanju z drugimi tudi v netekmovalnih situacijah itd. Bistveni elementi tega vedenjskega vzorca pa so agresivnost, sovražna nastrojenost do drugih, ki jo lahko sprožijo že majhne stvari, občutek časovne prenatrpanosti in prezaposlenosti ter neprestano tekmovalno prizadevanje za doseg. Vedenjski vzorec Tipa-A ni mišljen kot osebnostna poteza ali črta, temveč kot skupek vedenj, ki jih primerno "stimulativno" okolje v določenem trenutku izv-

abi iz dovtetnih posameznikov; tudi ni mišljen kot diskretna tipologija, ampak naj bi bil kontinuum vedenj v intervalu od ekstremnega Tipa-A do ekstremnega ne-Tipa-A oziroma Tipa-B, za katerega naj bi bila značilna odsotnost vsebin, elementov in manifestacij, ki karakterizirajo Tip-A vzorec vedenja (Matthews, 1982; Julius & Cottier, 1983; Van Egeren, Fabrega & Thornton, 1983; Rosenman, 1987).

V zadnjih 25 letih je bilo razvitih več mer za določevanje vedenjskega vzorca Tipa-A. Strukturiran intervju je edina mera, ki omogoča raziskovalčevo ocenjevanje subjekta. Ostalo so samoocenitveni vprašalniki tipa papir-svinčnik (z vsemi njihovimi dobrimi in slabimi lastnostmi), kot npr. Jenkins Activity Survey (JAS), Framinghamova Lestvica Tipa-A, Thurstonova lista temperamenta, lestvica Vicker-Sales, Eysenckov vprašalnik Tipa-A/Tipa-B itd. (O'Looney & Harding, 1985; Booth-Kewley & Friedman, 1987; Friedman & Booth-Kewley, 1988; Matthews, 1988). Med slednjimi izstopa po pogostosti uporabe v praksi in v raziskovalne namene poleg JAS predvsem kratka Bortnerjeva lestvica Tipa-A. Z njo si pomagajo pri določanju vedenjskega vzorca Tipa-A na področju preučevanja koronarne srčne bolezni, koronarne ateroskleroze ter hipertenzije (French-Belgian Collaborative Group, 1982; Cottier in dr., 1983; Abbott, Sutherland & Watt, 1987), stresa (Morell, 1989) in pri mnogih drugih problemih (Furnham, Hillard & Brewin, 1985; Gallacher in dr., 1988; Gallacher & Smith, 1989; Kirschner, Albright & Andreassi, 1989; Piffner in dr., 1989; Salmon in dr., 1989; Suls & Wan, 1989).

Nekatere primerjalne analize kvalitete Bortnerjeve lestvice tako glede na konkurentne mere vedenja Tipa-A kot na zunanje kriterije (Bass, 1984; Mayes, Sime & Ganster, 1984; Byrne in dr., 1985; Flanery & Bowen, 1986; Furnham, 1986; Bass & Akhras, 1987; Bennett & Carroll, 1989; Edwards, Baglioni & Cooper, 1990a, 1990b) so pokazale precej njenih slabosti, ki ne opravičujejo več uporabe lestvice v taki obliki, kot se uporablja sedaj. Predvsem sta se pokazali kot zelo vprašljivi zanesljivost in veljavnost lestvice s predpostavko, da jo prikazujemo kot enodimenzionalno mero vedenjskega vzorca Tipa-A, kajti ta konstrukt naj bi bil večplasten in bi ga morali kot takega tudi meriti. "Bortner" naj bi meril vsaj dve različni dimenziji, ki so ju številni raziskovalci poimenovali kot "hitrost" in "tekmovalnost".

Ob preverjanju merskih karakteristik nekega inštrumenta za merjenje vedenja Tipa-A se postavlja tudi vsebinsko vprašanje upravičenosti ugotavljanja napovedne veljavnosti lestvice glede na določene zunanje kriterije, ker natančno ne vemo niti tega, ali je vedenjski vzorec Tipa-A vzrok določenih kliničnih simptomov ali njihova posledica.

Problem pričujoče študije je bil raziskati nekatere merske karakteristike Bortnerjeve lestvice za merjenje vedenjskega vzorca Tipa-A, predvsem njeno zanesljivost in veljavnost kot enodimenzionalne mere, kakršna je danes v uporabi v praksi, ter na podlagi eksploratorne in konfirmatorne analize dimenzionalnosti (s pomočjo programa LISREL, oziroma s pomočjo analize modelov linearnih strukturnih enačb za latentne variable) predlagati alternativne rešitve pri delu s tem inštrumentom.

METODA

Vzorec: Podatki so bili zbrani na vzorcu 743 subjektov, 42 % moškega in 58 % ženskega spola, vseh izobrazbenih ravni in povprečne starosti 49.5 let (SD = 17.8). Zajemanje podatkov je potekalo v okviru rednih sistematičnih zdravstvenih pregledov.

Instrument: Bortnerjeva lestvica je samoocenitveni vprašalnik s 14 postavkami - atributi z dvema ekstremnima vrednostima. Ti dve skrajnosti sta povezani s 24 - stopenjsko mersko lestvico, na kateri respondent s križcem označi mesto glede na to, kako močno se po njegovem mnenju njegove lastnosti nagibajo k eni ali k drugi skrajnosti. Postavke oziroma lastnosti so na samoocenitveni listi predstavljene v vrstnem redu, ki je prikazan v Tabeli 1, vendar so postavke 1, 3, 4, 6, 8, 9 in 10 v vprašalniku po vsebini obrnjene.

Končni rezultat naj bi bil preprosto seštevek ocenjenih vrednosti pri vseh postavkah (pred seštevanjem obrnemo vrednosti pri "obrnjenih" postavkah). Približevanje najvišji vrednosti ($14 \times 24 = 336$ točk) naj bi nakazovalo nagibanje k vedenjskemu vzorcu Tipa-A, najnižji vrednosti (14 točk) pa k vedenju Tipa-B.

Tabela 1: Lista atributov, ki jih respondent ocenjuje v Bortnerjevi lestvici.

Nizek skor (1):

- V 1. Ne drži se do govorenega časa
- V 2. Netekmovalen
- V 3. Dober poslušalec kaj bo kdo rekel
- V 4. Nikoli se mu ne mudi
- V 5. Potrpežljiv
- V 6. Brezbrižen
- V 7. Dela samo eno stvar naenkrat
- V 8. Umirjeno reagira
- V 9. Pomembno mu je le lastno zadovoljstvo
- V 10. Počasen
- V 11. Sproščen
- V 12. Skriva čustva
- V 13. Marsikaj ga zanima
- V 14. Zadovoljen z delom, ki ga opravlja

Visok skor (24):

- Nikoli ne zamuja
- Zelo tekmovalen
- Vpada v besedo, predvdi,
- Vedno se mu mudi
- Nepotrpežljiv
- Zelo prizadeven
- Dela več stvari hkrati
- Pretirano reagira, nagle jeze
- Želi opravljati upoštevan poklic
- Hiter pri dnevnih opravilih
- Preveč se žene
- Izraža čustva
- Zanima ga samo delo
- Stremi po zahtevnejšem delu

REZULTATI IN DISKUSIJA

Najprej smo za celotno lestvico in posamezne postavke v njej izračunali osnovne statistike, da bi ugotovili morebitne posebnosti v frekvenčnih distribucijah odgovorov subjektov na postavke in s tem na upravičenost uporabe parametrske statistike. Izračuni so prikazani v Tabeli 2.

Razvidna je precejšnja nenormalnost distribucij odgovorov na posamezne postavke. Ob tem se zastavlja vprašanje, ali pri testiranju enofaktorskega modela uporabiti metodo ocenjevanja parametrov, ki bazira na normalni distribuciji (kot npr. Metodo največje zanesljivosti (Maximum Likelihood - ML), oziroma koliko na drugi strani pridobimo s tehniko, ki ne zahteva normalne distribucije ("asymptotic distribution free"), kot npr. Metoda ponderiranih najmanjših kvadratov (Weighted Least Squares - WLS).

Tabela 2: Osnovne statistike za Bortnerjevo lestvico - PRELIS 2 izpis (Joreskog & Sorbom, 1988, 1991a)

VELIKOST VZORCA = 743

UNIVARIATNE KONCNE STATISTIKE ZA KONTINUIRANE VARIABLE

VARIABLEA	SREDINA	ST.DEV.	ASIMETR.	SPLOSCEN	MIN	FREK.	MAX.	FREKV.1
VAR 1	19.016	5.411	-1.397	1.403	.000	1	24.000	141
VAR 2	10.448	6.593	.256	-.881	.000	1	24.000	17
VAR 3	9.718	6.442	.505	-.732	.000	1	24.000	22
VAR 4	15.500	6.183	-.566	-.378	.000	1	24.000	65
VAR 5	8.313	6.265	.773	-.337	.000	1	24.000	13
VAR 6	18.569	4.469	-1.057	1.625	.000	1	24.000	107
VAR 7	10.845	7.401	.230	-1.322	.000	1	24.000	26
VAR 8	11.138	6.777	.206	-1.113	.000	1	24.000	24
VAR 9	14.829	6.989	-.460	-.970	.000	1	24.000	69
VAR 10	17.207	5.827	-.923	.242	.000	1	24.000	84
VAR 11	12.109	6.860	.014	-1.133	.000	1	24.000	28
VAR 12	11.921	7.003	.157	-1.181	.000	1	24.000	36
VAR 13	8.175	6.457	.936	-.121	.000	1	24.000	18
VAR 14	7.216	5.762	.923	.026	.000	1	24.000	3

Statistike za	Sredina	Varianca	Std.Dev	# Variabel
Lestvico	175.241	851.976	29.189	14

	Sredina	Min.	Max.	Varianca
Item Sredine	12.517	7.226	19.042	15.200
Item Variance	40.269	19.230	54.686	84.798
Inter-item korel.	0.038	-0.203	0.378	0.015

S pomočjo programa LISREL 8 (Joreskog & Sorbom, 1988, 1991b) smo opravili Konfirmatorno analizo enofaktorskega modela Bortnerjeve lestvice po obeh poteh:

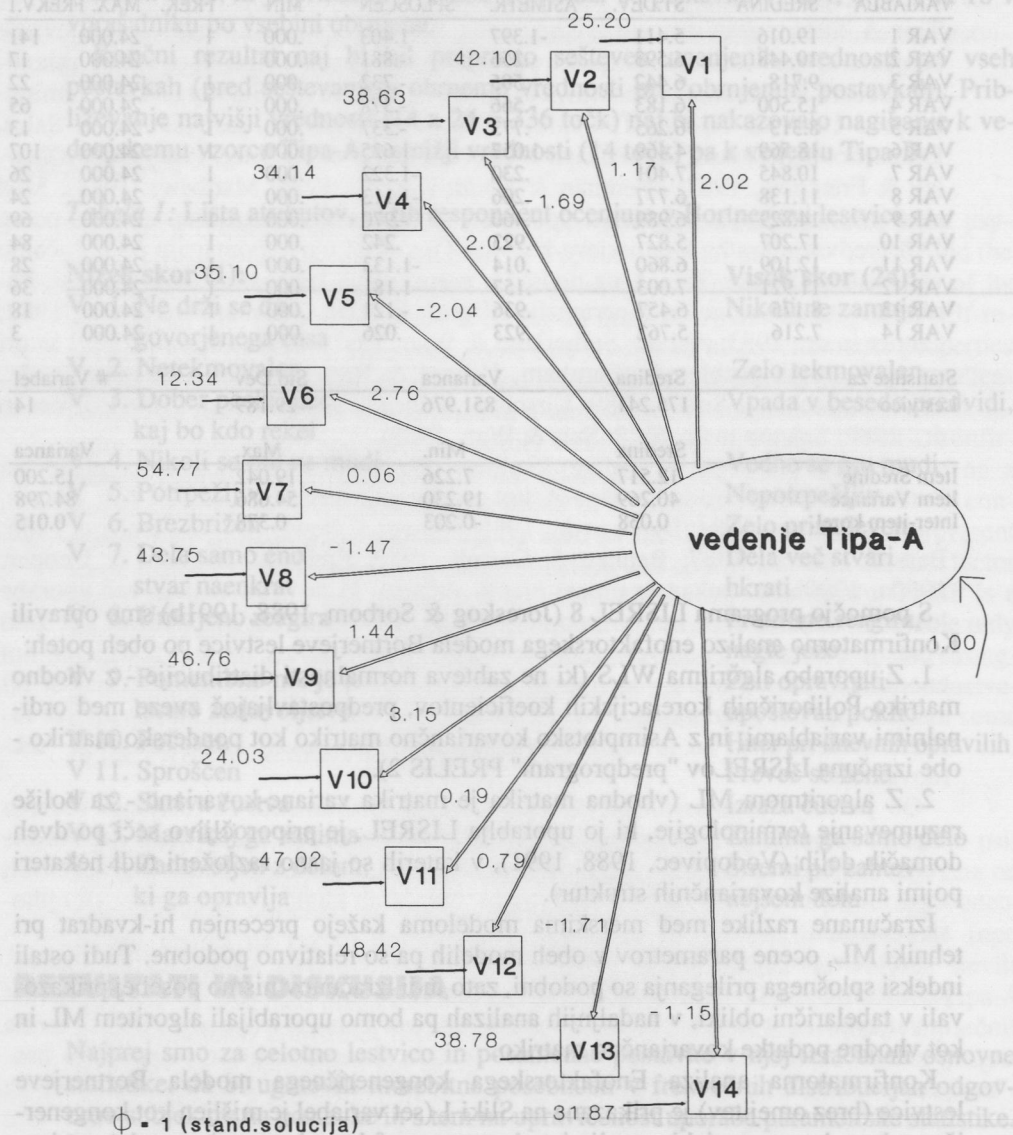
1. Z uporabo algoritma WLS (ki ne zahteva normalnosti distribucije - z vhodno matriko Polihoričnih korelacijskih koeficientov, predpostavljajoč zveze med ordinalnimi variablami, in z Asimptotsko kovariančno matriko kot pondersko matriko - obe izračuna LISRElov "predprogram" PRELIS 2).

2. Z algoritmom ML (vhodna matrika je matrika varianc-kovarianc - za boljše razumevanje terminologije, ki jo uporablja LISREL, je priporočljivo seči po dveh domačih delih (Vodopivec, 1988, 1991), v katerih so jasno razloženi tudi nekateri pojmi analize kovariančnih struktur).

Izračunane razlike med merskima modeloma kažejo precenjen hi-kvadrat pri tehniki ML, ocene parametrov v obeh modelih pa so relativno podobne. Tudi ostali indeksi splošnega prileganja so podobni, zato tudi izračunov nismo posebej prikazovali v tabelarni obliki, v nadaljnjih analizah pa bomo uporabljali algoritem ML in kot vhodne podatke kovariančno matriko.

Konfirmatorna analiza Enofaktorskega kongeneričnega modela Bortnerjeve lestvice (brez omejitev) je prikazana na Sliki 1 (set variabel je mišljen kot kongeneričen takrat, ko vse variable merijo isto lastnost oz. faktor, izvzeta je napaka merjenja (Joreskog, 1971)). Merska lestvica latentne dimenzije je definirana s fiksiranjem diagonale Fi-matrike na 1, s čimer se pripiše faktorju varianco ena, torej se enota mere na tej osnovi standardizira (Anderson & Gerbing, 1988; Joreskog & Sorbom, 1988, str. 14, 38, 63, 76).

Slika 1: BORTNER-KONFIRMATORNA F.A. ENOFAKTORSKI KONGENERIČNI MODEL

Kvadrтки predstavljajo merske spremenljivke, ki naj bi odražale konstrukt, ki ga predstavlja oval. Variable V1 do V14 različno močno pojasnjujejo dimenzijo, ki smo jo v skladu s predhodnimi študijami imenovali "VEDENJE TIPA-A". Moč in smer vpliva je razvidna iz višine koeficieta med konstruktom in mersko spremenljivko. Pri spremenljivkah, ki so šibki pokazatelji tega konstrukta, so napake merjenja, ki so prikazane na levi strani pri vsaki spremenljivki, relativno velike. Koeficienti kvadrirane multiple korelacije za vsako variablo (ki so izračunane kot del rezultatov v LISRELu), ki pomenijo zanesljivost posamezne spremenljivke, so nepričakovano nizki (glej Tabela 3).

Tabela 3: Koeficienti zanesljivosti posamezne postavke v Bortnerjevi lestvici - enofaktorski kongenerični model

Postavka:	V1	V2	V3	V4	V5	V6	V7
Koef.zaneslj.	.14	.03	.11	.14	.24	.37	.00
Postavka:	V8	V9	V10	V11	V12	V13	V14
Koef.zaneslj.	.12	.04	.33	.00	.01	.08	.05

Tudi celotni koeficient determinacije, ki kaže, kako dobro manifestne spremenljivke v celoti služijo kot mera latentne spremenljivke (Vodopivec, 1991) je nizek (0.638).

Nekateri izbrani Indeksi splošnega prileganja podatkov temu preverjanemu modelu (iz LISRELovega outputa) so prikazani v Tabeli 4:

Tabela 4: Indeksi splošnega prileganja podatkov enofaktorskemu kongeneričnemu modelu Bortnerjeve lestvice (imena indeksov namenoma niso izražena v prevođu zaradi lažje primerjave z indeksi, ki jih najdemo v literaturi).

CHI-SQUARE WITH 77 DEGREES OF FREEDOM = 569.312 (P = 0.00)

GOODNESS OF FIT INDEX (GFI) = 0.887

ADJUSTED GOODNESS OF FIT INDEX (AGFI) = 0.846

PARSIMONIČNI GOODNESS OF FIT INDEX (PGFI) = 0.650

NORMED FIT INDEX (NFI) = 0.399

NON-NORMED FIT INDEX (NNFI) = 0.320

PARSIMONIČNI NORMED FIT INDEX (PNFI) = 0.338

PARS. NORMED FIT INDEX TIPA-2 (PNFI2) = 0.367

Zelo velik Hi-kvadrat kaže na izrazito neustreznost modela glede na empirične podatke (model je zavrnjen s praktično ničelno možnostjo napake alfa). Zaradi velike odvisnosti te ocene parametra od numerusa (Joreskog & Sorbom, 1988, str. 42-43) so upoštevani tudi drugi indeksi ujemanja (sicer tudi ne "imuni" pred vplivom velikosti vzorca - Anderson & Gerbing, 1984; Marsh, Balla & McDonald, 1988), ki pa kažejo enako tendenco (če so indeksi blizu 1, je ujemanje veliko, če so blizu 0, pa malo - za NFI je npr. predlagan kriterij 0.9 - Bentler & Bonett, 1980). Najbolj priporočljiva je uporaba parsimoničnih indeksov ujemanja, ki korigirajo indeks glede na razmerje v stopnjah svobode med preverjanim in ničelnim modelom. Priporoča se uporaba Parsimoničnega normiranega indeksa prileganja tipa 2 (PNFI2) -

Vodopivec, 1991, str. 16 ali NNFI, ki naj bi bil najbolj neodvisen od velikosti vzorca (Marsh in dr., 1988).

Glede na to, da so raziskovalci v nekaj študijah poizkušali preverjati ustreznost Bortnerjeve lestvice s klasičnimi psihometričnimi analizami, smo tudi mi izračunali klasični indeks reliabilnosti lestvice - indeks interne konsistentnosti testa ali Cronbachov Alfa koeficient zanesljivosti, ki ocenjuje povprečje vseh možnih split-half ocen zanesljivosti znotraj testa. Alfa = 0.364 (kar je še manj kot v drugih študijah, kritičnih do "Bortnerja" - Edwards, Baglioni & Cooper, 1990a, 1990b), vendar moramo pri aplikaciji koeficienta Alfa paziti vsaj na dve težavi. (a) Alfa predpostavlja, da so variable v lestvici Tau-ekvivalentne (torej da so v enaki meri zasichéne - obtežene z ocenjevano latentno dimenzijo). Razlika med hi-kvadratoma, izračunanima pri nerestriktivnem modelu (569.312 - df=77) in pri modelu pod restrikcijo Tau-ekvivalentnosti (857.163 - df=90) znaša 287.850, kar je pri 3 sproženih stopnjah prostosti visoko pomembna vrednost. Iz tega sledi, da predpostavka o Tau-ekvivalentnosti za Enofaktorski kongenerični model Bortnerjeve lestvice ne drži! (b) Prav tako pa koeficient Alfa ne preverja tudi predpostavke o tem, ali je lestvica resnično enodimenzionalna, čeprav na njej bazira. Zato je izračunani koeficient Alfa podcenjen.

Iz povedanega torej sledi, da enofaktorska struktura (kakršno naj bi merila Bortnerjeva lestvica) ne drži. Ali je možno, da je lestvica večdimenzionalna? Eksperimentalna evidenca kaže na sum, da je tako (Edwards in dr., 1990a, 1990b).

Predpostavko o večdimenzionalnosti smo preverili najprej z Eksploratorno faktorsko analizo (Metoda: MAXIMUM LIKELIHOOD, Rotacija: OBLIQUE (Norušis, 1988)).

Kombinacija kriterijev Cattella (Scree test) in Kaiserja (upoštevanje le lastnih vrednosti, ki so večje od 1 - glej Sliko 2) narekuje odločitev za dvofaktorsko strukturo (oba faktorja pojasnita le ca. 29 odstotkov celotne variance, ostali faktorji pa razdrobljeno ostalo varianco).

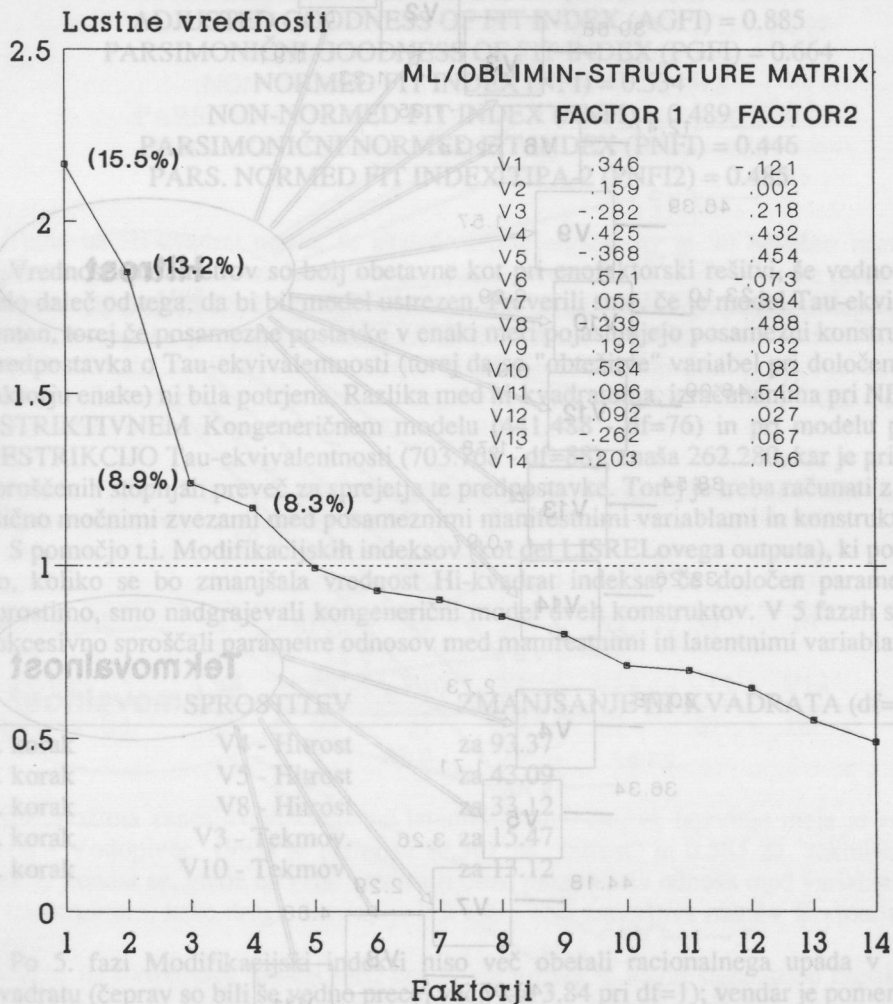
Faktorja smo interpretirali s pomočjo merjenih variabel - postavk v Bortnerjevi lestvici in sicer hierarhično (glede na velikost saturacije posamezne postavke s posameznim faktorjem):

1. FAKTOR: **HITROST** oz. "časovna stiska" - glavna koomponenta (Zelo prizadeven, Hiter pri dnevnih opravilih, Vedno se mu mudi, Nikoli ne zamuja)
2. FAKTOR: **TEKMOVALNOST** oz. "empatično vedenje" (Preveč se žene, Pretirano reagira, Nagle jeze, Nepotrpežljiv, Vedno se mu mudi, Dela več stvari hkrati, Vpada v besedo, Stremi po zahtevnejšem delu)

Rešitev je glede faktorske strukture v osnovi skladna z nekaterimi prejšnjimi študijami (Edwards in dr., 1990a), zato smo se odločili, da bomo stabilnost strukture preverili s konfirmatorno faktorsko analizo.

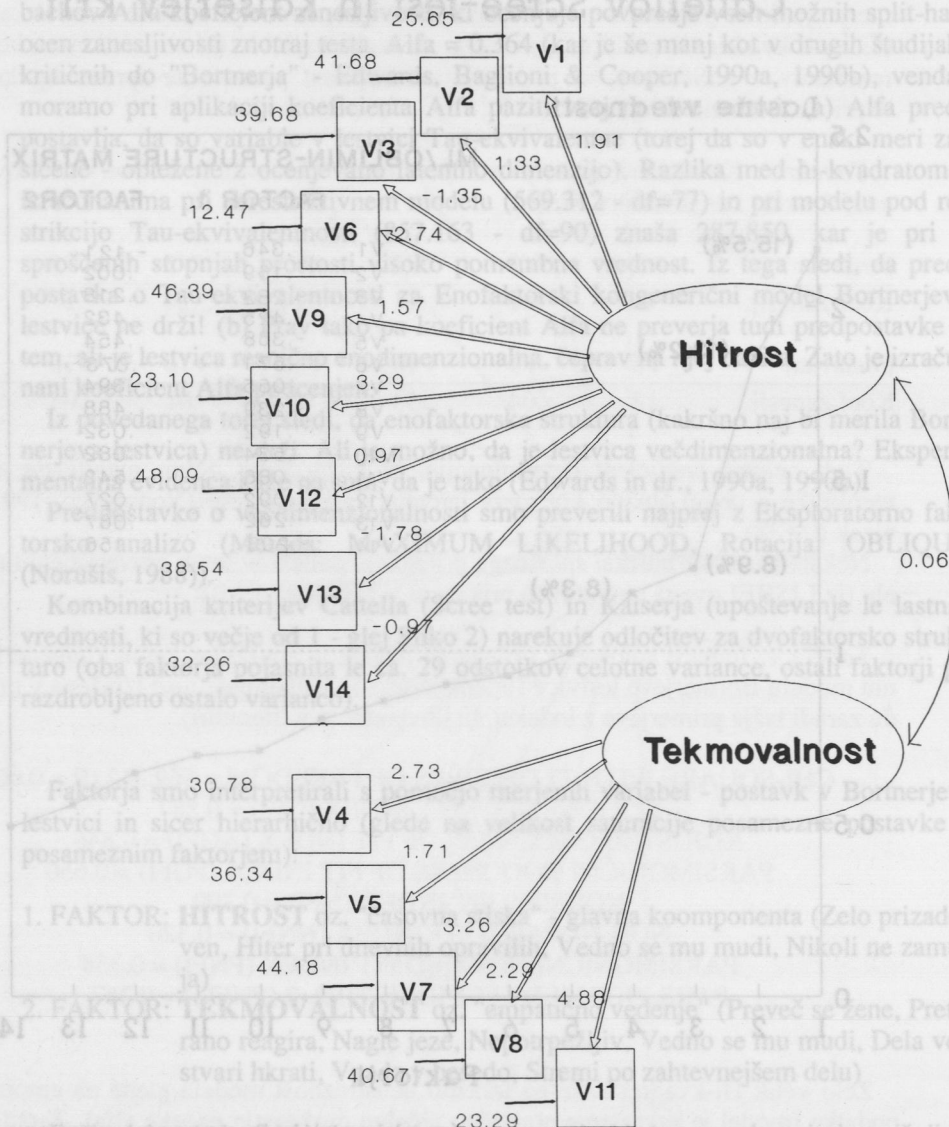
V konfirmativni analizi dvofaktorskega kogeneričnega modela smo vsako variabla priredili le enemu od obeh faktorjev - tistemu, s katerim ima najvišjo korelacijo (glej Sliko 3).

Slika 2: EKSPLOATORNA F.A. - Bortner
Cattelov Scree-test in Kaiserjev krit.

(v oklepajih je procent variance,
ki jo pojasnjuje posamezni faktor)

**Slika 3: BORTNER-KONFIRMATORNA F.A.
DVOFAKTORSKI KONGENERIČNI MODEL**

$\Phi = 1$ (standardiz. solucija)

Indeksi splošnega prileganja oziroma ujemanja podatkov s postavljenim modelom so prikazani v Tabeli 5:

Tabela 5: Indeksi splošnega prileganja podatkov dvofaktorskemu kongeneričnemu modelu Bortnerjeve lestvice.

CHI-SQUARE WITH 76 DEGREES OF FREEDOM = 441.488 (P = 0.00)

GOODNESS OF FIT INDEX (GFI) = 0.917

ADJUSTED GOODNESS OF FIT INDEX (AGFI) = 0.885

PARSIMONIČNI GOODNESS OF FIT INDEX (PGFI) = 0.664

NORMED FIT INDEX (NFI) = 0.534

NON-NORMED FIT INDEX (NNFI) = 0.489

PARSIMONIČNI NORMED FIT INDEX (PNFI) = 0.446

PARS. NORMED FIT INDEX TIPA-2 (PNFI2) = 0.485

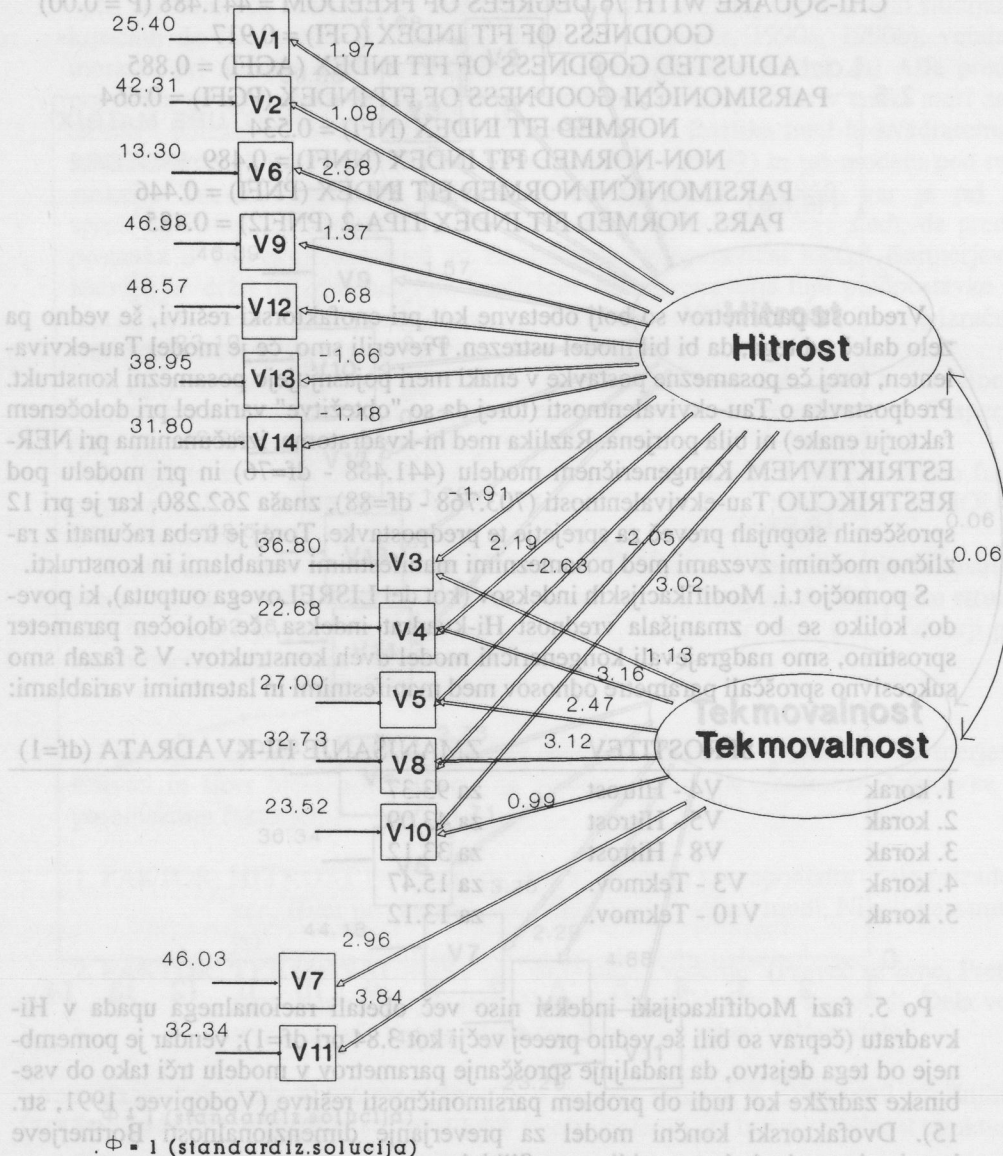
Vrednosti parametrov so bolj obetavne kot pri enofaktorski rešitvi, še vedno pa zelo daleč od tega, da bi bil model ustrezen. Preverili smo, če je model Tau-ekvivalenten, torej če posamezne postavke v enaki meri pojasnjujejo posamezni konstrukt. Predpostavka o Tau-ekvivalentnosti (torej da so "obtežitve" variabel pri določenem faktorju enake) ni bila potrjena. Razlika med hi-kvadratoma, izračunanima pri NERESTRIKTIVNEM Kongeneričnem modelu (441.488 - df=76) in pri modelu pod RESTRIKCIJO Tau-ekvivalentnosti (703.768 - df=88), znaša 262.280, kar je pri 12 sproščenih stopnjah preveč za sprejetje te predpostavke. Torej je treba računati z različno močnimi zvezami med posameznimi manifestnimi variablami in konstrukti.

S pomočjo t.i. Modifikacijskih indeksov (kot del LISRELovega outputa), ki pove- do, koliko se bo zmanjšala vrednost Hi-kvadrat indeksa, če določen parameter sprostimo, smo nadgrajevali kongenerični model dveh konstruktov. V 5 fazah smo sukcesivno sproščali parametre odnosov med manifestnimi in latentnimi variablami:

	SPROSTITVEV	ZMANJŠANJE HI-KVADRATA (df=1)
1. korak	V4 - Hitrost	za 93.37
2. korak	V5 - Hitrost	za 43.09
3. korak	V8 - Hitrost	za 33.12
4. korak	V3 - Tekmov.	za 15.47
5. korak	V10 - Tekmov.	za 13.12

Po 5. fazi Modifikacijski indeksi niso več obetali racionalnega upada v Hi-kvadratu (čeprav so bili še vedno precej večji kot 3.84 pri df=1); vendar je pomemb- neje od tega dejstvo, da nadaljnje sproščanje parametrov v modelu trči tako ob vse- binske zadržke kot tudi ob problem parsimoničnosti rešitve (Vodopivec, 1991, str. 15). Dvofaktorski končni model za preverjanje dimenzionalnosti Bortnerjeve lestvice je torej tak, kot ga vidimo na Sliki 4.

Slika 4: BORTNER-KONFIRMATORNA F.A. DVOFAKTORSKI KONČNI MODEL

Indeksi splošnega prileganja oz. ujemanja za ta model pa so prikazani v Tabeli 6.

Tabela 6: Indeksi splošnega prileganja podatkov dvofaktorskemu končnemu modelu Bortnerjeve lestvice.

CHI-SQUARE WITH 71 DEGREES OF FREEDOM = 243.321 (P = 0.00)

GOODNESS OF FIT INDEX (GFI) = 0.953

ADJUSTED GOODNESS OF FIT INDEX (AGFI) = 0.931

PARSIMONIČNI GOODNESS OF FIT INDEX (PGFI) = 0.644

NORMED FIT INDEX (NFI) = 0.743

NON-NORMED FIT INDEX (NNFI) = 0.742

PARSIMONIČNI NORMED FIT INDEX (PNFI) = 0.580

PARS. NORMED FIT INDEX TIPA-2 (PNFI2) = 0.627

Glede na Hi-kvadrat model še zdaleč ni potrjen, čeprav je bil dosežen znaten napredek glede na osnovni kongenerični dvofaktorski model in seveda tudi glede na enofaktorski model. Enako tendenco kažejo tudi drugi indeksi splošnega prileganja.

Merske napake pri posameznih manifestnih variablah so glede na "pravo vrednost" velike in z njimi v sorazmerju. Koeficienti zanesljivosti (glej Tabelo 7) posameznih variabel so zelo različni, čeprav je glede na enofaktorski model vidna sprememba "na bolje" pri V4, V5, V7, V8 IN V11.

Tabela 7: Koeficienti zanesljivosti posamezne postavke v Bortnerjevi lestvici - dvofaktorski končni model.

Postavka:	V1	V2	V3	V4	V5	V6	V7
Koef.zaneslj.:	.13	.03	.11	.41	.31	.33	.16
Postavka:	V8	V9	V10	V11	V12	V13	V14
Koef.zaneslj.:	.29	.04	.31	.31	.01	.07	.05

Kompozitna zanesljivost vsake od latentnih spremenljivk (spodnja meja je vsaj 0.600 - Vodopivec, 1991) je podobna (0.561 za "hitrost" in 0.585 za "tekmovalnost"). Vendar se, glede na višje vrednosti ocen parametrov odnosa med variablami in konstruktom, kaže druga dimenzija kot malo bolj zanesljiva mera v Bortnerjevi lestvici).

Glede na t-vrednosti (odnos med oceno parametra in njeno standardno napako) kot tudi glede na same ocene parametrov na Sliki 4, je moč zaključiti, da variable 12, 2 in 14 za faktor "Hitrosti" ter variabli 3 in 10 pri faktorju "Tekmovalnosti" najmanj prispevajo k pojasnitvi latentne dimenzije.

V tem smislu bi lahko latentni dimenziji - kljub zelo šibkim zagotovitvam o zanesljivosti takega zaključka - opredelili takole (in prav v tem vrstnem redu po "moči pojasnjevanja"!):

HITROST:

Hiter pri dnev. oprav.	V10
Potrpežljiv	-V5
Zelo prizadeven	V6
Vedno se mu mudi	V4
Umirjeno reagira	-V8
Nikoli ne zamuja	V1
Dober poslušalec	-V3
Marsikaj ga zanima	-V13

TEKMOVALNOST:

Preveč se žene	V11
Vedno se mu mudi	V4
Pretirano reagira, nagle jeze	V8
Dela več stvari hkrati	V7
Nepotrpežljiv	V5

ZAKLJUČKI

Prvi rezultati so nakazali nepričakovano nizko vrednost pokazateljev zanesljivosti Bortnerjeve lestvice glede na sumarni rezultat, torej je neustrezna uporaba sumarne skora kot pokazatelja vedenjskega vzorca Tipa-A. To je pokazala tudi konfirmatorna analiza, saj enofaktorski model ni bil potrjen.

Vedenjski vzorec Tipa-A, kot naj bi ga merila Bortnerjeva lestvica, je torej po vseh pokazateljih večdimenzionalen konstrukt (najverjetneje kompozit dveh dimenzij - HITROSTI in TEKMOVALNOSTI). Zato je prikazovanje rezultatov lestvice, ki naj bi ta konstrukt merila, upravičeno le v obliki dveh ločenih skorov, od katerih naj bi eden odražal prisotnost lastnosti "hitrosti" in drugi lastnosti "tekmovalnosti", ki naj bi bili obe dela kompozita, imenovanega "Tip-A obnašanje".

Glede na nepotrjeno hipotezo o Tau-ekvivalentnosti inštrumenta, torej o tem, da vsaka od postavk v vprašalniku prispeva h končnemu rezultatu enako količino informacije o merjenem konstrukt, bi bilo še bolj upravičeno, da bi pri vrednotenju rezultatov upoštevali različne "obtežitve" (ponderje), ki bi jih dodajali vsaki postavki ob njihovem seštevanju v končni dvodimenzionalni rezultat, kar pa bi bil, resnici na ljubo, v praksi (zlasti brez pomoči računalnika) dokaj neprikladen posel.

V praksi bi morali poleg navedenih priporočil pri detektiranju vedenjskega vzorca Tipa-A uporabljati Bortnerjevo lestvico nujno v kombinaciji s katero od drugih lestvic (ki smo jih že našli), zanje pa so nekatere študije tudi pokazale, da jih moramo obravnavati kot indikatorje le nekaterih delov večdimenzionalnega konstrukta - vedenja Tipa-A, od katerih se nekateri deloma, drugi pa se sploh ne pokrivajo s temi, ki jih meri Bortnerjeva lestvica.

Evidentno pa je, da se je Bortnerjeva lestvica kot instrument za merjenje vedenjskega vzorca Tipa-A v obliki enodimenzionalnega rezultata (kar je danes sicer običaj v naši in tuji praksi) pokazala kot tako šibek instrument, da je njegova klasična uporaba popolnoma neupravičena. Zavedati bi se morali dejstva, da Bortnerjeva lestvica tudi kot instrument za merjenje dveh dimenzij služi le kot pokazatelj nekaterih specifičnih komponent vzorca vedenja Tipa-A, ne pa kar Tipa-A vedenja v celoti. Zato je najbrž zelo slabo uporaben pri iskanju tega vedenjskega vzorca kot "detektorja" določenih kardiovaskularnih obolenj v naši klinični praksi. Na šibkost

te lestvice, ki naj bi diagnosticirala vedenjski Tip-A, kažejo tudi znamenja iz nekatereh analiz eksterne validacije instrumenta (glede na klinične in psihofiziološke kriterije, ki naj bi bili v povezavi z določenimi tipi obnašanja, katere lahko z enim izrazom imenujemo "vedenjski vzorec Tipa-A"); analize še niso zaključene (Bucik, Brenk & Vodopivec, 1992).

Poleg ostalega je treba reči, da vsi očitki in dvomi, ki se porajajo ob drugih samoocenitvenih inštrumentih s področja opisovanja osebnostne strukture (npr. vpliv različnih odgovornih setov), veljajo tudi za Bortnerjevo lestvico (na primer dajanje socialno zaželenih odgovorov - Furnham, 1986).

Precej težko je torej priporočati uporabo Bortnerjeve lestvice tudi v obliki dvodimenzionalnega instrumenta. V resnici je "Bortnerja" kot instrument za merjenje nekaterih komponent vedenjskega Tipa-A težko priporočati v katerikoli obliki.

LITERATURA

Abbott, J., Sutherland, C. & Watt, D. (1987). Cooperative Dyadic Interactions, Perceived Control, and Task Difficulty in Type A and Type B Individuals: A Cardiovascular Study. *Psychophysiology*, 24, 1-13.

Anderson, J.C. & Gerbing, D.W. (1984). The Effect of Sampling Error on Convergence, improper Solutions, and Goodness-of-Fit Indices for Maximum Likelihood Confirmatory Factor Analysis. *Psychometrika*, 49, 155-173.

Anderson, J.C. & Gerbing, D. W. (1988). Structural Equation Modeling in Practice: A Review and Recommended Two-Step Approach. *Psychologica Bulletin*, 103, 411-423.

Bass, C. (1984). Type A Behaviour in Patients with Chest Pain: Test-Retest Reliability and Psychometric Correlates of Bortner Scale. *Journal of Psychosomatic Research*, 28, 289-300.

Bass, C. & Akhras, F. (1987). Physical and Psychological Correlates of Severe Heart Disease in Men. *Psychological Medicine*, 17, 695-703.

Bennett, P. & Carroll, D. (1989). The Assessment of Type A Behaviour: A Critique. *Psychology and Health*, 3, 183-194.

Bentler, P.M. & Bonett, D.G. (1980). Significance Tests and Goodness of Fit in the Analysis of Covariance Structures. *Psychological Bulletin*, 88, 588-606.

Booth-Kewley, S. & Friedman, H.S. (1987). Psychological Predictors of Heart Disease: A Quantitative Review. *Psychological Bulletin*, 101, 343-362.

Bucik, V., Brenk, K. & Vodopivec, B. (1992). The Confirmatory Validation of the Bortner Type A Scale. *International Journal of Psychology*, 27, 383.

Byrne, D.G., Rosenman, R.H., Schiller, E. & Chesney, M.A. (1985). Consistency and Variation among Instruments purporting to measure the Type A Behavior Pattern. *Psychosomatic Medicine*, 47, 242-261.

Cottier, C., Adler, R., Vorkauf, H., Gerber, R. Hefer, T. & Hurny, C. (1983). Pressured Pattern or Type A Behavior in Patients with Peripheral Arteriovascular Disease: Controlled Retrospective Exploratory Study. *Psychosomatic Medicine*, 45, 187-193.

Edwards, J.R., Baglioni, A.J.Jr. & Cooper, C.L. (1990a). The psychometric properties of the Bortner Type A Scale. *British Journal of Psychology*, 81, 315-333.

Edwards, J.R., Baglioni, A.J.Jr. & Cooper, C.L. (1990b). Examining the Relationships Among Self-Report Measures of the Type A Behavior Pattern: The Effects of

Dimensionality, Measurement Error, and Differences in Underlying Constructs. *Journal of Applied Psychology*, 75, 440-454.

Flanery, R.B. & Bowen, M.A. (1986). Concordance in the Framingham and Bortner Type A Behavior Scales: Preliminary Inquiry. *Psychological Reports*, 59, 294.

French-Belgian Collaborative Group (1982). Ischemic Heart Disease and Psychological Patterns. *Advances in Cardiology*, 29, 25-31.

Friedman, H.S. & Booth-Kewley, S. (1988). Validity of the Type A Construct: A Reprise. *Psychological Bulletin*, 104, 381-384.

Furnham, A. (1986). The Social Desirability of the Type A Behaviour Pattern. *Psychological Medicine*, 16, 805-811.

Furnham, A., Hillard, A. & Brewin, C.R. (1985). Type A Behavior Pattern and Attributions of Responsibility. *Motivation and Emotion*, 9, 39-51.

Gallacher, J.E.J., Beswick, A.D., Jones, D.M. & Turkington, E.E. (1988). Type A Behaviour and Pressor Response in a Representative Sample of Middle-Aged Men. *Journal of Psychosomatic Research*, 32, 51-61.

Gallacher, J.E.J. & Smith, G.D. (1989). A Framework for the Adaptation of Psychological Questionnaires for Epidemiological use: An Example of the Bortner Type A Scale. *Psychological Medicine*, 19, 709-717.

Joreskog, K.G. (1971). Statistical Analysis of Sets of Congeneric Tests. *Psychometrika*, 36, 109-133.

Joreskog, K.G. & Sorbom, D. (1988). LISREL VII - A Guide to the Program and Applications. Chicago: SPSS Inc.

Joreskog, K.G. & Sorbom, D. (1991a). New Features in PRELIS 2. Univerza v Uppsali (Delovno gradivo).

Joreskog, K.G. & Sorbom, D. (1991b). New Features in LISREL 8. Univerza v Uppsali (Delovno gradivo).

Julius, S. & Cottier, C. (1983). Behavior and Hypertension. V: Demboski, T.M., Schmidt, T.H. & Blunchen, G. (Eds.). *Biobehavioral Bases of Coronary Heart Disease*. Basel: Karger AG.

Kirschner, G., Albright, G.L. & Andreassi, J.L. (1989). Personality and Performance: An Examination of Type A and B Constructs. *Perceptual and Motor Skills*, 68, 1107-1114.

Marsh, H.W., Balla, J.R. & McDonald, R.P. (1988). Goodness-of-Fit Indexes in Confirmatory Factor Analysis: The Effect of Sample Size. *Psychological Bulletin*, 103, 391-410.

Matthews, K.A. (1982). Psychological Perspectives on the Type A Behavior Pattern. *Psychological Bulletin*, 91, 293-323.

Matthews, K.A. (1988). Coronary Heart Disease and Type A Behaviors: Update on and Alternative to the Booth-Kewley and Friedman (1987) Quantitative Review. *Psychological Bulletin*, 104, 373-380.

Mayes, B.T., Sime, W.E. & Ganster, D.C. (1984). Convergent Validity of Type A Behavior Patterns Scales and their Ability to Predict Physiological Responsiveness in a Sample of Female Public Employees. *Journal of Behavioral Medicine*, 7, 83-108.

Morell, M.A. (1989). Psychophysiologic Stress Responsivity in Type A and B Female College Students and Community Women. *Psychophysiology*, 26, 359-368.

Norusis, M.J. (1988). SPSS-X (TM) Advanced Statistics Guide. 2nd Edition. Chicago: SPSS Inc.

O'Looney, B.A. & Harding, C.M. (1985). A Psychometric Investigation of Two Measures of Type A Behaviour in a British Sample. *Journal of Chronic Diseases*, 38, 841-848.

Pfiffner, D., Lanfranchi, B., Nill, R. & Buzzi, R. (1989). Type A Behavior, performance, Psychophysiological Reactivity and Personality Patterns in Healthy Men. *Journal of Psychophysiology*, 3, 155-167.

Rosenman, H.R. (1987). Type A Behavior and Hypertension. V S. Julius & D.R. Bassett (Eds.), *Handbook of Hypertension*, Vol. 9: Behavioral Factors and Hypertension. Amsterdam: Elsevier Science Publishers B.V.

Salmon, P., Pearce, S., Smith, C.C.T., Manyande, A., Heys, A., Peters, N. & Rashid, J. (1989). Anxiety, Type A Personality and Endocrine Responses to Surgery. *British Journal of Clinical Psychology*, 28, 279-280.

Suls, J. & Wan, C.K. (1989). The Relation Between Type A Behavior and Chronic Emotional Distress: A Meta-Analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 503-512.

Van Egeren, L.F., Fabrega, H. & Thornton, D.W. (1983). Electrocardiographic Effects of Social Stress on Coronary-Prone (Type A) Individuals. *Psychosomatic Medicine*, 45, 195-203.

Vodopivec, B. (1988). Epistemološki vidiki analize kovariančnih struktur. *Anthropos*, 4-6, 46-57.

Vodopivec, B. (1991). Nova spoznanja pri analizi modelov strukturnih enačb. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za Psihologijo (Interno gradivo).

ABSTRACT

A study of defensive and protective behaviour of patients with working disturbances was performed, which comprised 53 subjects with such disturbances and 53 healthy subjects. The experimental group has physical disturbances which diminished their ability for work. Data on the subjects of the two groups were assessed by means of The Profil Emotions Index (Plutchik), The Life Style Index (Kellerman), The Splitting Scale (Gerson), The Projective Identification Scale and the Cornell Index 2 (Weider). The data gathered indicate that the personality of the subjects with working disturbances is unstable and badly integrated. They have modifications of the ego which are consequence of ego deficits.

UVOD

M. Petelin v svoji disertaciji poudarja, da se lahko začne zdravljenje bolnikov s funkcionalnimi motnjami (pri katerih z zdravniškimi preiskavami ni mogoče odkriti bolezensko spremenjenih organov ali fizioloških procesov) in psihosomatskimi motnjami šele takrat, ko spoznamo njihove obrambne mehanizme (Petelin, 1980). Spitz ugotavlja, da so psihosomatske motnje pogojene zlasti z neoptimalno simbiozo otroka in matere. Ravno v obdobju simbioze nastopijo prve, najenostavnejše obrambe, kakršni sta zanikanje in projekcija, ki juna sledita še splitting in projektivna identifikacija.

Ego in superego obstajata tedaj zgolj v zameških, meja med zavestjo, predzavestjo in nezavednim še ni začrtana, otrok ni zmožen opraviti preizkusa resnosti. O struktuiranosti subjekta v tem življenjskem obdobju še ni mogoče govoriti. V tem razvo-

EGO-PSIHOLOŠKA OCENA OSEBNOSTNE STRUKTURE PACIENTOV Z RAZVOJNIMI DEFICITI EGA

Darja Kopal*

KLJUČNE BESEDE:

obrambni mehanizmi, psihosomatske motnje, delovne motnje, ego-modifikacije

ABSTRACT

A study of defensive and protective behaviour of patients with working disturbances was performed, which comprised 53 subjects with such disturbances and 53 healthy subjects. The experimental group has physical disturbances which diminished their ability for work. Data on the subjects of the two groups were assessed by means of The Profil Emotions Index (Plutchik), The Life Style Index (Kellerman), The Splitting Scale (Gerson), The Projective Identification Scale and the Cornell Index 2 (Weider). The data gathered indicate that the personality of the subjects with working disturbances is unstable and badly integrated. They have modifications of the ego which are consequence of ego deficits.

UVOD

M. Petelin v svoji disertaciji poudarja, da se lahko začne zdravljenje bolnikov s funkcionalnimi motnjami (pri katerih z zdravniškimi preiskavami ni mogoče odkriti bolezensko spremenjenih organov ali fizioloških procesov) in psihosomatskimi motnjami šele takrat, ko spoznamo njihove obrambne mehanizme (Petelin, 1980). Spitz ugotavlja, da so psihosomatske motnje pogojene zlasti z neoptimalno simbiozo otroka in matere. Ravno v obdobju simbioze nastopijo prve, najenostavnejše obrambe, kakršni sta zanikanje in projekcija, ki jima sledita še splitting in projektivna identifikacija.

Ego in superego obstajata tedaj zgolj v zametkih, meja med zavestjo, predzavestjo in nezavednim še ni začrtana, otrok ni zmožen opraviti preizkusa realnosti. O strukturiranosti subjekta v tem življenjskem obdobju še ni mogoče govoriti. V tem razvo-

* Pedagoški inštitut pri univerzi v Ljubljani

jnem obdobju nastali deficiti lahko vodijo tudi v psihosomatske motnje. Seveda to še zdaleč ne pomeni, da vsak deficit, ki nastane v tem obdobju, nujno sproži nastanek psihosomatskih motenj. Tako na normalni kot tudi na patološki razvoj namreč vplivajo številni dejavniki. Po Schultz-Henckeu igrajo takšno vlogo: otrokova konstitucija, rizična peristaza in sprožilna situacija odrekanja ali skušanja. Nevtralizacija v tem zgodnjem obdobju otrokovega razvoja predstavlja osnovni model za kasnejšo somatizacijo nevrotičnega konflikta, iz katere se utegnejo nato razviti psihosomatske motnje.

Schurova psihoanalitična teorija somatizacije, ki se opira na Freuda, Hartmanna in Jacobsonovo, izhaja iz domneve o denevtralizaciji nagona in diferenciaciji med selfom in objektom. Odrasel človek, ki trpi zaradi psihosomatskih motenj, nazaduje v zgodnje infantilno obdobje ter svoje agresivne in libidne nagone sprošča skozi telo (Blanck, 1985).

Namen pričujoče študije je ugotoviti, ali se skupina ljudi, ki je v postopku za oceno invalidnosti (eksperimentalna skupina ES) razlikuje v načinu obrambnega reagiranja od skupine ljudi, ki ni v postopku za oceno invalidnosti (kontrolna skupina KS). Delovna hipoteza pa se glasi: ES sestavljajo pacienti s slabšo strukturo ega, kar pomeni, da imajo razvojne deficite; zaradi tega je njihova zmožnost prilagajanja opazno zmanjšana in vodi v ego-odklonskost in ego-popačenost. V primerjavi s KS uporablja ES primitivnejše obrambne mehanizme.

METODA

1. Preizkušanci

V ES (pacienti z delovnimi motnjami) je sodelovalo 21 moških in 32 žensk, v KS (ljudje, ki tovrstnih motenj nimajo) pa 31 moških in 22 žensk. Skupini sta izenačeni po starosti ($M=41.00$; $SD=7.92$; $F=1.11$; $p>0.05$), spolu ($hi\text{-}kvadrat=3.77$; $p=0.05$) in izobrazbi ($hi\text{-}kvadrat=2.97$; $p>0.05$). Preizkušance iz ES je zdravnik napotil na invalidsko komisijo (ZPIZ Slovenije) zaradi različnih bolezni. Tako so ti bolniki diagnosticirani po mednarodni klasifikaciji bolezni, poškodb in vzrokov smrti (MKB, 9. revizija, 1975).

Glavni selekcijski kriterij, po katerem smo vključevali paciente v ES, je bila ocena invalidnosti invalidske komisije. Preizkušancem ta komisija bodisi invalidnosti ni priznala ali pa jim je priznala invalidnost nižje kategorije v primeri s tisto, ki jo predlagal lečeči zdravnik in ki so jo pričakovali sami zavarovanci glede na zdravstvene motnje, ki jih pestijo.

2. Instrumentarij

Vseh 106 oseb smo najprej testirali s Plutchikovim testom Profil indeks emocij (PIE), ki meri primarne dimenzije emocij (Boškovic-Milinkovič, Bele-Potočnik, Hruševar, Rojšek, 1979) in Kellermanovim testom Življenski stil (ŽS), ki meri obrambne mehanizme (Lamovec, Bele-Potočnik, Boben, 1990). Sledili sta preizkušnji z Gersononovo lestvico Splitting (prva skupina trditev se nanaša na cepitev na dobre in slabe podobe selfa, druga na odnos med splittingom in idealizacijo, tretja na odnos med splittingom in narcizmom, četrta pa na identitetno difuzijo kot posledico splittinga) (Gerson, 1984) in lestvico Projektivna identifikacija, ki sem jo sestavila sama. Na koncu pa je bil uporabljen še test COR-NEX2, ki je značilno psihodiagnostično sredstvo za ugotavljanje psihosomatskih simptomov in motenj (Weider, Wolff, Brodman, Mittelman, Wachslar, 1984).

3. Postopek

Vse preizkušnje so potekale februarja in marca leta 1992 v dopoldanskih urah na Centru za rehabilitacijo invalidov v Ljubljani (ES), na Inštitutu za medicino dela, prometa in športa v Ljubljani (KS) in v Dispanzeriju za medicino dela v zdravstvenem domu v Idriji (KS).

Rezultati so bili obdelani s statističnim paketom SPSS. Zanimale so nas razlike med KS in ES v vseh dimenzijah oz. skupinah vprašanj uporabljenih testov, pri čemer smo izračunali enosmerno analizo variance za dve skupini (F-test) ter hi-kvadrat (spol, izobrazba).

REZULTATI

Tabela 1 prikazuje pogostnost pojavljanja diagnoz bolezni (po MKB) pri preizkušancih v ES. KS je brez diagnoze bolezni po MKB.

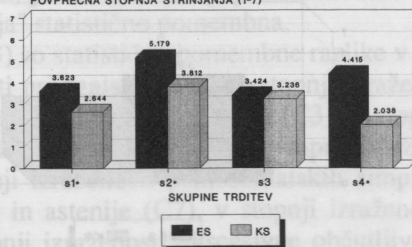
Tabela 1: POGOSTNOST POJAVLJANJA DIAGNOZ BOLEZNI PO MKB PRI PREIZKUŠANCIH V EKSPERIMENTALNI IN KONTROLNI SKUPINI

	Mednarodna klasifikacija bolezni (MKB)	Število oseb
I.	INFektivNE IN PARAZITSKE BOLEZNI	3
II.	NEOPLAZME	4
III.	ENDOKRINE B., B.PREHRANE IN METAB.,MOTNJE IMUNITETE	1
IV.	BOLEZNI KRVİ IN KRVOTVORNIH ORGANOV	0
VI.	BOLEZNI ŽIVČNEGA SISTEMA IN ČUTILNIH ORGANOV	1
VII.	BOLEZNI CIRKULATORNEGA SISTEMA	5
VIII.	BOLEZNI RESPIRATORNEGA SISTEMA	3
IX.	BOLEZNI DIGESTIVNEGA SISTEMA	1
X.	BOLEZNI GENITOURINARNEGA SISTEMA	2
XI.	KOMPLIKACIJE V NOSEČNOSTI, PORODU IN PUERPERIJUMU	0
XII.	BOLEZNI KOŽE IN PODKOŽNEGA TKIVA	2
XIII.	BOLEZNI MIŠIČNO-KOSTNEGA SISTEMA VEZIVNEGA TKIVA	31
	BREZ DIAGNOZE BOLEZNI (kontrolna skupina)	53
	SKUPAJ VSI	106

Med ES in KS (tabela 2) so statistično pomembne razlike v stopnjah izraženosti naslednjih primarnih dimenzij emocij: reprodukcije, inkorporacije, nekontroliranosti, deprivacije, opozicionalnosti, agresivnosti in BIAS.

Slika 1: POVPREČNA STOPNJA STRINJANJA S SKUPINAMI TRDITEV VPRAŠALNIKA SPLITTING

POVPREČNA STOPNJA STRINJANJA (1-7)

* razlika med skupinama je statistično pomembna (F-test)

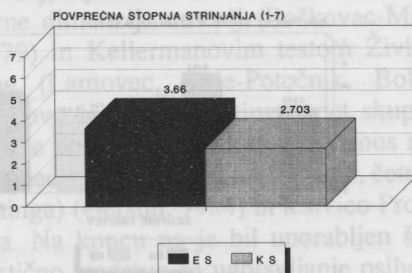
Tabela 2: POVPREČNI PROCENTI IZRAŽENOSTI OSEBNOSTNIH DIMENZIJ NA VPRAŠALNIKU PIE (PROFIL INDEKS EMOCIJ) V EKSPERIMENTALNI IN KONTROLNI SKUPINI

Spremenljivke	Skupina	Število oseb	Aritmet. sredina	Standard. deviacija	F-test	Nivo pom.
REPRODUKCIJA	Vsi	106	69.9057	27.5766	23.0871*	.0000
	ES	53	58.2075	30.6358		
	KS	53	81.6038	17.8340		
INKORPORACIJA	Vsi	106	72.5755	25.1824	18.4396*	.0000
	ES	53	62.8491	27.5272		
	KS	53	82.3019	18.1633		
NEKONTROLIRANOST	Vsi	106	39.8585	22.2909	4.4234*	.037
	ES	53	35.3774	21.6806		
	KS	53	44.3396	22.1888		
SAMOZAŠČITA	Vsi	106	61.3019	15.1048	.0793	.7787
	ES	53	60.8868	14.1349		
	KS	53	61.7170	16.1417		
DEPRIVACIJA	Vsi	106	52.3302	23.8354	51.0618*	.0000
	ES	53	65.9434	19.1165		
	KS	53	38.7170	20.0992		
O3ZICIONALNOST	Vsi	106	28.6321	17.4522	5.1789*	.0249
	ES	53	32.4151	19.1004		
	KS	53	24.8491	14.8666		
EKSPLOKACIJA	Vsi	106	47.7264	14.3570	1.2185	.2722
	ES	53	49.2642	12.3478		
	KS	53	46.1887	16.0912		
AGRESIVNOST	Vsi	106	34.5472	19.1078	12.1507*	.0007
	ES	53	40.6981	18.1644		
	KS	53	28.3962	18.1705		
BIAS	Vsi	106	65.4906	17.4636	22.0103*	.0000
	ES	53	58.2264	18.3026		
	KS	53	72.7547	13.1630		

* razlika med skupinama je statistično pomembna

Med ES in KS (tabela 3) so statistično pomembne razlike v stopnjah izraženosti naslednjih obrambnih mehanizmov: reakcijske formacije, regresa, represije, projekcije, intelektualizacije, premeščanja in konformnosti.

Slika 2: POVPREČNA STOPNJA STRINJANJA S TRDITVAMI VPRAŠALNIKA PROJEKTIVNA IDENT.

F = 37.9433 p = 0.000

Tabela 3: POVPREČNI PROCENTI IZRAŽENOSTI OBRAMBNIH MEHANIZMOV NA VPRAŠALNIKU ŽS (ŽIVLJENSKI STIL) V EKSPERIMENTALNI IN KONTROLNI SKUPINI

Spremenljivke	Skupina	Število oseb	Aritmet. sredina	Standard. deviacija	F-test	Nivo pomemb.
REAKCIJSKA FORMACIJA	Vsi	106	40.5000	18.7532	10.8069*	.0014
	ES	53	46.2264	19.2380		
	KS	53	34.7736	16.5281		
ZANIKANJE	Vsi	106	42.8774	17.9559	3.3575	.0698
	ES	53	46.0377	17.7666		
	KS	53	39.7170	17.7486		
REGRES	Vsi	106	30.1321	15.4569	34.9692*	.0000
	ES	53	37.8491	14.3506		
	KS	53	22.4151	12.4537		
REPRESIJA	Vsi	106	38.3396	22.2749	27.5876*	.0000
	ES	53	48.4906	22.2223		
	KS	53	28.1887	17.2627		
KOMPENZACIJA	Vsi	106	32.0755	18.0326	1.4097	.2378
	ES	53	34.1509	18.4426		
	KS	53	30.0000	17.5412		
PROJEKCIJA	Vsi	106	57.3396	21.5229	17.3229*	.0001
	ES	53	65.4340	15.4739		
	KS	53	49.2453	23.7146		
INTELEKTUALIZACIJA	Vsi	106	63.3585	17.1482	7.5274*	.0072
	ES	53	67.7925	15.4115		
	KS	53	58.9245	17.7816		
PREMEŠČANJE	Vsi	106	25.7736	22.1790	23.6988*	.0000
	ES	53	35.2830	25.6907		
	KS	53	16.2642	12.2036		
KONFORMNOST	Vsi	106	40.8962	11.8602	54.7928*	.0000
	ES	53	47.8302	9.4069		
	KS	53	33.9623	9.8761		

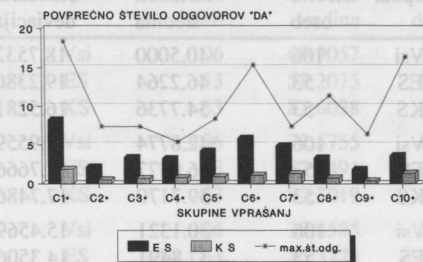
* razlika med skupinama je statistično pomembna

Med ES in KS (slika 1) so statistično pomembne razlike v stopnjah izraženosti obrambnega mehanizma splittinga kot cepitve na dobre in slabe podobe selfa (S1), odnosa med splittingom in idealizacijo (S2), identitetne difuzije kot posledice splittinga (S4) in v stopnji izraženosti celotnega splittinga. Razlika med skupinama pa ni statistično pomembna v stopnji izraženosti obrambnega mehanizma splittinga, kot odnosa med splittingom in narcizmom (S3).

Med ES in KS (slika 2) je razlika v stopnji izraženosti obrambnega mehanizma "projektivna identifikacija" statistično pomembna.

Med ES in KS (slika 3) so statistično pomembne razlike v stopnji izraženosti primankljajev v sposobnosti prilagajanja (C1), v stopnji izraženosti znakov depresije (C2), v stopnji izraženosti znakov anksioznosti (C3), v stopnji izraženosti nevro-cirkulatornih psihosomatskih simptomov (C4), v stopnji izraženosti patoloških reakcij strahu (C5), v stopnji izraženosti psihosomatskih simptomov (C6), v stopnji izraženosti hipohondrije in astenije (C7), v stopnji izraženosti gastrointestinalnih simptomov (C8), v stopnji izraženosti ekscesivne občutljivosti (C9) ter v stopnji izraženosti psihopatskih motenj (C10).

Slika 3: POVPREČNO ŠTEVILO ODGOVOROV NA SKUPINAH VPRAŠANJ VPRAŠALNIKA COR-NEX 2

* razlika med skupinama je statistično pomembna (F-test)

DISKUSIJA

Rezultati kažejo, da so osebe iz KS dokaj stabilne, prilagodljive in ustrezno integrirane. V svoji psihofizični simptomatiki variirajo zgolj znotraj normalnega in jih torej lahko opredelimo kot zdrave. Na podlagi fenomenološke slike članov ES, ki govori o labilnih, slabše integriranih posameznikih z motnjami v sposobnosti prilagajanja in z nizko samopodobo, je moč sklepati na vrsto primarnih, sekundarnih pa tudi terciarnih posledic zavrtosti: začaran krog, pasivnost, iluzorična pričakovanja, lagodnostne tendence, ustvarjanje določenih nevrotičnih ideologij, reparacijske zahteve, samozaničevanje itd. Na podlagi dobljenih rezultatov domnevam, da gre pri teh pacientih za kombinacijo shizoidne, depresivne in anankastične strukture.

Upoštevajoč značilnosti močnega ega, ki jih navaja Kernberg (Kernberg, 1988; Žižek, 1987), je - na podlagi rezultatov dane raziskave - mogoče sklepati, da te značilnosti pri njih niso izrazite.

1. Ego ne razlikuje v zadostni meri med subjektivno doživeto vsebino in objektivno realnostjo, med selfom in objekti (to potrjujejo rezultati na celotnem splittingu in na identitetni difuziji kot posledici splittinga).

2. Ne zmorejo integrirati dobrih in slabih potez v enotno predstavo objekta. Če sledimo razvojni liniji obvladovanja impulzov, se moramo ustaviti že v obdobju šestega meseca. Zdi se namreč, da niso uspeli doseči ravni fuzije libida in agresije ter ravni nevtralizacije (ki je bistvena za strukturiranje ega), tako da dobrih in slabih podob selfa ne zmorejo ponovno integrirati. To tezo lahko potrdimo tudi z rezultati na vprašalniku splittinga pri vseh štirih skupinah vprašanj in na celotnem splittingu.

Ostali so torej na ravni nenevtralizacije, kar se kaže v njihovih močno prizadetih občutkih lastne vrednosti (deprivacija na PIE (depresivnost, žalost), celoten profil PIE je zbit in rigiden (nizka samopodoba), depresivnost na COR-NEX 2, agresivnost na PIE (avtodestrukcija kot bolezen), samozaničevanje kot terciarna posledica zavrtosti itd.).

Ker agresivnih impulzov niso nevtralizirali, ne zmorejo omiliti določenih konfliktnih situacij. Zato so pri njih zelo razvite sekundarne posledice zavrtosti: nevrotične ideologije (oblikovanje zavesti o pokvarjenem svetu) in nerealistična konfrontacija z okoljem, ki se manifestira v obliki primarnih posledic zavrtosti. Tudi njihove

nadaljnje obrambne reakcije niso zadobile razsežnosti nove razvojne pridobitve v sistemu prilagajanja, na kar lahko sklepamo tudi iz rezultatov na COR-NEX 2: defekti v sposobnosti prilagajanja, nekontroliranosti na PIE (neprilagodljivost v novih življenskih situacijah) in iz celotnega profila ŽS.

3. Niso zmožni ustrezne selektivne identifikacije (v otrokovem razvoju nastopi okrog drugega leta) (Praper, 1989/90). To pomeni, da niso zmožni istočasnega rahljanja in ohranjanja kontakta z objektom, pri čemer bi introjicirali v slike selfa tiste lastnosti objekta, ki jih občudujejo.

To povežem z rezultati na vprašalniku projektivne identifikacije. Za projektivno identifikacijo je namreč značilno, da posameznik ni zmožen distanciranega odnosa z objektom, ampak se čuti z njim globoko vezanega.

4. Sklepam, da tudi sublimacija nagonov, ki je nadaljnja značilnost močnega ega, pri njih ni popolna, saj je sublimacija izredno kompleksen in sofisticiran obrambni mehanizem, ki zahteva intaktnost ega.

Spitz ugotavlja, da igra mati v prvih obdobjih vlogo otrokovega pomožnega ega. V tem času se lahko oblikujeta otrokov telesni ego in fizični self (Blanck, 1985). Domnevam, da posamezniki iz ES zaradi svoje specifične (nezadostne) strukture ega niso zmogli oblikovati dovolj močnega ega, zaradi česar so ostali na ravni telesnega ega: svoje psihične stiske razrešujejo skozi telo.

Domnevam, da ljudje iz ES osebno niso integrirani v tolikšni meri, da bi lahko razmeroma trajno v sebi združevali fizične in psihične funkcije, saj pri njih še vedno prevladuje telesno. Ko govorimo o integriteti osebnosti, imamo namreč v mislih človeka kot razmeroma trajno in edinstveno celoto, ki združuje v sebi telesne, vedenjske in duševne značilnosti (Musek, 1988).

Blanckova (Praper, 1990; Blanck, 1985) ugotavljata, da vodijo razvojni deficiti v različne ego-modifikacije. Sklepam, da gre pri preizkušancih iz ES za kombinacijo ego-odklonskosti in ego-popačenosti. Zakaj?

1. O ego-oškodovanosti na podlagi danih rezultatov ne moremo sklepati. Za odkritje morebitne tovrstne ego-modifikacije bi bilo potrebno uporabiti instrumente, ki bi odkrivali potencialne nepravilnosti v delovanju aparatov primarne avtonomije, vrojene dispozicije razvoja ega in motnje kognitivnih funkcij.

2. Za ego-regresijo je značilno nazadovanje na nižje razvojne stopnje. Domnevam, da preizkušanci iz ES niso strukturirani v tolikšni meri, da bi v ta namen uporabljali mehanizem regresije. V luči teorije objektnih odnosov je namreč regresija že kompleksnejši obrambni mehanizem, ki nastopi v obdobju med drugim in tretjim letom.

3. Menim, da se je njihov razvoj odklonil od normalnega že zgodaj, in sicer v kritičnih točkah razvoja (če sledimo Spitzovi terminologiji, zlasti pa v obdobju simbioze). To pa je temeljna značilnost ego-odklonskosti.

4. Predstave o selfu in objektu so - do neke mere - popačene (rezultati na splittingu in projektivni identifikaciji) in tako ponotranjene vztrajajo v njihovem ego. To je temeljna značilnost ego-popačenosti.

Zastaviti si velja še dve vprašanji:

1. Ali so pri preizkušancih iz ES nastopile določene posebnosti v njihovem razvoju vzdolž stadijev psiho seksualnega razvoja ali vzdolž razvojnih linij strukturalizacije ega (Praper, 1990)?

Na to vprašanje je težko ustrezno odgovoriti, saj ne moremo povsem ločiti razvojne diagnoze od psihodinamične. Sklepam, da je prišlo pri ljudeh iz ES do zapletov predvsem v analni fazi, do katere so se v psiho seksualnem razvoju le prebili.

2. Ali gre za fiksacijo (zastoj, zavrtost) ali za regresijo (Praper, 1990)?

Domnevam, da gre pri preizkušancih iz ES bolj za fiksacijo vzdolž razvojnih linij strukturalizacije ega, saj je za regresijo potrebna trdnejša struktura ega, kot jo imajo osebe iz ES.

LITERATURA

- BLANCK, G., BLANCK, R. (1985). Ego-psihologija. Biblioteka psiha, Zagreb.
- BOŠKOVAC-MILINKOVIĆ, A., BELE-POTOČNIK, Ž., HRUŠEVAR, B., ROJŠEK, J. (1979). PIE, Profil indeks emocij - Priročnik. Zavod SR Slovenije za produktivnost dela, Ljubljana.
- GERSON, M.J. (1984). Splitting: The Development of a Measure. *Journal of Clinical Psychology*, 40(1), 159-171.
- KERNBERG, F.O. (1988). Projection and Projective Identification. In J. SANDLER (Eds.) *Projection, Identification, Projective Identification*. Karnac Books, London, 151-183.
- LAMOVEC, T., BELE-POTOČNIK, Ž., BOBEN, D. (1990). ŽS: Vprašalnik življenjskega stila in obrambni mehanizmi. Center za psihodiagnostična sredstva, Ljubljana.
- LOKAR, J. (1991/1992). Zapiski s predavanj v okviru tečaja Klic v duševni tiski, na Centru za mentalno zdravje, Ljubljana.
- MUSEK, J. (1988). Teorije osebnosti. Filozofska fakulteta UEK, Ljubljana.
- NASTOVIĆ, I. (1984). Neurotski sindromi. *Dečje novine*, Gornji Milanovac.
- PETELIN, M. (1980). Psihične značilnosti pacientov s funkcionalnimi motnjami (disertacija).
- PRAPER, P. (1990). Analiza razvojnih deficitov v klinični situaciji. XVII. in XVIII. Posvetovanje psihologov Slovenije (Radenci - 1988/1989). Društvo psihologov Slovenije, Ljubljana.
- PRAPER, P. (1989/90). Zapiski s predavanj v okviru predmeta Teorija nevroz, na Oddelku za psihologijo, Ljubljana.
- WEIDER, A., WOLFF, H.G., BRODMAN, K., MITTELMANN, B., WACHSLER, D. (1984). COR-NEX2 priročnik. Zavod SR Slovenije za varstvo pri delu, Center za psihologijo prometa, Ljubljana.
- ŽIŽEK, S. (1987). Jezik, ideologija, Slovenci. *Delavska enotnost*, Ljubljana.

POVZETEK

Raziskava o obrambno-varovalnega reagiranja pacientov z delovnimi motnjami zajema 53 ljudi s tovrstnimi motnjami in 53 zdravih ljudi. Eksperimentalna skupina ima telesne motnje, ki zmanjšujejo njihovo delovno zmožnost. Preizkušance smo testirali s Profilom indeks emocij (Plutchik), Življenjskim stilom (Kellerman), lestvico Splitting (Gerson), lestvico Projektivna identifikacija in COR-NEX2 (Weider). Zbrani podatki napotujejo k domnevi, da je osebnost preizkušancev z delovnimi motnjami nestabilna in slabše integrirana. Ti pacienti imajo ego-modifikacije, ki so posledica ego deficitov.

VPLIV RAZLIČNIH NEVERBALNIH NAČINOV KOMUNICIRANJA IN KOMUNIKACIJSKIH CILJEV NA ZAZNAVO SOCIALNE DISTANCE IN EVALUACIJO V KOMUNIKACIJI

Velko S. Rus*, Marga Kocmur**

POVZETEK

Raziskovalni problem: skušali smo ugotoviti, kako percepcija nekaterih neverbalnih komunikacijskih znakov (spremenljivka A/faktor) in komunikacijskih ciljev (spremenljivka/faktor B) vpliva (na način njihove manipulacije s trditvami v vprašalniku) na percepcijo socialne distance (prva odvisna) in evaluacije (druga odvisna spremenljivka) v komunikaciji. Alokacija subjektov v eksperimentalne pogoje (študentje psihologije, $n=20$, vzorec prebivalcev Ljubljane, $n=100$) je bila tipa "ponovljene meritve". Rezultati so pokazali, da tako faktor A, kot faktor B oz. njuna interakcija vplivajo na zaznavo distance in evaluacije v določenih komunikacijskih situacijah.

SUMMARY

Problem of the research was the following one : how the perception of the different nonverbal ways of communication (variable/factor A) and of communicational targets (variable/factor B) influence (via their manipulation with the statements in the questionnaire) perception of the social distance (first dependent) and evaluation in communication (second dependent variable). Experimental design included 24 experimental conditions, each represented with one question. Allocation of subjects (students of psychology, $n=20$, sample of inhabitants of Ljubljana, $n=100$) to the experimental conditions was of type "repeated measures". Results showed, that variable A and variable B, so as their interaction, influenced perceived distance and evaluation in certain communicational situations.

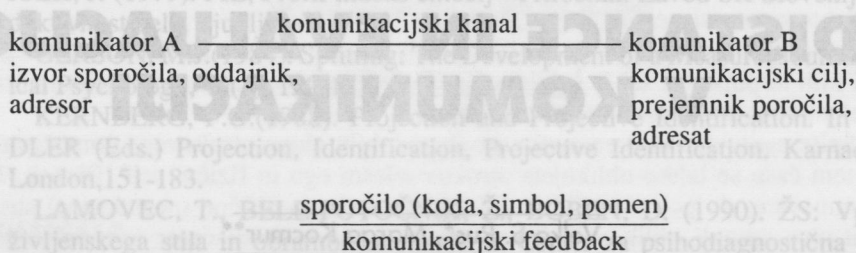
* Oddelek za psihologijo, Aškrčeva 12, 61000 Ljubljana

** Center za mentalno zdravje, Zaloška c., 61000 Ljubljana

RAZISKOVANJE KOMUNIKACIJE: PROCESNA USMERITEV

Procesna usmeritev obravnava komunikacijo kot transmisijo sporočil. Ukvarja se predvsem s problemom kodiranja in dekodiranja, uporabo kanalov in medijev komunikacije, z učinkovitostjo in točnostjo komunikacije. Komunikacija se obravnava kot proces vplivanja na druge osebe.

Komunikacijski proces:

KOMUNIKACIJA IN OSNOVNA KOMUNIKACIJSKA SHEMA

Socialno okolje in njegova kultura (eksplicitna/urbana, nivo tehnološkega razvoja/ in implicitna/vrednote, norme, stališča, prepričanja itd.); mikro in makro kultura.

Konkretna komunikacijske situacije so lahko formalne ali neformalne, vedno pa so predstavljene v določeni socialni situaciji.

Značilnosti socialnega in fizičnega okolja so komunikacijski faktorji, ki lahko facilitirajo (olajšujejo) oziroma inhibirajo (otežujejo) različne vrste komunikacije.

Osnovno komunikacijsko shemo lahko razčlenimo na naslednji način:

vsaka komunikacija je povezana s senzorno in socialno percepcijo. Poleg "zunanjega" komunikacijskega kanala se v vsaki komunikaciji aktivirajo tudi različni senzorni kanali. Najprej moramo nekaj slišati, videti, otipati, šele nato analiziramo, razumevamo;

- razvoj zunanjih komunikacijskih kanalov je tesno povezan s stopnjo tehnološkega razvoja, ki je del eksplicitne kulture določene družbe (masovna komunikacija, elektronski mediji itd.);

- odnos med komunikatorjema komunikacijo definira kot enosmerno ali dvosmerno, kot asimetrično ali približno simetrično, s feedbackom ali brez njega (povratne informacije);

- komunikacijske situacije so določene z vlogami in pripadajočimi statusi, ki jih imajo nosilci komunikacije, z njihovimi medsebojnimi odnosi, komunikacijskimi normami in cilji komunikacije.

Vloge so lahko različno obvezujoče v različnih situacijah, različno reprezentativne (predstavljamo lahko sami sebe ali pa koga drugega), formalne ali neformalne itd. Iste vloge so lahko v različnih situacijah različno pomembne, odvisno od komunikacijskega cilja. Komunikacijske norme so lahko natančno določene, nedefinirane, tolerantne itd.;

- komunikatorja ne moremo opisati samo kot zbirko različnih vlog. Vsak komunikator je tudi osebnost, ki komunikaciji daje "osebno noto". Osebnostne značilnosti in lastnosti komunikatorjev velikokrat bistveno determinirajo značaj komunikaci-

je (različne sposobnosti, temperament, karakter, stališča, motivi, interesi, izkušnje itd.);

– bistveni elementi za analizo sporočila so koda, simbol in pomen. Metoda za analizo sporočila je analiza vsebine.

Percepcija pomena je socialna percepcija in je tesno povezana s procesiranjem informacij. Informacija je v komunikaciji podana v različnih simbolnih oblikah. Prenesen pomen je lahko denotativen (racionalen, argumentiran) ali konotativen (evaluativen, emocionalen). Vsaka informacija v človeški komunikaciji je verjetno nasičena z obema pomenoma. Pomen je lahko tudi dobeseden ali prenesen, konkreten (intencionalen) ali abstrakten (ekstencionalen);

– ena najpogostejših delitev glede na kodo je delitev na neverbalno in verbalno kodo.

Verbalno kodo predstavljata tako jezik kot govor (v prenesenem pomenu lahko govorimo o glasbeni, likovni "govorici", kar pa ne spada k verbalni kodi). Jezikovna koda se lahko izraža v različnih znakovnih sistemih (v različnih pisavah). Jezik je kot komunikacijska koda del osnovne komunikacijske sheme, hkrati pa je eden najpomembnejših elementov kulture oz. kulturnega okolja.

Psihološka področja, s katerimi je komunikacija povezana, so percepcija (selektivnost percepcije), potrebe (hierarhija potreb) in njihov način zadovoljevanja, stališča (diferenciacija stališč, dejstev, pričakovanj v komunikaciji), komunikacija in obrambni mehanizmi (regresija, premik, projekcija, kompenzacija itd.), prostor in okolje (psihološka, socialna, fizična distanca), emocije (izmenjava emocij pomeni, da se jih najprej zavedamo), razmerja do drugih (simpatija in antipatija, privlačnost, ljubezen, intelektualna, fizična in emocionalna intimnost), razvoj komunikacije (komunikacija in sprostitev potlačenih emocij, komunikacija in komunikacijska klima), razreševanje konfliktov (pogajanja kot razreševanje interpersonalnih in intergrupnih konfliktov, ego konflikt kot intrapsihični konflikt) in jezik (molk, molčečnost, poslušanje/aktivno in tiho/, osebnost in lingvistično vedenje, navade izražanja kot funkcija lastne kulture, sodbe, ocene, generalizacije v govoru, sugestija, prekinjanje v dialogu itd.).

NEVERBALNA KOMUNIKACIJA

Razlikujemo štiri vrste neverbalne komunikacije:

- fizično, ki vključuje obrazno izražanje, ton glasu, dotik, vonj in telesne gibe;
- estetsko; ta način najdemo v kreativnem izražanju npr. v plesu, glasbi itd.;
- znakovno, ki vključuje izražanje sporočil s pomočjo signalnih zastavic, siren itd.;
- simbolično: ta vključuje metode izražanja sporočil, kot so religija, status itd.;

Neverbalno komunikacijo lahko opredelimo kot sporočila ali komunikacije, ki niso kodirana v besedah. (Morris (1979) navaja npr. kar 68 različnih vrst gest, ki tvorijo neverbalno vedenje).

Razlika med neverbalno in verbalno komunikacijo je v tem, da je verbalno izražanje organizirano s pomočjo jezikovnega sistema, neverbalno pa ne. Neverbalna komunikacija ima manj kognitivne vsebine: uporablja se takrat, ko posameznik želi izraziti močna čustva. Sprejemamo jo s pomočjo naših čutil in je kontinuirana funkcija komunikacije.

FUNKCIJE NEVERBALNE KOMUNIKACIJE

Razlikujemo tri osnovne funkcije neverbalne komunikacije (Rot, 1982) :

1/ izražanje emocij: vloga neverbalnih znakov je spontano, pa tudi namerno izražanje emocij.

2/ Vzajemno izražanje stališč med osebami v komunikacijski situaciji.

3/ Izražanje posameznikovih lastnosti.

Neverbalna komunikacija pa ima tudi naslednje funkcije:

A) Ponavljanje: s pomočjo neverbalne komunikacije lahko preprosto ponovimo to, kar je že bilo verbalizirano.

B) Nasprotovanje: verbalno obnašanje lahko neverbalnemu nasprotuje. Če ni prisotnih nobenih nasprotujočih znakov, ponavadi dajemo prednost verbalnemu sporočilu. Večji poudarek neverbalnemu sporočilu dajemo tedaj, ko sta verbalna in neverbalna raven komunikacije nasprotujoči si oz. inkompatibilni.

C) Substitucija (zamenjava): neverbalno obnašanje lahko zamenjuje verbalno sporočilo npr. takrat, ko nam obrazni izraz nezadovoljne osebe zamenja verbalno sporočilo: "Imel sem slab dan".

D) Dopolnilo: ko je neverbalno in verbalno sporočilo enako, neverbalni znaki služijo kot dopolnilo verbalnemu sporočilu.

E) Poudarjanje: neverbalno vedenje lahko poudari del verbalnega sporočila. Gibi rok ali glave so velikokrat uporabljeni kot poudarki verbalnega sporočila.

F) Reguliranje: neverbalno obnašanje velikokrat uporabljamo za reguliranje komunikacije med osebami v interakciji.

Omenjene funkcije omogočajo inhibicijo ali facilitacijo intrepersonalnega komunikacijskega pretoka. Pomembno je, da se zavedamo, da je vsako naše sporočilo poslano simultano na dveh ravneh.

RAZLIKE IN PODOBNOSTI MED VERBALNO IN NEVERBALNO KOMUNIKACIJO

Argyle (1967) navaja kot glavne naslednje štiri:

1/ Govor je primeren za sporočanje o značilnostih objektov in oseb, neverbalna komunikacija pa za izražanje emocij, interpersonalnih stališč in nekaterih drugih aspektov interpersonalnih odnosov, posebej takrat, ko menimo, da je direktno izražanje emocij in stališč neprimerno.

2/ Jezikovna komunikacija je zavestna, neverbalna pa je velikokrat nezavedna, spontanejša, nenamerna in manj kontrolirana.

3/ Za govor je potrebna aktivnost določenih delov centralnega živčnega sistema; osnova za velik del neverbalne komunikacije je aktivnost subkortikalnih centrov.

4/ Govor je sistem arbitrarnih kod na osnovi kombinacije glasov za označevanje objektov, odnosov in idej; neverbalni znaki so večji del "ikonočni znaki", torej "slike" realnih predmetov ali pa podedovane nekodirane reakcije.

Vsaka interakcija z drugimi osebami zajema kombinacijo verbalnih in neverbalnih elementov, ki so povezani v enkratni sistem komuniciranja.

PODROČJA NEVERBALNE KOMUNIKACIJE

Področja neverbalne komunikacije so lahko naslednja:

1. Kinezična komunikacija: kinezična komunikacija se nanaša na gibanje telesa in vključuje geste, obrazno ekspresijo, položaj telesa, usmerjanje pogleda in očesni kontakt.

Obrazna ekspresija kot komunikacijski znak je pomemben in pogost neverbalni znak in mu posvečamo največ pozornosti, ker so:

- udeleženci komunikacijskega procesa najbolj pozorni na izraz obraza; obraz je center pozornosti, ker je tudi v centru vidnega polja;
- obraz je najbolj izrazni del telesa.

Na podlagi izraza obraza oz. obraznega izražanja emocij pogosto izražamo in ocenjujemo interpersonalna stališča.

Omenjeni "neverbalni ključ" lahko vzpostavijo ali onemogočijo povratno informacijo, determinirajo intimnost odnosa in do neke mere kontrolirajo komunikacijski kanal.

Tudi gibanje dela telesa in položaji telesa so lahko komunikacijski znak.

Gibi posameznih delov in različni položaji telesa imajo različne komunikacijske funkcije. Z njimi izražamo predvsem emocionalna stanja, interpersonalna stališča in nekatere osebne značilnosti, vedno pa pomenijo dopolnilo verbalni komunikaciji.

Ekman in Friesen (1969) sta identificirala pet tipov telesnega izražanja:

A) Emblemi (oznake) so arbitrarne ali ikonične kretnje, enostavno prevedljive v nadomeščane besede. To je v bistvu jezik znakov (mahanje v pozdrav npr.).

B) Ilustratorji (orisovalci) so kretnje, ki spremljajo in slikovito predstavljajo besedno vsebino. Piktografi posnemajo obliko, velikost, zvoke, hitrost in gibanje predmetov. Označevalci prostora in časa kažejo, kdaj in kje se nahajajo predmeti ali pojavi. Jezikovni označevalci dodajajo interpunkcijo. Ideografi kažejo pomembnost in smer misli.

C) Regulatorji (upravljalci) so gibi in položaji, ki vodijo, vzpostavljajo, vzdržujejo in prekinjajo tok komunikacije.

D) "Prikazi čustev" odkrivajo komunikatorjevo emocionalno stanje (stisnjene ustnice, ko smo jezni npr.).

2. Proksemična komunikacija

Eden od načinov komunikacije je komunikacija s pomočjo uporabe prostora. Vsaka oseba z identifikacijo svojega osebnega prostora in uporabo okolja, v katerem živi, vpliva na svojo sposobnost sprejemanja in pošiljanja informacij.

Pomembno je vzdrževanje pravilne osebne in socialne distance, ki omogoča ustrezno interakcijsko in komunikacijsko klimo. Interaktivni stres npr. je velikokrat povezan z neprimerno osebno in socialno distanco.

Hall navaja štiri tipe distance:

- ≠ Intimna distanca je rezervirana za bližnje prijatelje in osebe s katerimi smo v intimnem kontaktu.
- Osebna distanca se uporablja pri medosebnih pogovorih. Za velikost toleriranega prostora je značilna kulturna variacija.
- Socialna distanca se uporablja npr. pri poslovni interakciji.
- Javna distanca: interakcija ima formalni značaj, pomembne so geste in glas.

Posamezniki v komunikaciji kažejo doslednost v stopnji fizične bližine. Nekateri vzdržujejo večjo, drugi pa konsistentno manjšo bližino. Nasploh so ljudje raje blizu

s tistimi, ki jih imajo radi (kar tudi vedno ne drži). Bližina je odvisna tudi od situacije, v kateri se nahajamo.

Razdalja med komunikatorji je znak njihove medsebojne bližine, emocij in stališč. Raziskave kažejo, da obstaja med osebami, ki so druga drugi naklonjene, manjša razdalja.

Tudi prostorski razpored je komunikacijski znak. Kaže na emocije in naklonjenost do osebe v komunikaciji oz. interakciji. Vendar je fizična bližina izrazitejši znak naklonjenosti. Prostorski razpored pa je pomembnejši pri kompleksnejših socialnih odnosih. Odvisen je od vzajemne naklonjenosti oseb, ki komunicirajo, od narave odnosa, skupne aktivnosti, teme pogovora in spola sodelujočih. Z razporedom lahko tudi jasno pokažemo na status in prestiž oseb v komunikaciji. Oseba z najvišjim statusom bo imela centralnejšo pozicijo v prostoru.

3. Paralingvistična komunikacija: paralingvistična komunikacija pomeni različne variacije pri izgovarjanju glasov pri govoru, nanaša pa se tudi na druge spremljevalne glasove.

Mehrabian in Wiener sta testirala, kako paralingvistični znaki vplivajo na poslano sporočilo. Z glasom namreč velikokrat manipuliramo tudi nezavedno, zlasti tedaj, če želimo sporočiti različne posebne pomeni. Preizkušanci so morali pripisati določeno stališče določenemu tonu glasu neznanega posameznika. Ko je prišlo do kontradikcije med tonom glasu in vsebino, je bilo celotno sporočilo ocenjeno kot negativno. Preizkušanci so dali prednost neverbalni komunikaciji.

Poslušalčeva zmožnost pravilne predikcije emocij s pomočjo paralingvističnih znakov je odvisna od:

- poslušalčeve občutljivosti na vokalno izražene emocije in sposobnosti identificiranja lastne vokalne ekspresije emocij;
- poslušalčeve sposobnosti slušne/akustične diskriminacije;
- količine emocionalnih izrazov s pomočjo glasu, ki jim je poslušalec izpostavljen;
- splošne intelektualne sposobnosti poslušalca.

Glas je pomemben ne samo kot prenašalec sporočila, ampak tudi kot dopolnilo sporočilu. Komunikator mora biti pozoren na glasovni vpliv na interpretacijo sporočila.

4. Druge komunikacije

Posebna vrsta komunikacijskih znakov, ki jih ne uvrščamo med doslej naštete oblike neverbalne komunikacije, so:

- razne oblike telesnega dotika (rokovanje, trepljanje, božanje),
- vonj,
- zunanji videz,
- način opravljanja raznih opravil.

Zelo pomemben in stalno uporabljan neverbalni komunikacijski znak je zunanji videz posameznika. Telesna zunanost, še posebno pa poteze obraza predstavljajo komunikacijski znak za drugo osebo.

Zunanje značilnosti ustvarjajo vtis o lastnostih, trenutnem stanju in namerah osebe določene telesne zunanosti. Raziskave potrjujejo, da osebam določene zunanosti pripisujemo določene lastnosti.

Pomembni so, velikokrat tudi namerno poudarjeni, komunikacijski znaki oblačenja. Z načinom oblačenja, dolžino las, načinom česanja, videzom obraza, izražamo informacije o statusu, grupni pripadnosti, mišljenju o samem sebi, določenih stališčih in osebnostnih značilnostih.

IZVOR KOMUNIKACIJE KOT FAKTOR VPLIVANJA NA SPREMINJANJE STALIŠČ:

Reakcija na sporočilo je odvisna od več dejavnikov:

- objektivnih značilnosti izvora komunikacije,
- percepcije teh značilnosti pri sprejemnikih informacije,
- narave stališč,
- komunikacijskega kanala,
- značilnosti sprejemnika informacije.

Pri analizi značilnosti izvora komunikacije si bomo pomagali s petimi dimenzijami vedenja (Triandis, 1971):

- spoštovanje: spoštljivi smo na primer do ljudi, ki imajo znanja, sposobnosti, obvladajo veščine; imenujemo jih eksperte;
- sprejemljivost za poroko: družinsko življenje naj bi oblikovali s tistimi, ki so nam "blizu".
- splošna sprejemljivost: prijateljske vezi oblikujemo s tistimi, ki so nam blizu.

Tako kot pri skupnem življenju, je tudi tu pomembna medsebojna privlačnost. Privlačnejši so ponavadi tisti, od katerih smo deležni nagrad, ne pa kazni.

Socialna distanca: značilna za komunikacijo, kjer imamo do nekoga negativna, morda celo sovražna čustva.

Komunikacijski izvori se torej lahko razlikujejo v kompetentnosti, bližini ("familiarnosti"), privlačnosti, sovraštvu in moči. Več stališčnih sprememb lahko npr. pričakujemo, ko je izvor kompetenten, "blizu", privlačen in močan, manj pa, ko je sovražen. Za različne kombinacije omenjenih faktorjev so značilni tudi različni efekti stališčnih sprememb (npr. nadrejeni podrejenemu ukaže izvršiti določeno nalogo; neprivačen izvor komunikacije razpolaga z močjo).

V različnih študijah se najbolj pogosto pojavljata dve dimenziji, ki se nahajata tudi v petkategorialni tipologiji (kompetentnost, bližina, atrakcija, sovražnost in moč) različnih značilnosti izvora komunikacije. McGuire (1969) meni, da je kompetentnost najpomembnejša dimenzija, pomembnejša kot karakter, prijateljstvo in privlačnost. Vendar pa je učinek različnih komunikacijskih izvorov odvisen od funkcij, ki jih imajo stališča v različnih socialnih situacijah.

ODVISNOST KOMUNIKACIJSKIH UČINKOV OD CILJEV KOMUNIKACIJE

Komunikacijski učinki so odvisni tako od značilnosti izvora komunikacije kot od značilnosti tistih, ki jim je komunikacija namenjena.

V zvezi z izvorom komunikacije se omenjajo različne značilnosti:

- a) fizična privlačnost;
- b) obleke, akcent, hitrost govorjenja, višina glasu in drugi statusni indikatorji;
- c) demografske značilnosti kot so npr. rasa, religija, nacionalna pripadnost, spol, socialni status);
- d) stališča, ki jih ima;
- e) odnos izvora komunikacije do cilja komunikacije : indiferenten, nagrajevalen, kaznovan.

Triandis (1967) je preučeval, kako vplivajo različne vrste podobnosti med izvorom in ciljem komunikacije na njihova medsebojna (interpersonalna) stališča.

Študijo je izvedel znotraj štirih različnih kultur. Ugotovil je, da različne vrste podobnosti različno vplivajo na vedenjske komponente medsebojnih (interpersonalnih) stališč. Dimenzija "spoštovanja" je najbolj občutljiva na podobnosti v zvezi s prepričanju, stališči, religijo in raso. Višje spoštovanje izvora se veže tudi na njegov višji status. Ta se lepo izraža v eleganci oblačenja, verbalni izrazni fluentnosti in v poklicu, ki uživa ugled. Statusni odnosi so vedno relativni: višji ko je status cilja komunikacije, ki mu je sporočilo namenjeno, manj spoštovanja naj bi užival izvor komunikacije. Na dimenzijo prijateljstva pa najbolj vplivajo podobnosti v višini statusa, rasi, starosti in religiji.

Statusna podobnost je zelo pomembna determinanta socialnega vedenja oz. socialne inerakcije. Lenski (1954) omenja nevertikalno dimenzijo socialnega statusa, kategorijo statusne kongruence. Posamezniki kot nosilci različnih socialnih vlog pri vseh dimenzijah korespondentnih statusov nimajo enake pozicije. V takih primerih oseba favorizira dimenzijo, za katero je značilen višji status.

OPREDELITEV PROBLEMA

Zanima nas, ali percepcija različnih komunikacijskih ciljev in neverbalnih načinov komunikacije (na način njihove manipulacije s trditvami/vprašanji v vprašalniku) oz. njihova interakcija vplivajo na percepcijo socialne distance in evaluacijo odnosa med komunikatorjema v komunikacijskih situacijah, ki so podane v vprašalniku.

Nadalje nas zanima, ali se omenjene evaluacije in percepcije distance med komunikatorjema razlikujejo glede na različne demografske značilnosti (spol, starost, poklic, izobrazba) oz. v kakšni povezavi so omenjene evaluacije oz. percepcije distance med komunikatorjema z oceno samega sebe (samoevaluacijo).

HIPOTEZE

K posameznim segmentom našega problema lahko pristopimo z naslednjimi hipotezami:

Hipoteze, ki preverjajo statistično pomembnost razlik med sredinami iste odvisne spremenljivke (percepcija distance in evaluaci

ja odnosa med komunikatorji) glede na različne vrednosti neodvisne spremenljivke (spol, položaj na delovnem mestu (vodilni/nevodilni), članstvo v različnih društvih (da/ne)), izobrazba, poklic).

Izhajamo iz alternativnih hipotez, da med omenjenimi demografskimi in statusnimi značilnostmi obstaja pomembna razlika glede na samoevaluacijo ter na percepcije distance oz. evaluacijo odnosa med komunikatorji ($p < 0.05$). Omenjene hipoteze smo statistično verificirali s t - test preizkusom (pri dveh vrednostih neodvisne spremenljivke) oz. z enosmerno analizo variance (pri več kot dveh vrednostih neodvisne spremenljivke).

Hipoteze, ki preverjajo statistično pomembnost povezanosti med dvema spremenljivkama. Predpostavljamo, da so spremenljivke medsebojno statistično pomembno ($p < 0.05$) povezane. Število alternativnih hipotez je tako podano s korelacijsko matriko med spremenljivkami (percepcije distance, evaluacije odnosa med komunikatorji, samoevaluacija).

V zvezi z eksperimentalnim načrtom (6 4) smo prav tako formulirali alternativne hipoteze, tako v zvezi z glavnim kot interaktivnim učinkom obeh faktorjev: predvide-

vamo statistično pomemben ($p < 0.05$) vpliv neverbalnih značilnosti in komunikacijskih ciljev oz. njihove interakcije na a/percepcijo distance in b/evaluacijo odnosa med komunikatorji v določeni situaciji.

Izpeljali smo tudi faktorsko analizo glavnih komponent s Kaiserjevim kriterijem kot kriterijem selekcije faktorjev. Faktorje smo rotirali z varimax rotacijo.

METODA IN POSTOPEK

Uporabljeni instrumenti

Vprašalnik je bil v osnovni obliki sestavljen skupaj z mag. Majo Rus - Makovec in raziskovalno skupino, ki je uresničevala tudi druge projekte. Vprašalnik vsebuje vprašanja o demografskem statusu (spol, starost, izobrazba, vodilna/nevodilna funkcija v podjetju), semantični diferencial s 14 bipolarnimi pridevniki za oceno samega sebe in 24 trditve (ki jih lahko interpretiramo tudi kot vprašanja), na vsak item pa so poskusne osebe odgovarjale tako, da so izpolnile dva diferenciala: diferencial (socialne) distance z devetimi in semantični diferencial z osmimi ocenjevalnimi lestvicami (z ocenami od 1 do 7).

Gre za naslednjih 24 itemov, ki opisujejo določene komunikacijske situacije. Trditve hkrati predstavljajo 24 eksperimentalnih pogojev, ki jih dobimo s križanjem dveh faktorjev (6 krat 4 faktoralen načrt): neverbalnih značilnosti vedenja (6: tiho in glasno govorjenje, ekspresiven in neekspresiven obraz, konfekcijski in športni, "sproščen" način oblačenja) in komunikacijskih ciljev (4: člani ožje družine, nadrejeni, podrejeni, prijatelji). Postavke so formulirane tako, da so v prvem delu stavka navedene neverbalne značilnosti, v drugem delu pa komunikacijski cilji, vrstni red postavk smo oblikovali naključno.

Gre za naslednje postavke:

Tiho govorjenje med člani družine ponavadi izraža nekaj, kar je:

Brezizrazen (nevtralen) obraz v odnosu do podrejenih izraža:

Sproščen način oblačenja med prijatelji izraža:

Glasno govorjenje z nadrejenimi ponavadi izraža:

Ekspresiven (izražajoč) obraz med prijatelji izraža:

Tiho govorjenje med prijatelji izraža:

Konfekcijski način oblačenja v odnosu do nadrejenih izraža:

Ekspresiven (izražajoč) obraz med člani ožje družine izraža:

Glasno govorjenje med prijatelji ponavadi izraža:

Brezizrazen (nevtralen) obraz v odnosu do podrejenih največkrat izraža:

Sproščen način oblačenja med člani ožje družine izraža:

Tih način govorjenja v odnosu do podrejenih praviloma izraža:

Konfekcijski način oblačenja med prijatelji izraža:

Ekspresiven (izražajoč) obraz v odnosu do nadrejenih pomeni:

Brezizrazen (nevtralen) obraz med člani ožje družine ponavadi izraža:

Glasno govorjenje v odnosu do podrejenih praviloma izraža:

Konfekcijski način oblačenja med člani ožje družine ponavadi izraža:

"Sproščen" način oblačenja v odnosu do podrejenih izraža:

Ekspresiven (izražajoč) obraz v odnosu do podrejenih izraža:

Tiho govorjenje v odnosu do nadrejenih izraža:

Glasno govorjenje med člani ožje družine izraža:

"Sproščeno" oblačenje v odnosu do nadrejenih ponavadi izraža:

Brezizrazen (nevtralen) obraz med prijatelji izraža:

Konfekcijski način oblačenja v odnosu do podrejenih izraža:

Navajamo primer, kako smo dobili odgovore v vsakem eksperimentalnem pogoju oz. pri vsaki posamični trditvi:

Navodilo pred odgovarjanjem je bilo naslednje:

"Pred seboj imate trditve, ki predstavljajo različne situacije v komunikaciji in medosebnih odnosih. Pozorno preberite vsako trditev. Na trditve odgovorite s pomočjo lestvic parov besed, ki jim sledijo. Odgovarjate tako, da obkrožite številko med besedama glede na to, h kateri besedi se bolj nagiba Vaš odgovor."

Tiho govorjenje med člani družine ponavadi izraža nekaj, kar je:

plitvo	1	2	3	4	5	6	7	globoko
združeno	1	2	3	4	5	6	7	razdruženo (ločeno)
oddaljeno	1	2	3	4	5	6	7	bližnje
brez dotika	1	2	3	4	5	6	7	z dotikom
skupaj	1	2	3	4	5	6	7	narazen
blizu	1	2	3	4	5	6	7	daleč
z razdaljo	1	2	3	4	5	6	7	brez razdalje
z obrazno	1	2	3	4	5	6	7	s hrbtno stranjo
vpleteno	1	2	3	4	5	6	7	nevpleteno
veselo	1	2	3	4	5	6	7	žalostno
prijateljsko	1	2	3	4	5	6	7	sovražno
nepotrebno	1	2	3	4	5	6	7	potrebno
spoštljivo	1	2	3	4	5	6	7	nespoštljivo
negativno	1	2	3	4	5	6	7	pozitivno
prijetno	1	2	3	4	5	6	7	neprijetno
dobro	1	2	3	4	5	6	7	slabo
nekoristno	1	2	3	4	5	6	7	koristno

Odgovore oz. ocene sta predstavljala dva sumarna skora. Sumarni skori so se v posameznih eksperimentalnih pogojih (pri posameznih trditvah) distribuirali aproksimativno normalno, kar je omogočilo korektno aplikacijo postopka analize variance. Tako v primeru diferenciala distance (9 lestvic) kot v primeru semantičnega diferenciala (8 lestvic) smo sumarne score dobili z "obračanjem" ocen pri posameznih lestvicah, in sicer tako, da višja ocena pri diferencialu distance pomeni vedno manjšo distanco, pri semantičnem diferencialu pa pozitivnejšo evaluacijo. Enaka razlaga velja tudi za višino sumarnega skora pri obeh instrumentih. Predhodno smo ugotovili, da posamezni itemi v posameznih diferencialih ustrezno diskriminirajo.

Na sedemstopenjski ocenjevalni lestvici, v istem zaporedju besed v paru in zaporedju parov je bil na koncu podan tudi semantični diferencial za samooceno. Tudi v tem primeru je bila lestvica odgovarjanja 7 - stopenjska, podana pa je bila grafično; primer:

optimist <<< << < 0 >> >>> pesimist

na enak način so bili podani tudi naslednji pari:

živčen - umirjen/optimist - pesimist/brez problemov - s problemi

osamljen - obkrožen s prijatelji/neodvisen - odvisen

nesproščen - sproščen /z vpogledom vase - brez vpogleda vase

pretežno spočit - pretežno utrujen /nezadovoljen s seboj - zadovoljen s seboj/z razvadami - brez razvad

uspešen pri učenju - neuspešen pri učenju/neustvarjalen - ustvarjalen/samoza-vesten - nesamozavesten/nekomunikativen - komunikativen.

Vzorec:

Prvi vzorec predstavlja 20 študentov psihologije 4. letnika, ki so bili preizkušani pomladi 1992. Preizkus je izpeljal Velko S. Rus.

V drugem vzorcu je bilo zajetih 100 oseb, 50 moških in 50 žensk, starih od 25 do 35 let, in sicer iz Ljubljane. Vsi so bili zaposleni. Končali so poklicno ali srednjo (50 oseb) višjo ali visoko šolo (50 oseb), tehnične, družboslovne ali naravoslovne smeri (ena skupina s 34, drugi dve s po 33 člani). Anketiranje je izpeljala takratna absolventka psihologije Svetlana Trpeski. Anketa je potekala poleti in jeseni 1992.

REZULTATI IN INTERPRETACIJA

V pričujoči interpretaciji vključujemo verifikacijo samo nekaterih hipotez, in sicer pri skupini preizkušancev iz Ljubljane ($n=100$). Verifikacija hipotez o učinku glavnih faktorjev in njihovih interaktivnih vplivov:

Faktor št.1 (F1) so zunanje značilnosti neverbalnega vedenja in ima 6 ravni:

- tihi in glasni govor (TG in GG);
- neizražajoč (brezizrazen) in izražajoč obraz (NO in IO);
- "strogo", konfeksijsko oblačenje in sproščeno oblačenje (SO in OS);

Faktor št. 2 (F2) so komunikacijski cilji in ima štiri ravni:

- ožja družina (OD);
- podrejeni (PO)/ v službi;
- nadrejeni (NA) v službi;
- prijatelji (PR).

Percepcija distance kot odvisna spremenljivka (odvisna spremenljivka so sumarni skori, dobljeni z diferencialom socialne distance) : tabela za dvosmerno analizo variance:

Tabela št.1

	SS	df	MS	F
F1	33156.00	5	6631.20	69.80
F2	2430.00	3	810.00	8.52
F1x F2	125371.00	15	8358.00	87.90
e	225365.00	2376	95.00	

Zavrnilo smo ničelno hipotezo o vplivu percepcije zunanjih/ neverbalnih značilnosti vedenja na percepcijo distance med komunikatorji ($p < 0.05$). Kot relativno najbližje se percipirajo zunanje značilnosti: izražajoč obraz, sproščeno oblačenje, nato tiho govorjenje (višji skor pomeni percepcijo manjše distance).

Percepcijo največje distance med komunikatorji povzroča percepcija neekspresivnega obraza in konfeksijskega načina oblačenja.

Percepcija komunikacijskega cilja pomembno vpliva na percepcijo distance oz. bližine (F razmerje pomembno na nivoju $p < 0.05$). To pomeni, da obstajajo pomembne razlike v percepciji distance glede na to, kdo je percipiran kot komu-

nikacijski cilj (prijatelji, podrejeni, nadrejeni, ožja družina). Preizkušanci kot relativno komunikacijsko najbližje percepirajo prijatelje, nato pa člane družine.

Percepcijo relativno največje distance smo odkrili pri percepciji podrejenih in nadrejenih.

Ničelno hipotezo smo zavrnili tudi v primeru verifikacije hipoteze o interaktivnem efektu F1 in F2 (percepcije neverbalnih značilnosti vedenja in komunikacijskih ciljev - F razmerje pomembno na nivoju $p < 0.05$).

Za percepcijo distance oz. bližine med komunikatorji je pomembno, katera zunanja značilnost je kombinirana s posameznim komunikacijskim ciljem.

Tabela št. 2:

Srednje vrednosti (X) pri odvisni spremenljivki percepcija socialne distance (OS 1) pri kombinaciji različnih eksperimentalnih pogojev:

	družina OD	podrejeni PO	nadrejeni NA	prijatelji PR	
TG	42.90	35.80	32.10	46.00	tiho
GG	35.80	28.50	31.10	39.40	glasno
NO	23.20	22.90	25.10	24.10	neizrazit obraz
IO	48.70	41.90	41.00	47.50	izrazit
SO	28.70	30.40	30.50	29.20	konfekcijsko oblačenje
OS	47.10	41.30	38.80	45.80	sproščeno športno

Evaluacija komunikacije med komunikatorji kot odvisna spremenljivka (odvisna spremenljivka so sumarni skori, dobljeni s semantičnim diferencialom) : tabela za dvosmerno analizo variance:

Tabela št. 3

	SS	df	MS	F
F1	17707.00	5	3541.40	52.10
F2	1213.00	3	404.33	5.94
F1xF2	63607.00	15	4240.00	62.00
e	162218.00	2376	68.00	

Zavrnili smo ničelno hipotezo glede vpliva zunanjih/neverbalnih značilnosti vedenja na evaluacijo odnosa med komunikatorji. Pojavile so se pomembne razlike glede na zunanje značilnosti vedenja. Najbolj pozitivno je vrednoteno (evaluirano) sproščeno oblačenje, izražujoč obraz in tihi govor.

Najbolj negativne evaluacije se pojavljajo pri percepciji brezizraznega obraza in konfekcijskega oblačenja, pa tudi pri glasnem govorjenju (višji skor pomeni pozitivnejšo evaluacijo).

Rezultati kažejo, da so preizkušanci bolj pozitivno vrednotili tiste zunanje značilnosti vedenja, ki so jih tudi percepirali kot bližje (manjša distanca).

Ničelno hipotezo smo zavrnili tudi glede vpliva percepcije komunikacijskih ciljev na evaluacijo odnosa med komunikatorji. Posamezni komunikacijski cilji so različno evaluirani (vrednoteni).

Najbolj pozitivne evaluacije kažejo poskusne osebe do članov družine in prijateljev (razlike so zelo majhne).

Do nadrejenih v različnih komunikacijskih situacijah kažejo pomembno pozitivnejše evaluacije kot pa do podrejenih.

Preizkušancem se zdi pomembna kombinacija zunanjih značilnosti glede na komunikacijski cilj (različne kombinacije zunanjih značilnosti vedenja tudi različno pozitivno vrednotijo).

Rezultati kažejo tako pomembnost zunanjih značilnosti kot komunikacijskih ciljev za percepcijo distance, evaluacijo in pomembnost interakcijskega vpliva obeh.

Tabela št. 4:

Srednje vrednosti (X) odvisne spremenljivke evaluacija komunikacije (OS 2) pri različnih eksperimentalnih pogojih:

	družina OD	podrejeni PO	nadrejeni NA	prijatelji PR	
TG	37.40	33.40	31.20	37.80	tiho govorjenje
GG	32.80	27.50	29.60	36.40	glasno
NO	23.70	25.30	27.50	24.70	izraziti obraz
IO	42.00	37.40	36.60	42.90	neizraziti
SO	28.10	31.30	33.10	30.00	konfekcijsko oblačenje
OS	43.20	37.70	36.50	43.40	sproščeno športno

NEKAJ SKLEPOV

Raziskovalna naloga predstavlja samo del oz. začetek analize vpliva različnih neverbalnih značilnosti vedenja v povezavi z različnimi komunikacijskimi cilji na percipiranje socialne distance in evaluacijo v komunikaciji.

Rezultati kažejo, da tako zunanje značilnosti neverbalnega vedenja kot obravnavani komunikacijski cilji in njihove interakcije pomembno vplivajo na percepcijo socialne distance in evaluacijo v komunikaciji.

Odkrili smo pomembne razlike ($p < 0.05$) v percepciji socialne distance in evaluaciji komunikacijskih situacij med spoloma, položajem na delovnem mestu in starostjo.

Ženske preizkušanke interpretirajo ekspresiven obraz pomembno pozitivneje in v smislu manjše distance kot moški, predvsem med komunikatorji, kot so prijatelji, družinski člani in nadrejeni.

Ženske preizkušanke so tudi pomembno bolj kot moški občutljive na zunanje značilnosti vedenja (percepcija obraza, način oblačenja).

Moški preizkušanci izražajo manj pozitivnih evaluacij odnosa do bližnjih (družina, prijatelji). Pozitivneje vrednotijo odnose podrejenosti in nadrejenosti v podjetju, ki izražajo status posameznika v organizaciji.

Preizkušanci, ki so nosilci vodstvenih vlog, kažejo več pozitivnih evaluacij do podrejenih, kot pa to velja za nosilce nevodstvenih vlog. Nenosilci vodstvenih in nevodstvenih vlog se pomembno razlikujejo pri percepciji vpliva, ki ga ima na distanco med komunikatorji način oblačenja.

Starejši preizkušanci (31 do 35 let) težijo k vzpostavljanju relacij s pomembno manjšo distanco kot pa mlajši (25 do 30 let).

Na percepcijo relativno najmanjše distance vplivajo percepcije naslednjih zunanjih značilnosti: izražajoč obraz, sproščeno oblačenje in tiho govorjenje.

V komunikaciji se kot relativno najbližji percipirajo prijatelji, nato člani družine. Percepcijo največje distance smo odkrili pri percepciji nadrejenih in podrejenih.

Pozitivne evaluacije se pojavljajo pri tistih zunanjih značilnostih vedenja, ki so jih osebe percepirale kot bližje (sproščeno oblačenje, izražajoč obraz in tiho govorjenje).

Največ pozitivnih evaluacij izražajo preizkušanci do članov družine in prijateljev.

Analiza vpliva glavnih faktorjev (percepcija socialne distance in evaluacija komunikacije) in njunih interakcijskih vplivov se je v našem primeru pokazala kot pomembna. Lahko bi jo razširili in vključili tudi druge populacije preizkušancev.

LITERATURA

ARGYLE, M. (1967). The psychology of interpersonal relation. Harmondsworth, Penguin.

EISENSEN, J. (1963). The Psychology of Communication. London, New York, Meredith.

EKMAN, P., FRIESEN, W.V. (1975). Unmasking the Face: A Guide to recognising emotions from facial clues. New Jersey, Prentice - Hall. Inc..

FISKE, J. (1983). Key Concepts in Communication. London, Methuen.

Mc GUIRE, W. J. (1969). The nature of attitudes and attitude change . In Lindzey, G. & Elliot, A. (Eds.), The handbook of social psychology. Cambridge, Addison - Wesley.

MORRIS, D. (1979). Otkrivanje čoveka (kroz gestove i ponašanje). Izdavački zavod Jugoslavija, Beograd.

ROT, N. (1982). Znakovi i značenja, Verbalna i neverbalna komunikacija. Beograd, Nolit.

TRIANDIS, H. (1967). Towards an analysis of the components of interpersonal attitudes. In Sherif, M. & Sherif C. (Eds), Attitudes, ego - involvement and change. New York, Wiley & Sons, 227 - 270.

TRIANDIS, H.C. (1971). Attitude and Attitude Change. New York, John Wiley & Sons, inc..

ZVONAREVIĆ, M. (1977). Socialna psihologija. Zagreb, Školska knjiga.

REFUGEES' PERCEPTION OF THEIR SITUATION: THE CASE OF CROATIAN REFUGEES IN SLOVENIA

Polič*, M., Bauman**, A., Bukinac**, Z., Rajh**, V. & Ušeničnik*, B.

ABSTRACT

The recent war in Croatia has caused more than 500.000 people to leave their homes, some 30.000 of them left for Slovenia. In the interval of two months two groups of them were questioned about their perception of their situation as refugees, about the war, its causes and when and how it will end. The differences between refugees living with families, and in refugee's centres were also examined. While the whole situation was in general highly stressful (more for the refugees in centres) for them, and full of problems (uncertainty, lack of information about their relatives, material problems etc.), they evaluated their current position and relations with Slovenian people as positive. Concerning relations between Serbia and Croatia, their picture was strictly black and white.

Wars in general cause great disruptions in the lives of the involved civilian population, and quite often displace a lot of people far from their homes, for a shorter or longer period of time, sometimes even for ever. Unfortunately the disintegration of Yugoslavia, based on unsolved political and national relations, and on the background of hard economic crisis, produced the war which is, according to its consequences on the territory of the former Yugoslavia, in a way even more destructive than the World War II. The former Yugoslav Army supported by a great number of Serbian paramilitary troops has caused the death and suffering of thousands, simply because they were Croats or Moslems, or even Serbs who didn't want to join them. A number of towns and villages in Croatia were completely demolished, and about 500.000 of their citizens were forced to evacuate them, often without anything but the clothes on their backs. Some 30.000 ended their escape in Slovenia, either at the homes of their relatives or in refugee centres. Of these half children, about a

* Department of Psychology, University of Ljubljana, Aškrčeva 12, 61000 Ljubljana, Slovenia

** Civil Defence Agency of Slovenia, Kardeljeva pl. 26, 61000 Ljubljana, Slovenia

quarter are women and many are elderly. In the last 50 years Slovenia has not been confronted with such a situation. Before there were evacuations of smaller extent, caused by natural or other disasters, and for only a temporary time. Despite of relative inexperience, responsible agencies in Slovenia effectively dealt with this problem. Their work is without doubt reflected in the answers of our examinees, though our main aim was to find out how refugees perceive their situation as refugees in particular, and its background (war, political situation) in general.

METHOD

Subjects: Only the persons that had recognised refugee status were included in the research. In the first part of the research, conducted in October 1991, 138 refugees were included (75 from refugee centres and 63 from families). The second part was conducted in December 1991 and it included 60 refugees from centres and 60 from families. All examinees were older than 18 years, 203 were female and 55 male. They were of all levels of education, though secondary prevailed. Some data about their being in Slovenia are given in Table 1.

TABLE 1: Duration of being a refugee and of time spent at particular place (in days)

	OCTOBER				DECEMBER			
	BEING A REFUGEE		AT THIS PLACE		BEING A REFUGEE		AT THIS PLACE	
	Mean	SD	Mean	SD	Mean	SD	Mean	SD
IN CENTRES	20.81	20.31	7.82	5.17	64.20	28.47	48.08	16.79
WITH FAMILIES	38.70	24.25	33.75	21.97	86.83	37.62	76.67	36.29

All subjects were selected at random basis. Refugees who lived with families of their relatives, had been there almost from the very beginning, while the refugees in centres more often changed their place of living. The reason for differences (beside the ones caused by different times of investigations) lay mainly in the fact, that the refugees with relatives in Slovenia knew where to escape to, while the others were more uncertain about their situation. We must also mention that more than a half of all them, did not receive any financial support from Croatia (salaries, pension). Refugee centres were in that time mainly in B-category hotels.

Material: The same questionnaire of the mixed type (mainly closed type questions) was used in both parts of the research, though slightly changed the second time. Questions refer to demographic data, reasons for escape, assessments of their position, feeling, relations with domestic population, contacts with home, military situation in Croatia etc. Beside this general questionnaire, in October session Spielberger's STAI X-I (measure of state anxiety) was used, while in December Impact of Event Scale (Horowitz et al., 1979) was added.

Procedure: Investigation was conducted in October and December 1991. Anonymity was guaranteed to all subjects. While refugees in centres were questioned in groups, those who lived with families, were questioned individually, approximately a week later.

RESULTS AND DISCUSSION

Reasons that led them to leave their homes were undoubtedly dangerous life conditions, determined by war operation, and subjective perception of them. All subjects were from places where war operation of different intensity took place. These, highly strong situational pressures, showed themselves also in relative homogeneity of answers of different groups (age, sex, education etc.). Refugees, that found shelter at their relatives, left their homes at a relatively smaller threat, though in general they left when their place was attacked, when killing and destruction began. The majority simply thought, that their life was in danger, and as they mentioned main reasons for their escape were: care for their children and family members, destruction and killing, fear etc. and only rarely lack of food and water. The reasons for escape to Slovenia in particular were: relatives or friends living in Slovenia, proximity, affinity of Slovenia and Croatia and/or example of others from their neighbourhood.

Horvath-Lindberg and Miserez (1991) believed, that often, refugees are not only physically uprooted, but also emotionally and psychologically scarred by their experiences before, during or after their flight. This was evident also in our case. Both, state anxiety and subjective influences of traumatic experiences, were high over average values (Table 2).

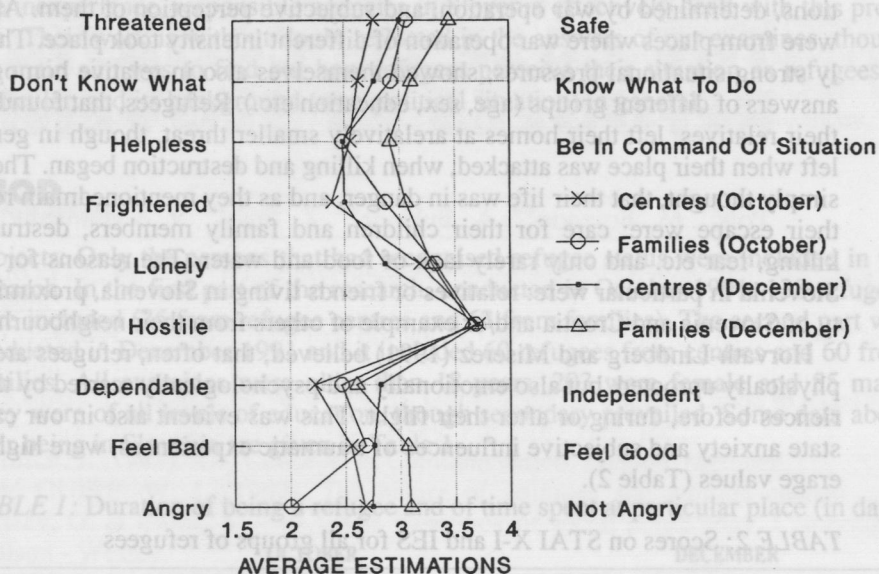
TABLE 2: Scores on STAI X-I and IES for all groups of refugees

	OCTOBER		DECEMBER					
	STAI X-I		IES		STAI X-I		IES	
	Mean	SD	Mean	SD	Mean	SD	Mean	SD
IN CENTRES	60.78	10.17			55.04	14.57	47.33	6.12
WITH FAMILIES	58.72	11.04			53.64	11.88	42.44	7.96

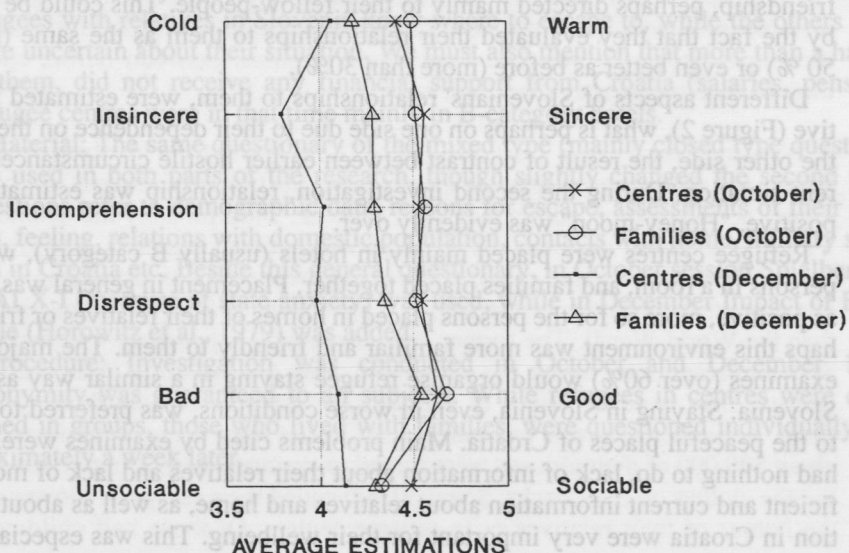
It is therefore understandable, that they assessed on semantic differential scales their own feelings as generally more negative (Figure 1). The only exception is friendship, perhaps directed mainly to their fellow-people. This could be supported by the fact that they evaluated their relationships to them as the same (more than 50 %) or even better as before (more than 30%).

Different aspects of Slovenians' relationships to them, were estimated very positive (Figure 2), what is perhaps on one side due to their dependence on them, and on the other side, the result of contrast between earlier hostile circumstances and current situation. During the second investigation, relationship was estimated as less positive. "Honey-moon" was evidently over.

Refugee centres were placed mainly in hotels (usually B category), with 2 to 5 persons in a room, and families placed together. Placement in general was estimated as positive, more so for the persons placed in homes of their relatives or friends. Perhaps this environment was more familiar and friendly to them. The majority of all examines (over 60%) would organise refugee staying in a similar way as it was in Slovenia. Staying in Slovenia, even in worse conditions, was preferred to returning to the peaceful places of Croatia. Main problems cited by examines were, that they had nothing to do, lack of information about their relatives and lack of money. Sufficient and current information about relatives and home, as well as about the situation in Croatia were very important for their wellbeing. This was especially urgent because of the great dynamics of the whole situation. The great majority got their information through TV and radio Croatia (their home station).

FIGURE 1: Assessment of Own Feelings

1 and 5 = very, 2 in 4 = a great deal,
3 = average

FIGURE 2: Assessments of Slovenians' relationships to refugees

1 and 5 = very, 3 = average

FIGURE 3: Assessment of Accomodation

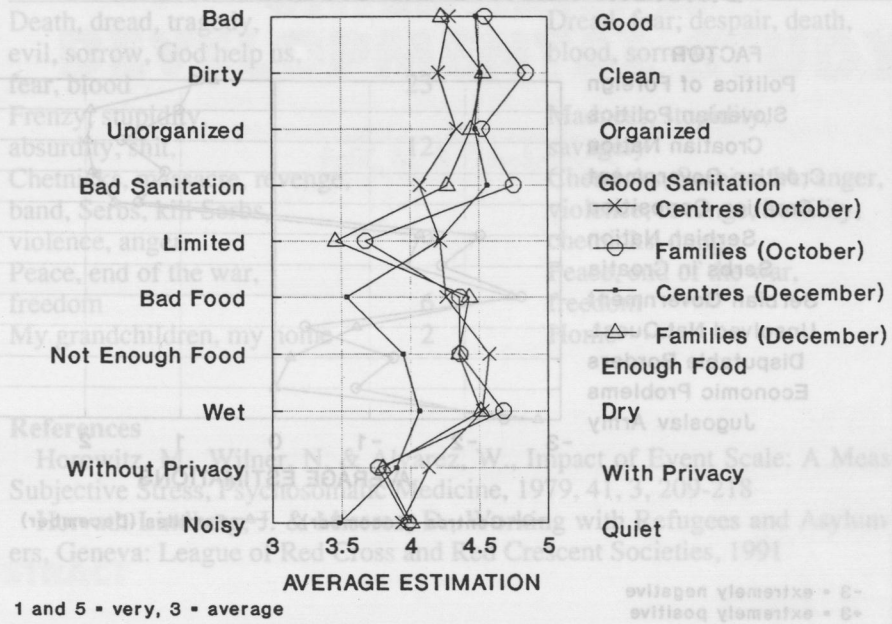

FIGURE 4: How to End the War

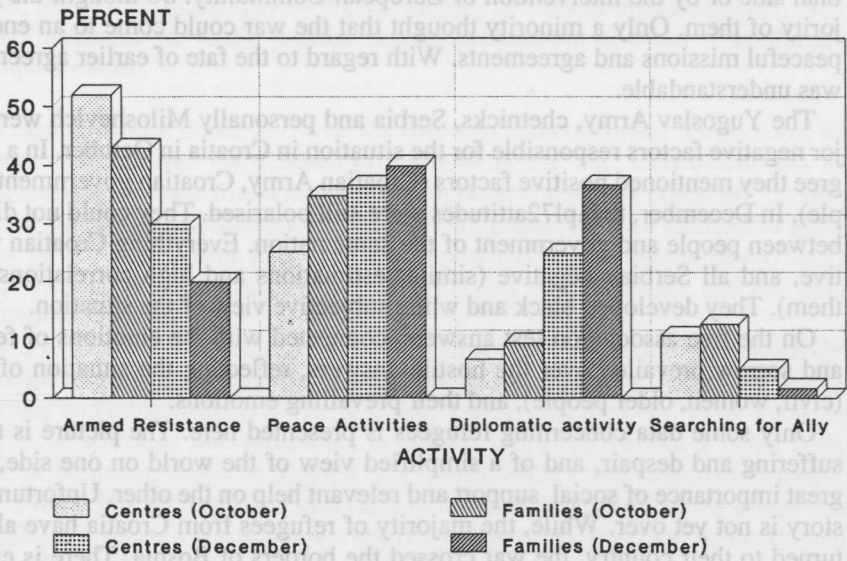
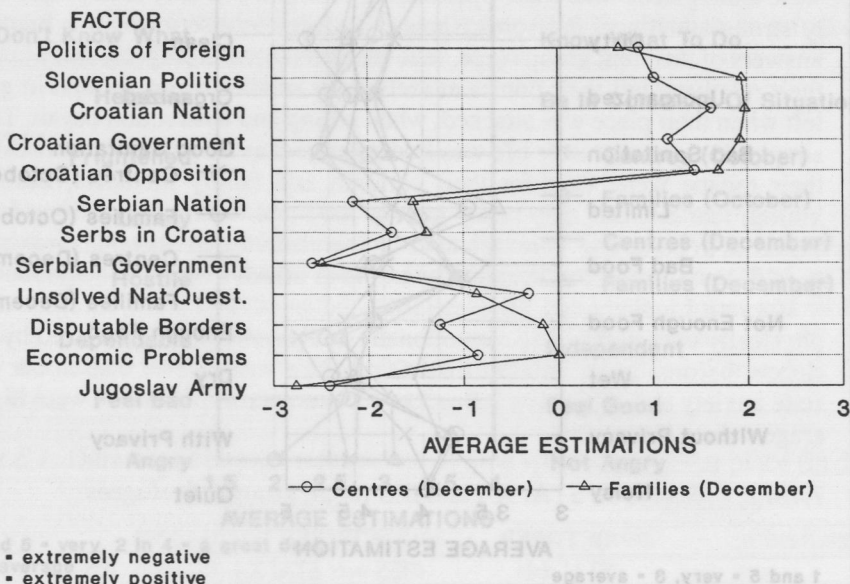

FIGURE 5: Assessment of Influence of Different Factors on Croatian Situation

At the the time of investigation, they were rather pessimistic about the end of the war. Over 70% from the October group, and over 50% in December group thought, that the war could last for a long time. It would end either with the defeat of the Serbian side or by the intervention of European Community. So thought the great majority of them. Only a minority thought that the war could come to an end through peaceful missions and agreements. With regard to the fate of earlier agreements this was understandable.

The Yugoslav Army, chetnicks, Serbia and personally Miloshevic were the major negative factors responsible for the situation in Croatia in October. In a lesser degree they mentioned positive factors (Croatian Army, Croatian government and people). In December, the .pl72attitudes were still polarised. They could not distinguish between people and government of the same nation. Everything Croatian was positive, and all Serbian negative (similar estimations and high correlations between them). They developed black and white subjective view of the situation.

On the free association test answers, connected with the emotions of fear, dread and sorrow prevailed over the hostile answers, reflecting the situation of refugees (civil, women, older people), and their prevailing emotions.

Only some data concerning refugees is presented here. The picture is typical of suffering and despair, and of a simplified view of the world on one side, and of a great importance of social support and relevant help on the other. Unfortunately, the story is not yet over. While, the majority of refugees from Croatia have already returned to their country, the war crossed the borders of Bosnia. There is even more death and destruction, and many more refugees. Only in Slovenia the figure has reached the number of about 63.000. The continuum of destruction is evidently progressing. The question is, who will stop it?

TABLE 3: Frequencies of words that come to refugees minds when they thought about war in Croatia (October 1991)

Refugees in centres	f	Refugees at families	f
Death, dread, tragedy, evil, sorrow, God help us, fear, blood	23	Dread, fear, despair, death, blood, sorrow,	20
Frenzy, stupidity, absurdity, shit,	12	Madness, stupidity, savagery	4
Chetnicks, massacre, revenge, band, Serbs, kill Serbs, violence, anger	9	Chetnicks, Serbian JA, anger, violence, revenge, hostility, chetnicks' dung	12
Peace, end of the war, freedom	6	Peace, end of the war, freedom	23
My grandchildren, my home	2	Home	1

References

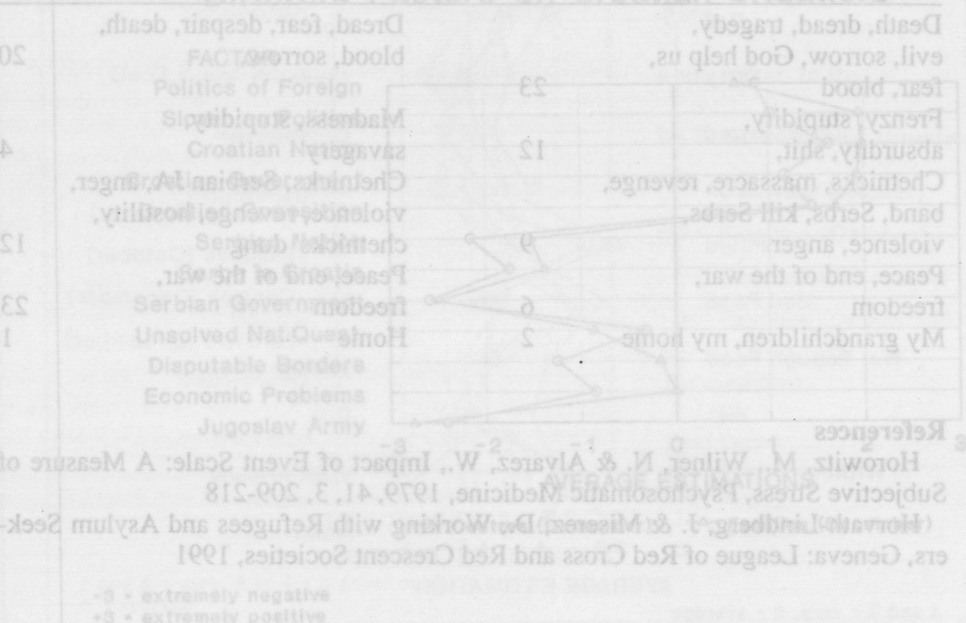
- Horowitz, M., Wilner, N. & Alvarez, W., Impact of Event Scale: A Measure of Subjective Stress, *Psychosomatic Medicine*, 1979, 41, 3, 209-218
- Horvath-Lindberg, J. & Miserez, D., Working with Refugees and Asylum Seekers, Geneva: League of Red Cross and Red Crescent Societies, 1991

Children from different age groups (7, 11, and 13 years old) were questioned about the nature and causes of war in general, and about the recent wars in Slovenia and Croatia. Their answers were coded and compared. It was found out that the level of understanding increased with age, but also that it was highly contaminated with current war events. While the knowledge of the youngest group was at a very concrete level, the older children gave a greater variety of more complex answers. We can also comprehend the whole process as the development of event schemata of a very complex nature.

Tragical events, connected with the disintegration of former Yugoslavia, had motivated this research on children understanding the war. Conceptual and methodological origins were found in the research on economic socialisation, conducted by Leiser and others (Zabukovec & Polič, 1990). Especially two theoretical approaches must be mentioned here, Piagetian developmental-cognitive and the environmental-istic learning theory, where the former provides the framework and the second the content of socialisation.

While socialisation could be defined as a process by which an individual develops through transaction with other people, his specific pattern of socially relevant behaviour and experience (Ziegler & Child, 1969), also the concept of a schema, as a cognitive structure that represents organised knowledge about a given concept or type of stimulus, could be applied here, particularly event schemata (Fiske & Taylor, 1984). The last ones are structures that describe what we know about classes of events. Well-developed schemata are more organised, abstract, moderate and complex. Human knowledge about the war could be termed war schemata. As Peterson (1990) mentioned, human experience, our life spaces, help to shape our views of the

FIGURE 5: Assessment of Influence of Factors on Croatian Attitudes about war in Croatia (October 1991)

At the time of investigation, they were rather pessimistic about the end of the war. Over 70% from the October group, and over 50% in December group thought, that the war could last for a long time. It would end either with the defeat of the Serbian side or by the intervention of European Community. So thought the great majority of them. Only a minority thought that the war could come to an end through peaceful missions and agreements. With regard to the fate of earlier agreements this was understandable.

The Yugoslav Army, chetniks, Serbia and personally Miloshevic were the major negative factors responsible for the situation in Croatia in October. In a lesser degree they mentioned positive factors (Croatian Army, Croatian government and people). In December, the attitudes were still polarised. They could not distinguish between people and government of the same nation. Everything Croatian was positive, and all Serbian negative (similar estimations and high correlations between them). They developed black and white subjective view of the situation.

On the free association test answers, connected with the emotions of fear, dread and sorrow prevailed over the hostile answers, reflecting the situation of refugees (civil, women, older people), and their prevailing emotions.

Only some data concerning refugees is presented here. The picture is typical of suffering and despair, and of a simplified view of the world on one side, and of a great importance of social support and relevant help on the other. Unfortunately, the story is not yet over. While, the majority of refugees from Croatia have already returned to their country, the war crossed the borders of Bosnia. There is even more death and destruction, and many more refugees. Only in Slovenia the figure has reached the number of about 63.000. The continuum of destruction is evidently progressing. The question is, who will stop it?

WAR IN THE EYES OF CHILDREN: A DEVELOPMENTAL STUDY

Polič, M. & Zabukovec, V.*

ABSTRACT

Children from different age groups (7, 11, and 13 years old) were questioned about the nature and causes of war in general, and about the recent wars in Slovenia and Croatia. Their answers were coded and compared. It was found out that the level of understanding increased with age, but also that it was highly contaminated with current war events. While the knowledge of the youngest group was at a very concrete level, the older children gave a greater variety of more complex answers. We can also comprehend the whole process as the development of event schemata of a very complex nature.

Tragical events, connected with the disintegration of former Yugoslavia, had motivated this research on children understanding the war. Conceptual and methodological origins were found in the research on economic socialisation, conducted by Leiser and others (Zabukovec & Polič, 1990). Especially two theoretical approaches must be mentioned here, Piagetian developmental-cognitive and the environmentalistic learning theory, where the former provides the framework and the second the content of socialisation.

While socialisation could be defined as a process by which an individual develops through transaction with other people, his specific pattern of socially relevant behaviour and experience (Ziegler & Child, 1969), also the concept of a schema, as a cognitive structure that represents organised knowledge about a given concept or type of stimulus, could be applied here, particularly event schemata (Fiske & Taylor, 1984). The last ones are structures that describe what we know about classes of events. Well-developed schemata are more organised, abstract, moderate and complex. Human knowledge about the war could be termed war schemata. As Peterson (1990) mentioned, human experience, our life spaces, help to shape our views of the

* Department of Psychology, University of Ljubljana, Aškrčeva 12, Ljubljana, Slovenia

world, manifest as schemata, and our behaviour. The content of schemata is therefore dependent on both, the cognitive level at which the person can reason and cues the environment supplies.

While there are a number of reports on different aspects of socialisation (economic, political etc.), a war was rarely included in this kind of investigations. In this study, we were interested how children of different ages comprehend the nature and causes of wars in general, and the recent wars in Slovenia and Croatia. We were therefore investigating the development of the war schemata.

METHOD

Subject: Eighty-four children, primary school pupils from two schools in different Slovenian towns (with different experience in the recent war in Slovenia; the conditions during the war were more severe in Slovenjgradec), were interviewed (Table 1).

TABLE 1: Number of children from different age groups, sex and towns.

TOWN		LJUBLJANA			SLOVENJGRADEČ		
AGE		B	G	N	B	G	N
7	Years	6	7	13	6	6	12
10	Years	11	4	15	9	5	14
13	Years	6	8	14	8	8	16
							Σ
							25
							29
							30

Children in each age group, and school were from the same class, and took part in the interview with their parents' permission.

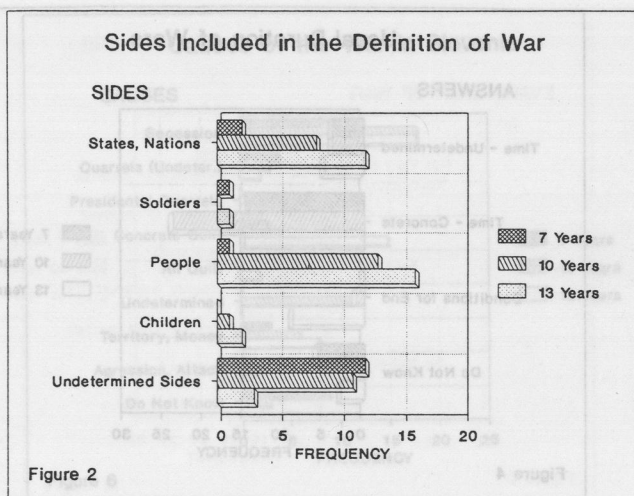
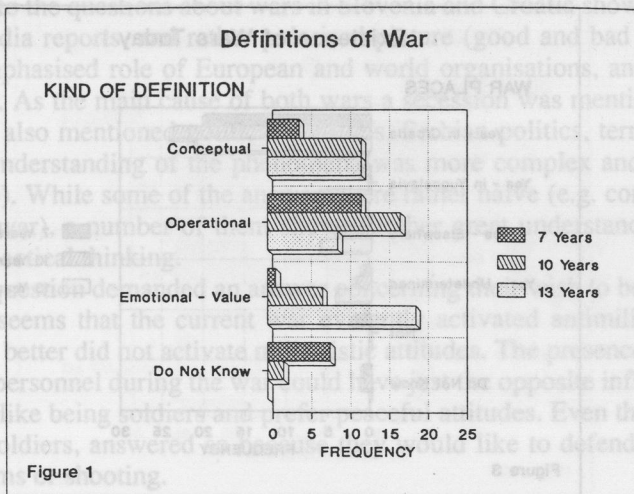
Material: The questionnaire with 19, mainly open questions was prepared. Questions referred to different aspects of war in general, and wars in Slovenia and Croatia in particular (causes, duration, termination, engaged sides etc.).

Procedure: Research was conducted in February 1992, half a year after the war in Slovenia, and during the war in Croatia. While the children from the older two groups were questioned in a group, the youngest children were questioned individually.

RESULTS AND DISCUSSION

General war schemata showed clear developmental changes (figure 1). While, for the youngest group, the war was mainly shooting and bombarding (operational definitions), the older groups gave more complex answers, e.g. political and economic conflicts were mentioned as the causes or reasons of wars (conceptual definition). In answers to additional question, about the causes of wars, the older two groups quite often mentioned also territory and money. Strong emotional (fear, dread) and evaluational (bad) aspects were present in the answers of the oldest children. Is this the consequence of the current situation or developmental lawfulness remain to be answered.

Interestingly enough, when defining war children did not or rarely include fighting soldiers (figure 2). The youngest group mentioned mainly undetermined sides, and the oldest states or nations, and people. The answers of the middle group were somewhere between.

Current situation in their neighborhood (everyday reports on TV and radio, discussions in schools and at homes etc.) evidently had strong influence on children knowledge (figure 3). As their age progress also other parts of the world came into question (e.g. Irak), but war in Croatia prevailed. It is known, that people usually remember close and current events.

Interestingly enough, only the oldest group mentioned conditions for the termination of wars, answering about their usual duration, while all three groups enumerated a number of time periods, from few days to 50 years (figure 4). Only some of the oldest children understood that the duration of a war depend on certain conditions.

The majority of all age groups thought, that the wars most frequently terminate with agreement and peace (what happened in the Slovenian war), while older groups also mentioned the dead and devastation, what is an everyday picture on our TV (figure 5).

Existence of Wars Today

WAR PLACES

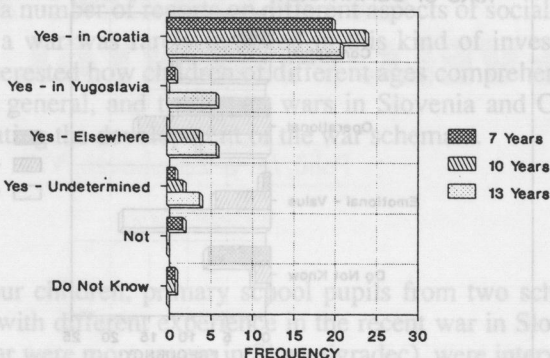

Figure 3

Usual Duration of Wars

ANSWERS

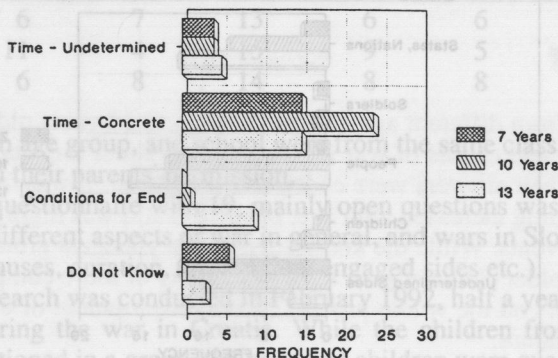

Figure 4

The Most Frequent Ways of War Ends

WAR ENDS

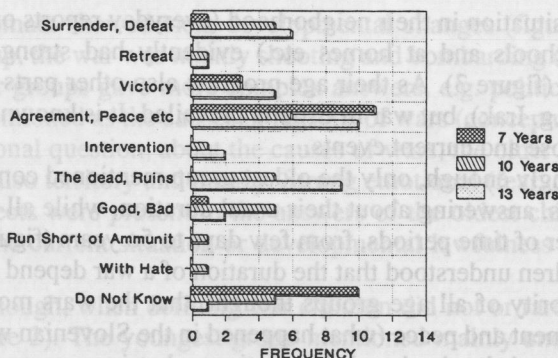
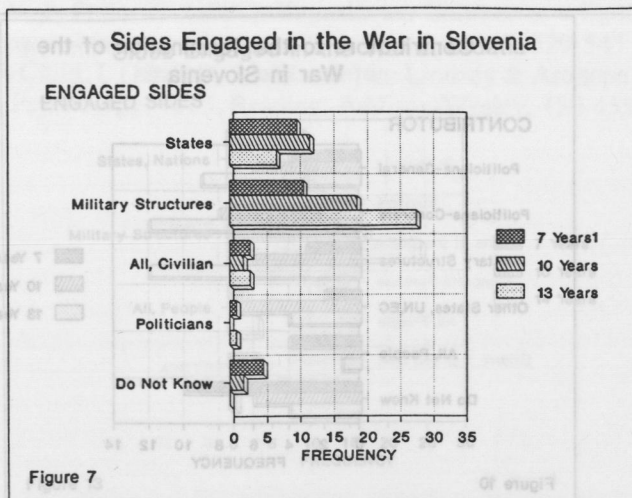
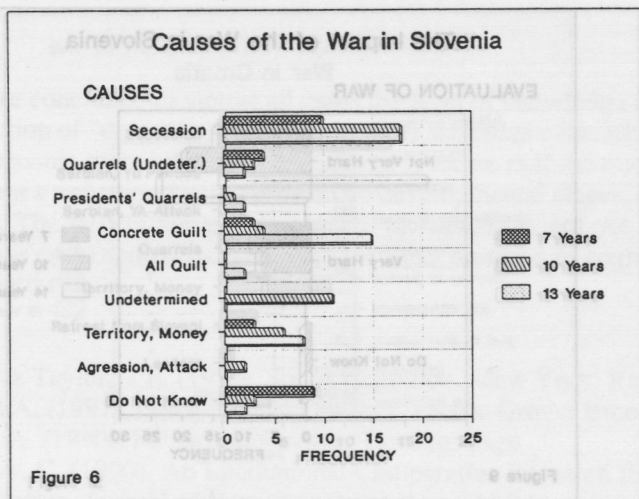

Figure 5

Answers to the questions about wars in Slovenia and Croatia showed great impact of mass media reports, and rather polarised picture (good and bad "guys"), with a strongly emphasised role of European and world organisations, and foreign countries (USA). As the main cause of both wars a secession was mentioned. The older two groups also mentioned political conflicts, Serbian politics, territory expansion etc. Their understanding of the phenomena was more complex and complete (figures 6 to 16). While some of the answers were rather naive (e.g. concrete politician ending the war), a number of them showed rather great understanding and certain level of dialectical thinking.

The last question demanded an answer concerning their wish to be a soldiers (figure 17). It seems that the current war evidently activated antimilitary feelings in children, or better did not activate militaristic attitudes. The presence and popularity of military personnel during the war could have just the opposite influence. Anyway children dislike being soldiers and prefer peaceful attitudes. Even those, who would like to be soldiers, answered so because they would like to defend the country, or they like arms or shooting.

The Duration of War in Slovenia

DURATION

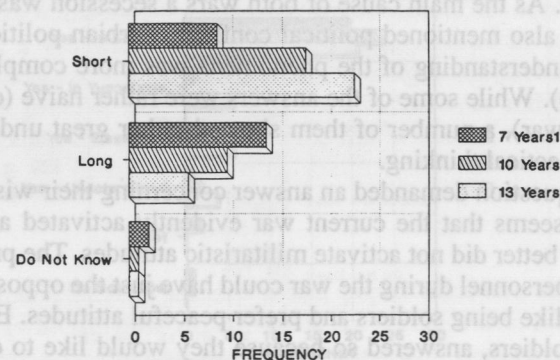

Figure 8

The Impact of the War in Slovenia

EVALUATION OF WAR

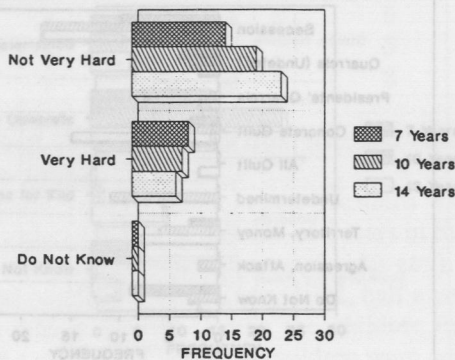

Figure 9

Contributors to the Termination of the War in Slovenia

CONTRIBUTOR

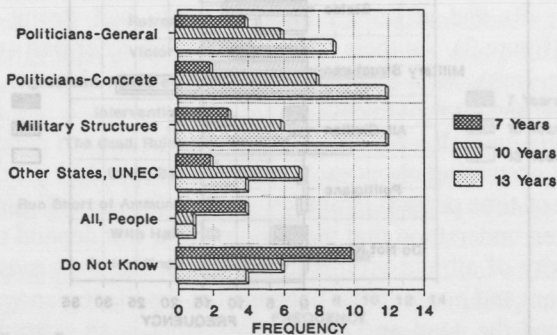
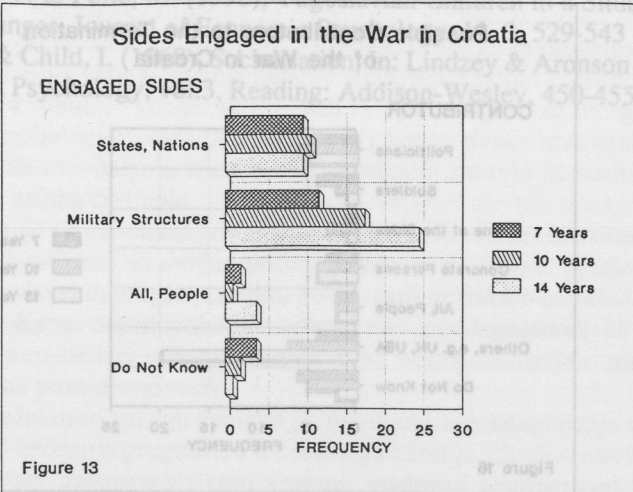
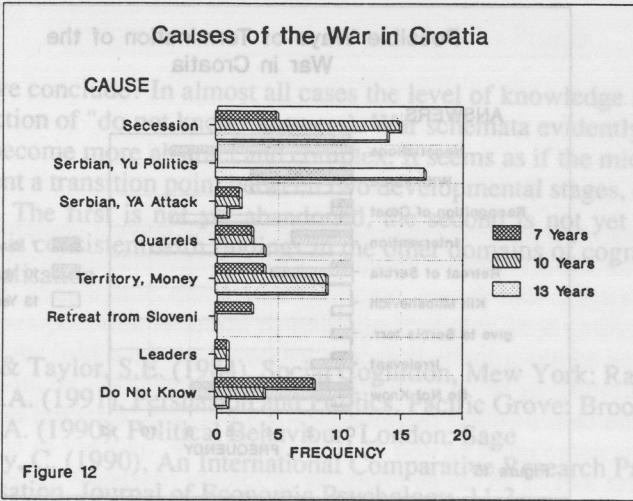
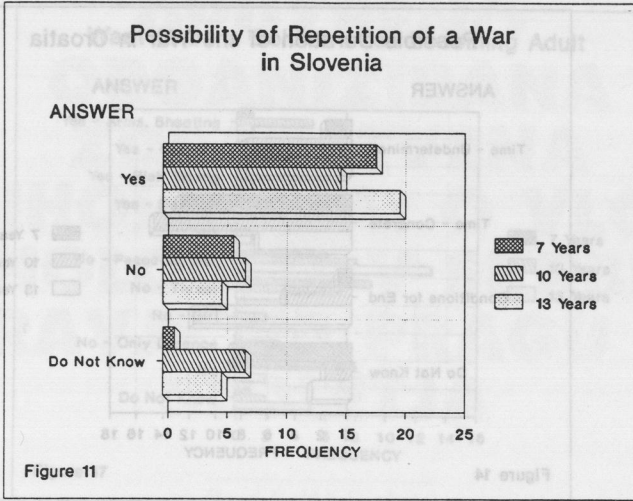
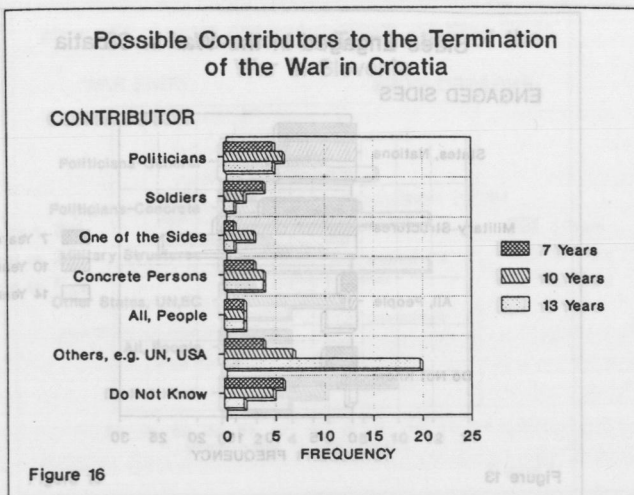
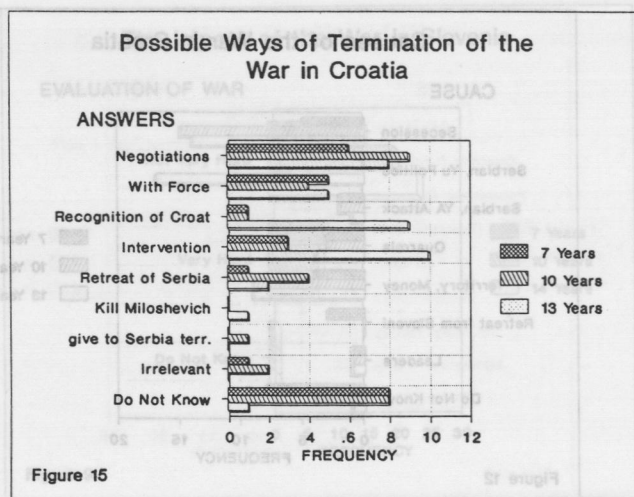
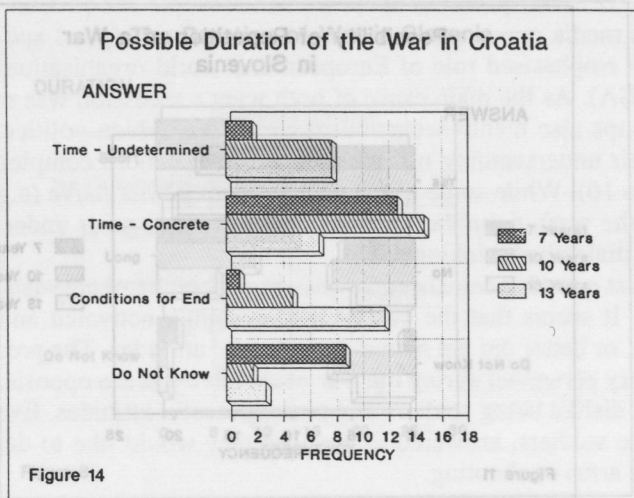
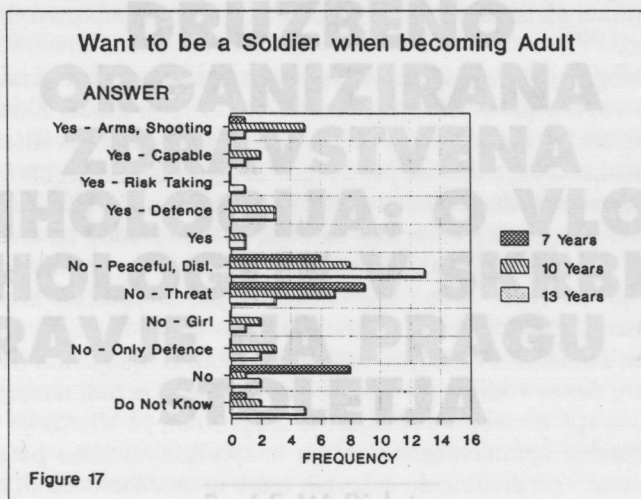

Figure 10

What can we conclude? In almost all cases the level of knowledge increased with the age (reduction of "do not know" answers). War schemata evidently develop with the age, and become more abstract and complex. It seems as if the middle group (10 years) represent a transition point between two developmental stages, a concrete and abstract ones. The first is not yet abandoned, the second is not yet developed. In principle, this is consistent with findings in the other domains of cognitive development and socialisation.

References

- Fiske, S.T. & Taylor, S.E. (1984), *Social Cognition*, New York: Random House
- Milburn, M.A. (1991), *Persuasion and Politics*, Pacific Grove: Brooks/Cole
- Peterson, S.A. (1990), *Political Behaviour*, London: Sage
- Roland-Levy, C. (1990), An International Comparative Research Project on Economic Socialisation, *Journal of Economic Psychology*, 11,3
- Zabukovec, V. & Polič, M. (1990), Yugoslavian Children in a Situation of Rapid Economic Changes, *Journal of Economic Psychology*, 11, 3, 529-543
- Ziegler, E. & Child, I. (1968), Socialisation, In: Lindzey & Aronson (Eds.), *Handbook of Social Psychology*, vol.3, Reading: Addison-Wesley, 450-455

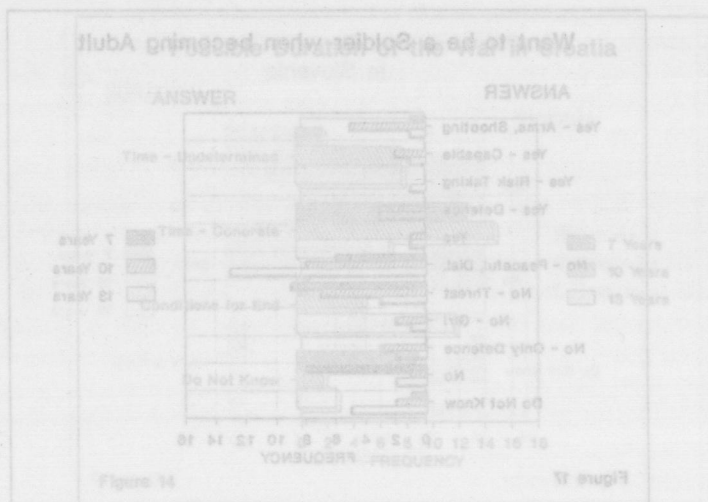

Figure 14

Figure 15

What can we conclude? In almost all cases the level of knowledge increased with the age (reduction of "do not know" answers). War phenomena evidently develop with the age, and become more abstract and complex. It seems as if the middle group (10 years) represent a transition point between two developmental stages, a concrete and abstract ones. The first is not yet abandoned, the second is not yet developed. In principle, this is consistent with findings in the other domains of cognitive development and socialization.

References

- Liske, S.T. & Taylor, S.E. (1984). *Social Cognition*. New York: Random House.
- Milburn, M.A. (1991). *Persuasion and Politics*. Pacific Grove: Brooks/Cole.
- Peterson, S.A. (1990). *Political Behaviour*. London: Sage.
- Roland-Levy, C. (1990). An international comparative Research Project on Economic Socialization. *Journal of Economic Psychology*, 11, 3.
- Zabukovec, V. & Polić, M. (1990). Yugoslav Children in a Situation of Rapid Economic Change. *Journal of Economic Psychology*, 11, 3, 529-543.
- Ziegler, E. & Child, I. (1988). *Socialization*. In: Lindsey & Aronson (Eds.), *Handbook of Social Psychology*, vol.3, Reading: Addison-Wesley, 450-455.

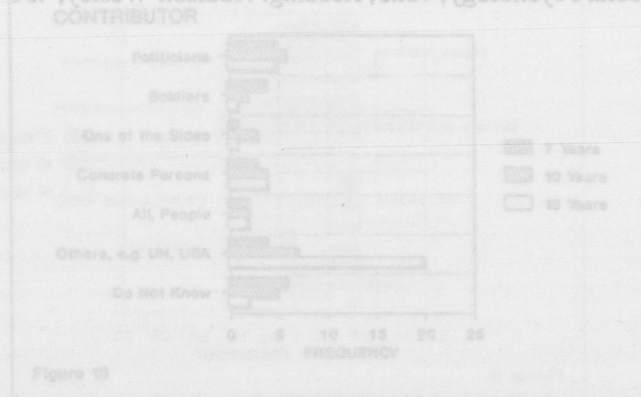

Figure 15

DRUŽBENO ORGANIZIRANA ZDRAVSTVENA PSIHOLOGIJA: O VLOGI PSIHOLOGIJE V SKRBI ZA ZDRAVJE NA PRAGU 21. STOLETJA

René F. W. Diekstra

Predgovor in povzetek pripravil: Peter Praper

Eksplzivni tempo razvoja zadnjih 800 človeških generacij je dodobra izčrpal prilagoditvene potenciale človeka. Zato smo ljudje močno razvili stroke, ki imajo opraviti z zdravjem ali boleznijo - ne le medicino, ampak tudi druge stroke, med katerimi ima danes pomembno mesto psihologija. Psihologija je gotovo nastajala kot kulturno - adaptacijski odgovor človeka na vse bolj prisotne oblike neprilagojenosti. Kljub temu kaže, da - bolj se razmere zaostrejujejo in hujše so (psiho)socialne krize, bolj psihologijo kot stroko mečejo v koš s tistimi, ki bodo šli med odpadke. Stroški skrbi za zdravje so vse višji. Viri financiranja so bolj ali manj omejeni, zato sredstva ožijo na območje (somaticke) medicine, ne glede na to, da je tudi telesno obolenje signal neprilagojenosti in odgovor na stisko, zelo pogosto pa celo rezultat neprilagojenega vedenja. Naraščajoči interes za psihološka vprašanja ter vse večje mase tistih, ki hočejo vpisati študij psihologije, potrjujejo to stisko in protislovje.

Elias (1939) je na osnovi sociogenetične analize predvidel gibanje za zdravje, ki smo mu priča danes. To je seglo tudi v psihologijo in omogočilo razvoj "zdravstvene psihologije" (health psychology) kot to danes imenujemo. Ta stroka močno vpliva na zavedanje o telesnem in psihičnem zdravju in pozitivno vpliva na izbiro zravega načina življenja.

Skrb za zdravje na eni strani povzroča pritisk na zdravstvo, ki samo zase ne more dati rešitev za probleme, ki močno presegajo okvire medicine. Ljudje, ki skrbijo za ustreznost zdravstvenih programov zato bolj in bolj pritiskajo na sklade in proračunska sredstva. Krog neprilagojenih reakcij na neprilagojenost se tako zapira, strokovnjaki za mentalno zdravje pa, v boju za obstoj, tekmujejo med seboj in se fragmentirajo na posamezne stroke.

V razvitih deželah so zaznali zahtevo po novih oblikah kooperacije vseh disciplin, pomembnih za izvajanje programov mentalnega zdravja. Gradijo novi konsenz med plačniki - družbo, zavarovalniškimi sistemi, vladnimi institucijami ter različnimi

strokami, ne glede na to ali te funkcionirajo v družbenih zavodih ali so organizirane privatno.

Psihologija je bila dolgo preokupirana z boleznijo. Prvi korak naprej je naredila v preventivo, kar pa ne zadostuje več. Uveljavlja se model hkratne skrbi za stopnjo psihohigienskega varstva in pomoči, kakor tudi skrbi za kvaliteto življenja.

Mednarodna organizacija psihologov si prizadeva, da bi nacionalna profesionalna združenja uporabila strokovna znanja ter sodelovala pri oblikovanju nacionalnih programov in politike varovanja zdravja. Takšen pristop bo moral biti psihosocialen oziroma vedenjski (uporabiti "vedenjske znanosti" za promocijo kvalitete življenja).

Tudi pri na videz strogo telesnih obolenjih, še posebno kroničnih, kot diabetes, hipertenzija, obolenja srca in podobno, hitro opazimo, da so le-te tesno povezane z rizičnim, nezdravim vedenjem ter neustreznimi življenjskimi navadami. Ne le, da so te bolezni danes vodilne pri vzrokih smrti, ampak je tudi terapija močno odvisna od zmožnosti spremembe v vedenju. Na drugi strani pa alienacija in anomija pospešujeta negativne spremembe v vedenju in sprožata socialno patologijo, ki zastruplja cele sisteme - od družine do državnih tvorbo in mednacionalnih odnosov.

Del zdravstvenih delavcev (medicina v ožjem pomenu besede) si prizadeva lajšati simptome, vplivati na zdravstveni status tako, da posameznikom pomaga z zdravili. Toda dogaja se da medikacija (in uporaba psihofarmakov) postaja družbeni problem, ne samo zaradi strmo naraščajočih stroškov ampak tudi zaradi brezkončnosti potrebe po zdravljenju.

Avtor prispevka se zavzema za razvoj družbene skrbi za zdravstveno psihologijo kot znanost in kot strokovno disciplino znotraj osnovnega zdravstvenega varstva. Ta naj bi si kot osnovne cilje postavila:

1. Ozaveščanje o psihosocialnih aspektih zdravja in človeškega razvoja - v krogih, ki odločajo o vladni politiki, zdravstveni politiki in splošno med ljudmi;
2. Sodelovanje pri usposabljanju strokovnjakov s področja ocenjevanja dejavnikov ter intervencij glede psihosocialnih in vedenjskih faktorjev zdravja in bolezni;
3. argumenti naj bi podpirala odločitve o financiranju strokovnih institucij in programov na nivoju osnovnega zdravstva. Pri tem so uporabne tako imenovane "cost/benefit" analize, katerih rezultati so že na voljo, metodologija pa uporabna tudi na drugih področjih;
4. Potreben je tudi dober pretok informacij o novih preventivnih tehnologijah ter oblikah promocije zdravega življenja;
5. Potrebno je prodreti v nacionalne raziskovalne programe, ki odpirajo pogled na epidemiologijo in vodijo do nove tehnologije skrbi za zdravje.

V sloveniji smo relativno zgodaj odprli področje zdravstvene psihologije. Že leta 1969 smo pričeli odpirati "centre za psihohigieno" v zdravstvenih domovih in istega leta pričeli razvijati preventivne programe, ki so bili povsem primerljivi tistim v "razvitem svetu". Leta 1972 je potreba po psihohigijskih službah v zdravstvenih domovih bila celo uzakonjena.

Dandanes, ko je ekonomska situacija kritična, je to povzročilo razslojevanje tudi med strokami, ki skrbijo za mentalno zdravje pri nas. Smo na pragu odločitev ali bomo programe iz okvira zdravstvene psihologije sploh še financirali. Psiholog je že izgubil formalni status zdravstvenega delavca; zdravstvene organizacije se spreminjajo v zdravniške organizacije; Zdravstveni vestnik je postal Zdravniški vestnik...

Psihologija kot stroka si - da bi preživela - utira pot z izgradnjo lastne zakonodaje o psihološki dejavnosti.

V teh prizadevanjih smo tudi povabili prof. dr. Renja Diekstra, psihologa in visokega funkcionarja Svetovne zdravstvene organizacije. Temo, ki jo kot referat

predstavljamo v reviji Psihološka obzorja, je v predavanju, ki ga je Društvo psihologov Slovenije namenilo široki javnosti, predstavil konec marca 1993.

Naj opozorim na avtorjevo hkratno začudenje in razumevanje ob dejstvu, da nam ni uspelo privabiti politikov, tvorcev zdravstvene politike, pa tudi ne zagotoviti ustrezne odmevnosti medijev. Meni, da pač še ne zmoremo stopnje demokracije, ko bi se zaradi ignoriranja takšnih dogodkov pod vplivom javnosti zamajal tudi kakšen ministerski stolček. Na drugi strani pa politiki težijo k temu, da mislijo kratkoročno in rešujejo akutne probleme, namesto da bi načrtovali razvoj, ki bi večino problemov zaobšel.

Bolj je bil začuden nad medlim odzivom zavarovalniških sistemov. Ti so namreč po naravi življenjsko zainteresirani za smotrno investiranje v zdravje - če so res partnerji v prizadevanju za zdravje in ne le podaljšana zdravstvena (beri zdravniška) institucija.

Pri nas smo morda res še prisiljeni gasiti požare namesto da bi skrbeli za varnost. Bojim pa se, da bo pogumni gasilec v akciji medijsko vedno bolj privlačen kakor neopazni planer požarne varnosti.

PUBLIC HEALTH PSYCHOLOGY: ON THE ROLE OF PSYCHOLOGY IN HEALTH CARE IN THE 21ST CENTURY

René F. W. Diekstra

INTRODUCTION

If the last 50.000 years of man's existence were divided into lifetimes of approximately 62 years each, there have been about 800 such lifetimes. Of these 800, fully 650 were spent in caves. Only during the last 70 lifetimes it has been possible to communicate effectively from one lifetime to another - as writing made it possible to do. Only during the last six lifetimes did masses of men ever see a printed word. Only during the last four it has been possible to measure time with any precision. Only in the last two has anyone anywhere used an electric motor. Only in the last two lifetimes has anyone anywhere established behavioral sciences as an academic discipline and as an approach for social and individual action. And the overwhelming majority of all material goods, techniques and all behavioral knowledge and skills we use in daily life today have been developed within the present, the 800th, lifetime.

This 800th lifetime makes a sharp break with all past human experience because during this lifetime the scope and scale of change have extended enormously, but what is at least as important, we have radically altered its pace. We have in our time released a totally new social force - a stream of consciousness so accelerated that it influences our sense of time, revolutionizes the tempo of daily life and affects the very way we "feel" the world around us. We no longer "feel" life as men did in the past. And this is the ultimate difference, the distinction that separates the truly contemporary ties from all others. For this acceleration lies behind the impermanence - the transience - that penetrates and tinctures our consciousness, radically affecting the way we relate to other people, to things, to the entire universe of ideas, art and values. (Toffler, 1970, p. 14-17).

The astronomical acceleration of change in such a short period of time poses a serious challenge if not a threat, to the adaptive capacities of the homo sapiens. The human species evolved under conditions which were very different from those which the great majority of people experience today. As Boyden (1987, p. 21) points out, there is one very important, if rather selfevident, consequence of the process of evolution that has special implications for human beings living in the 800th lifetime. Natural selection produces animal populations in which the majority of individuals are well suited in their genetic characteristics to the set of conditions prevailing in the ecological niche in which the evolutionary forces are acting.

Those forces are selecting for optimum performance in the given environment. It follows, therefore, that if the conditions of life suddenly deviate from those of the natural habitat, then it is likely that the individual will be less suited, in either psychological or behavioural characteristics, to the changed conditions. Consequently, signs of maladjustment, psychological, behavioural or emotional, may become evident.

It is my assumption that the emergence and booming development in the second half of the 799 and 800th lifetime of the disciplines and professions that deal with health and disease, psychology included, are cultural adaptive responses to contemporary forms of maladjustment.

A simple example of such a cultural adaptive response is provided by the sequence of events that followed the introduction of refined carbonhydrates, such as in bread, into the diet of human populations.

This change was culturally induced, being the consequence of technological developments and economic conditions. The formation of cavities in the teeth is perhaps the most widely accepted consequence of this dietary change and society has responded to this particular painful disorder by establishing a profession of men and women who are trained in the skill of filling these dental cavities. Of course there are also other cultural adaptive responses to this maladjustment such as brushing teeth, but those more simple, less hightech responses usually follow, not precede the establishment of a specialist discipline.

THE BOILING FROG PRINCIPLE

The fact that such cultural adaptive responses require that a state of maladjustment be recognized to exist, may seem so obvious as to be hardly worth discussing. However, the full significance of this requirement is often not appreciated. If the onset of a relatively undramatic, chronic form of maladjustment is gradual during the course of an individual's lifetime, or if its increasing prevalence in a community oc-

curs slowly over several generations, the possibility exists that it might pass unnoticed, and that its manifestations might come to be regarded by the individual, or by society, as "normal" (which, of course, it would be under the new conditions) and that it might not be recognized as a departure from the optimal state.

We are dealing here with the so-called boiling frog principle, which may be of special importance in the case of behavioural and mental disorders. If a frog is placed in hot water, it will make frantic efforts to escape. It is said, however, that if the animal is placed into cold water, which is then slowly heated, it may after passing through various stages of maladjustment, be boiled to death without so much as a struggle.

Let me give two examples of how this principle applies to humans. For many years textbooks of medicine described progressively increasing blood pressure after the age of twenty to be a normal characteristic of human beings. We now know that under certain cultural conditions no such an increase in blood pressure with advancing age is found and that the relationship therefore is a consequence of highly industrialized, urbane contexts and the ways individuals behave in them.

Textbooks of psychiatry and psychology for decades described depressive disorders and suicidal tendencies as occurring very rarely in childhood and early and middle adolescence. We know now that severe depressive symptoms (point and year prevalence) are more frequently found in adolescents than in their parents, that suicidal ideation and parasuicide is frequently seen among adolescents and that both phenomena - depressive disturbances and suicidal tendencies - have steadily been rising over the last three decades in developed countries (Diekstra, 1989) and are now also rising in the urbanized areas of the developing world as well.

Many of the conditions or problems that psychology, as far as it is applied to the field of health and disease, is concerned with, obey the boiling frog principle. That is, these conditions or problems are often the outcome of or associated with slowly introduced environmental, social or cultural changes that produce changes in behaviour, in mood and in patterns of interpersonal relationships in people and only become recognized as health problems once they affect the social and personal functioning of substantial or conspicuous parts of populations or communities.

As a consequence the role or contribution of psychology to health and health is predominantly a reactive or corrective one.

Already in 1939 Otto Rank in an essay entitled *Psychology and Social Change* pointed this out in his statement: "Every system of psychology is just as much an expression of the existing social order and the type representing it as it is an interpretation of the same" (1941, p. 27).

PSYCHOLOGY'S FAILURE TO MONITOR THE FUTURE

Psychology then is not much a visionary discipline, nor are psychologists generally visionaries or makers of the future who through the knowledge and skills or technologies they produce are shaping the future or at least a part of it.

In actual fact, one could say that they rather follow the future. It is therefore not easy, if not impossible, for psychology to state on its own behalf anything definite about its future roles in society. That would only be possible by drawing heavily on other sciences, such as demography, physics, biomedics, informatics, sociology, political sciences and the like. The complexity of such an undertaking has apparently frightened off most psychologists because there is next to nothing in the current literature nor in academia that can be considered as a serious scientific effort to project

the future of psychology both as a science as well as a practice or as a social phenomenon and a social function. Quite a few universities in the United States and Europe teach courses in the history of psychology or even have chairs dedicated specially to this topic. Traveling around the globe quite in recent years in my work for the World Health Organization within the framework of its programme on Psychosocial and Behavioral Aspects of Health and development, I however nowhere came across courses, let alone chairs that deal with The Future of Psychology.

This lack of effort to monitor and shape the future might well explain the paradoxical phenomenon that at the same time as psychology is producing more and more important knowledge and skills for society and its members, the threats towards psychology and psychologists in many countries are increasing. For example, reimbursement for psychological services in several countries has become more difficult than ever, research budgets are under severe pressure and in the battles with other health professions, especially psychiatry, psychologists presently seem to be on the losing side. And all the while public interest in psychological knowledge and skills is growing and masses of students keep coming to colleges and universities to graduate in psychology.

With public support and interest on the rise and support at the political and policy level declining many psychologists ask themselves what they are doing wrong?

The number and variety of coping responses they show is stunning and produces chaos.

Some say it's high time to shift away from psychotherapy to psychodiagnostics, other state that short-term treatment is the magic bullet, again others claim that primary health care psychology is the "find", while there are also psychologists who believe that the most promising future for psychology lies within the industrial world and therefore develop such new expertises like employee assistance programmes, human resources management or outplacement. This diaspora takes place while the field is still internally divided up in different and often opposing schools. The lack of order and direction is so conspicuous that of course most politicians and public administrators would not want to make long-term formal arrangements or "deals" with this milling crowd. Some policy makers even believe that the best solution is a sort of deportation. An example of that is Turkey where there are a great many psychologists unemployed and the Directorate of Mental Health of the Ministry of Health is thinking of "sending" them to remote rural areas of the country to set up or work in primary health care centers. An excellent idea if not for the fact that almost none of these psychologists is adequately trained and prepared and perhaps even motivated for such work. Turkey, however, is no exception in this respect because in other countries where psychologists have dugged themselves the trench of primary health care psychology, training programmes vailured towards this kind of work usually do not exist, neither in Universities nor outside.

When I come to think of the ways, the often absurd or irresponsible ways, in which many psychologists deal with their present plight, I am reminded of the absurd response by one of two young villagers who decided one day to go on hunting wild ducks. They tried from early in the morning till late in the afternoon with catching any game however. Disencouraged they sat down on the stump of a tree. Then the one quite philosophically said to his partner: "John, I think there is something we are not doing right", to which John replied: "I think you are right, may be we should throw the dog higher up". What is wrong in our field, in my opinion, is that we have neglected all too long to monitor the future of our science and profession. The time has come for an international initiative on monitoring the future of psychology and

psychologists way up into the 21st century, using the best data and insights available and supported by all the relevant international and national associations. Like the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) this initiative, taking the form of a forum or institute should every one or two years issue both diagnostic and prognostic reports on member countries regarding their state and prospects of psychological development to be used by the associations for reference and guidance in their policies and activities.

In the remainder of my presentation I will describe the main aspects of what is my personal and of course very incomplete blueprint for psychology and for the role of psychologists in the 21st century.

DETERMINANTS OF PSYCHOLOGY'S FUTURE

But before doing that let me first go back one lifetime, to the end of the 799th, to the year 1939 to be exact, in which a now renowned sociologist Norbert Elias on the base of a very careful (sociogenetic) analysis predicted the wave of "healthism" that we are now witnessing and that has also profoundly touched upon contemporary psychology, such as in the emergence of what we now call "health psychology".

In that year Elias published a monumental work under the title the Process of Civilization. In it he explains among other things the intimate relationship between societal structure on the one hand and the sorts of anxieties people suffer from on the other hand.

When societies in which as a result of a strong increase in standard of living and greater protection against physical harm by outside forces, such as by war with other nations and groups, people will and do not have to worry any longer about external threats to their physical well-being or integrity, their anxieties will begin to focus around internal threats to their physical well-being. Consequently, people will become increasingly body - or health - conscious and a general cultural attitude that could be termed "healthism" would rapidly develop. If Elias, writing this 60 years ago, would have foreseen the "peace sweep" that presently goes all over the world, he would as far as psychology is concerned certainly have foresaid the development of a "health psychology", first to appear in that part of the world that seems the most secure, the Northern-American continent and then gradually affecting other parts of the world to the degree that they become secure, such as Western Europe.

Whether one agrees with Elias' predictive analysis or not, it is hard to disagree with the bottomline of his approach that in order to be able to make guesses about the shape of the future of a discipline such as psychology, it is essential to hypothesize about 1) the shape of societies to come and related to that about 2) the nature and trends in the development of problems with which psychology and psychologists have to deal. In the context of psychology's role in the health area we should add a third aspect yet, that is 3) changes in agents that will implement health programmes.

I will not dwell long upon the first determinant of the future of psychology, that is the shape of societies to come this having been addressed by many more competent authors in recent years (e.g. Toffler, 1970, Boyden, 1987), but limit myself just to mention a few changes that are likely to have major consequences for psychological development, functioning and disorder, such as the changing position of women, the growing number of disabled people in communities and the continuing trend of postponing adulthood, which is observable in more and more countries.

THE NATURE OF THE PROBLEMS TO BE TACKLED

The second determinant of the shape that psychology and psychologists in the next century will take is the nature of the problems that must be tackled, and here we are talking about the mental, psychosocial and neurological disorders of the future and the factors influencing their development such as the low or decreasing value given to mental life and functioning; the dehumanization of medicine/health care and overall development.

Let me elaborate on this somewhat more. If health care improves, 2certain disorders such as mental retardation and epilepsy will decrease in numbers and as a problem with which mental health agencies have to deal. Stroke and its neuropsychological consequences will diminish in importance if the current promise of hypertension control programs holds. Neuroses are likely to become less visible, drowned in vague somatoform complaints managed by the general practitioner (or the patient himself) or demedicalized.

Shizophrenia has already changed its picture. To an extent this change may be due to treatment or to social and economic change, yet a true change in the nature of the disorder cannot be excluded either. Depressive disorders remain a puzzle: although there are good reasons to predict an increase in their numbers, it is also likely that heir treatment will be further simplified and improved so that the duration of the disease - and thus the prevalence and public health concern - will decrease. Whether this will also be true for the young waits to be seen (Dickstra, 1989).

Furthermore, there are various forms of psychological problems related to, caused by, or associated with physical ailments, chronic disease, prolonged pain, and impairment. The successes of medicine increase the numbers of people who survive with such diseases or conditions for a long time and who require intensive and prolonged psychological support.

Although dealing with mental, psychosocial, and neurological problems looms large as a task, other tasks are incomparable more formidable. Mental health and functioning are held in low esteem by most people in most countries of the world. Pleasure, esteem by others, beautiful bodies, and earthly possessions are all given a higher value. In comparison with these and many other values, ranging from patriotism to sexual potency, mental life occupies an abominably low rank.

As a consequence, programs and plans made by individuals, communities, and whole societies provide too little for either developing or maintaining the capacity to think, feel and be social.

Unless mental health surges upward in the hierarchy of values, most of the efforts of mental health professions will be ephemeral. Mental health professionals cannot act alone in this area; but they must seek the help of others. Teachers, media, political bodies, and many more must be converted and mobilized. The value attached to mental life must become the moving spirit, the force to move programs forward, the energy which, at present, mental activities have to borrow from other sources such as the wish to attain acceptability in society, to succeed in school, to be admitted into civil service, or to obtain a driver's license.

THE HUMANIZATION OF HEALTH CARE

In spite of the high and constantly growing cost of medical care, the population's satisfaction with treatment and services received is decreasing. Nor are personnel in

health services satisfied with their roles and professional work. There is a continuous escape of doctors, and others from clinical work toward laboratories, lucrative "office" forms of medicine, jobs in education, and part-time occupations.

The complaints of staff usually center on the fragmentation of their role in relation to the patient; other reported reasons for dissatisfaction invoke conditions of work but probably reflect the basic lack of the feeling of purpose, of being useful.

Dehumanization of medicine has a pernicious counterpart in the medicalization of life problems. Issues that should be approached by broad social measures are declared medical and dumped onto the overstrained health service system. The health care sector cannot and does not do anything about them because the origin of such problems and their solutions lie outside health care, but neither does anyone else tackle the job. Occasionally, people with such problems are shunted into the treatment or examination services, not infrequently leading to true, iatrogenic health problems.

Thinking about people who matter in implementing (mental) health programs is somewhat depressing. Trends today seem to augur for programs of tomorrow. Community leaders and politicians are still by and large prejudiced against mental or psychological problems. They are often unaware of the size of the problem, of possibilities for prevention and treatment, and of the gain that the community could derive from strong mental health programs. They are firemen fighting the embarrassing fires of juvenile delinquency, heroin dependence among children of the best endowed and most powerful members of the community, alcohol-related traffic accidents, and street violence. A more comprehensive approach that could have multiple effects is still unacceptable and rejected in spite of the fact that its cost would not be higher than the paroxysmal efforts of dealing with a particular problem by financial and technical overkill.

Nor is the general population becoming more caring, friendlier, and less prejudiced toward mental health programs. Stigma is expressed less frequently in words but just as often as before in deeds. The disintegration of the family and reliance on communal services does not help this situation either; it makes the continuing prejudice against mental health problems a challenge worthy of priority attention.

In the mental health professions, there are equally ominous trends. Governmental mental health experts have little connection with the academic groups; psychiatrists fight psychologists who are making a major entry into the treatment territory; nursing professions are in competition with psychiatrists, psychologists, and social workers; psychiatric social workers claim their right to make program decisions.

The list of interprofessional tensions in the field of health is long and the battle fierce, without sign that it will abate soon.

THE SEARCH FOR SOLUTIONS

What cures for the ailments described are available and how desirable are they? Sartorius (1987) lists a number of "thought-shapers" for future developments in the mental health field such as the necessity for a true multisectorial approach to health and disease. Indeed, coordinating mechanisms bringing together social welfare, health education, judiciary, and other allied sectors are already coming into existence in a number of countries and lend new credibility to programs; not only do they have to come into existence at national, but also at provincial and district levels. But there are still strong resistances and territorial squabbles that prevent their

establishment; there are also traditions in psychology still isolating it from public life and medicine; there are feelings of incompetence by psychologists faced with public health issues, often compensated for by a striving for domination in groups convened to draft outlines of future programs. The redefinition of the scope for mental health programs and multisectorial action in their implementation is, however, inevitable for economic as well as ideological reasons. If psychologists refuse to accept a leadership role in bringing about this change, they will end up in an even less enviable position than they are today in many countries. Such a leadership role means the establishment of strategies to promote the increase of value attached to mental health and functioning; it means an intensive input of psychological knowledge and skills into general health care and development programs; it implies an advocacy of rehumanization of both medicine and economic growth; it comprises a better and continuing translation of knowledge into a form that can be offered for broad application to different social sectors; finally it requires a standing offer to bring together and cooperate with the different disciplines relevant to mental health programs.

New consensus among the main contributors to the cost of such programs has to emerge between communities, insurance, industry, government, and private sources. The arrangements will be different from country to country; what is uniform at present across countries is that there is much dissatisfaction with current arrangements and little collaboration in efforts to improve them.

Sartorius (1987) also stresses the importance of replacing the description of roles of members of professions by the definition of mental health tasks, regardless of who will do them, has already had revolutionary effects on service organizations, in the best programs of third-world countries. The present castelike system in which each profession may do some and not other tasks is wasteful and often harmful: it results in the continuous generation of new disciplines born out of desperation over tasks at the limit of disciplines. It emphasizes the lonely existence of mental health professions and the isolation of the mentally ill.

Furthermore, a major overhaul of training on topics related to mental health is needed now, with regular revision in the years to come. There are new themes that have emerged and make such change urgent. They include the need to harmonize training of various social agents -- doctors, teachers, lawyers, administrators, and others -- in matters concerning mental health; the need to ensure that the training of health personnel in general fosters positive attitudes to mental or psychological problems; the need to ensure that the humane requirements of health care remain foremost in the minds of future graduates; and the need to contribute, through training, efforts to maintain (or place) human well-being in the center of overall development efforts.

There are many issues of burning urgency concerning the care for those who are ill and the rehabilitation of those impaired. A number of models have been put forward recently, for example, by developments in Italy, the United States, Japan, China, and two elements common to those models and to debates about them seem to have the power to extend into the next century.

The first element concerns the need to reallocate much of the responsibility for health to the people themselves.

Psychology has for too long had an ill-concealed craving to take on the total responsibility for prevention and treatment of mental problems. This craving can be satisfied, but the results for the patient are less than satisfactory. People can and should participate maintaining their health, in surviving their disease, and in living with their own and other people's impairments.

The second element concerns the ideal model of care. It is now clear that the development of such a model, valid for all settings, is impossible at our current stage of knowledge. Instead, consensus has emerged on principles that may be helpful in living with the possible. There should be equal emphasis on quality of care and quality of life of those who are being treated: diversity, in congruence with cultural and socioeconomic norms; flexibility and responsiveness to new opportunities; and precedence of humanism and common sense over rigid ordering of steps in service development and overadherence to theory.

TOWARD PUBLIC HEALTH PSYCHOLOGY

Righting the psychology of the twentieth century is the best remedy for a better twenty-first century psychology.

One thing that should be righted is the relative lack of leadership and initiatives provided by psychologists in the development and implementation of international and national programmes aiming at the promotion of the application of behavioural science knowledge and skills in health care and health promotion and the treatment and prevention of disease and disability. It is my personal conviction that national associations of psychologists should develop national policies directed towards this aim with linkages to relevant national programmes or policies in other disciplines and sectors of their societies. International organization of psychologists should see it as one of their most important tasks to provide encouragement to national associations in this endeavour that should result in psychology becoming firmly rooted in the public health field both as a science, a practice and proliferator of knowledge and approaches for public health policy making at all levels. But, one may ask is the rationale for a Public Health Psychology?

THE NEED FOR A PUBLIC HEALTH PSYCHOLOGY

There are millions of people around the world who seek medical care for complaints or disorders that are caused or aggravated by their own behaviour or the behaviour of others. There are millions more whose behaviour interferes with or is tragically untouched by the care they receive. There may be germs or viruses involved, and lesions, fevers and pathogenic tissue changes. But one of the most important causes of their problems is nothing that a pathologist could see under a microscope and nothing that a doctor could change with a pill. In order to see it, to understand it and to influence it another approach is called for. That approach is the psychosocial or the behavioural one.

Studies in industrialized countries indicate that 30 - 50% of all patients who consult health care agents exhibit no ascertainable organ pathology, or complain of discomfort and dysfunctioning disproportionate to their physical problems. In developing countries such patients make up between 15 - 30% of those coming to the attention of health care personnel, therewith constituting the largest single complaint category in primary health care.

Individuals who are suffering from chronic diseases such as diabetes, respiratory diseases, hypertension, ischaemic heart disease, cancer and sexually-transmitted diseases often have contracted such illnesses as a result of careless, dangerous or unhealthy behaviour. Bad eating habits, abuse of alcohol and tobacco, refusal to ad-

here to hygiene and safety prescriptions and lack of skills in coping with life stressors are among the most salient of such behaviours. It has also been found that such individuals have stress-related problems and emotional difficulties arising from their diseases and impaired functioning. These in return may keep them from following doctor's orders or health advice from other sources.

Behaviour-related chronic and disabling diseases are now the leading causes of death in the industrialized world, and they are rapidly gaining significance in the developing world, especially in the urbanized areas. But there is also a growing recognition of the role that behaviour plays the spread and control of parasitic and infectious diseases, that for centuries have been and still are the most frequent cause of death and disability in most developing countries.

Schistosomiasis, for example, represents a constant threat to as many as 600 million people. It has been established that modification of the behaviour of people urinating and defecating in water that is also used for swimming, fishing, farming, washing and bathing, is crucial for the control or elimination of the disease.

It is not only through its causative role in the development, course and outcome of diseases, that behaviour takes its toll. It is often a direct cause of physical and mental disability and malfunctioning. Each year an estimated 400 million persons are injured by accidents (often involving the use of alcohol or other psychoactive substances) or by intentional violent behaviour by themselves or others, even from their own families, serious enough to require medical attention. Recent data show that road traffic accidents are becoming as important a cause of death in developing countries as they are already in developed countries. The same appears to be the case with selfinflicted or suicidal deaths. In contrast to the past the highest suicide rates are nowadays found not in countries in the developed, but in the developing world.

Such changes in patterns of morbidity and mortality are related to the fact that in many countries in the developing world people are subject to rapid social changes, resulting from economic development, industrialization and urbanization. Because of the effect these developments have on structure of communities and family functioning, they can often no longer cope by using their traditional ways of behaving and of solving problems. Erosion of traditional support systems and loss of social cohesion, often aggravated by migration and uprooting, throw many adults into a state of alienation and anomie. They become vulnerable to the lure of alcoholism and drug abuse, or may develop such adverse emotional states as brutalization, apathy, depression or other mental health problems. There is a concomitant increase in developmental and behavioural problems in children and adolescents as well as in loneliness and accompanying emotional and health problems in the elderly.

In addition to such pervasive social forces and problems, there are many other adverse situations of life events in which individual or small group behaviour can strongly influence the risk of loss of well-being and of mental and physical disorders. Family breakdown, among other things evident in increasing rates of divorce and separation in both more and less developed countries, can lead to a weakening of ties between generations and interferes with the upbringing and well-being of children.

The negative effects do not stop at children: adult morbidity and mortality from all kinds of causes is sharply increased following separation, divorce or bereavement. There is ample evidence that the effect of such conditions on health and well-being to a considerable part depends on coping reactions, social network and the ability to elicit support from that network by the persons involved.

Health workers through their behaviour in several ways also can have a profound influence on the health status of the people. First, inability to recognize and deal appropriately with symptoms that are the expressions of psychosocial distress or health-risking behaviour patterns, often lead to overuse of psychotropic and other drugs, to unnecessary and sometimes harmful medical-diagnostic examinations and treatments including unnecessary surgery and therewith to iatrogenic disorders and disability. The resulting burden of human suffering and economic costs is considerable.

Next, the functioning of health care services is related to the health status, in particular the mental health status, of health care workers themselves. Many of them, especially on the primary level and in isolated rural areas, work in settings that are associated with high levels of stress, an overload of work and limited resources. If they themselves are not adequately trained in human relationships, helper-patient communication skills and stress management skills, after a longer or shorter period of time, they may exhibit symptoms of emotional exhaustion, the end of which might be the "burn-out" syndrome. Burn-out describes a range of responses to increased emotional demands, such as emotional detachment, cynicism, an unwillingness to admit having emotional needs, fatigue and feelings of helplessness. It is presumably one of the most important factors of the high turnover rate among health care workers on the primary level and so a continuous threat to quality of care.

As WHO's Director-General stated in his address to the United Nations General Assembly on October 27, 1988, many of the world's major health problems and premature deaths are preventable through changes in human behaviour and at low costs. Although much more work has to be done, the available body of know-how and technology is impressive, but it has to be transformed into effective action at the individual, family and community level.

PUBLIC HEALTH PSYCHOLOGY: GENERAL AIMS

Against this background, Public Health Psychology both as a science and a professional discipline should seek:

Increased awareness of psychosocial aspects and behavioural aspects of health and human development by regional and local governments, health policy makers, health care workers and the general public.

Establishment of training recommendations for health care workers on assessment and interventions with regard to psychosocial and behavioural factors of ill-health and disease.

Establishment of recommendations for legislation/regulation and financing of psychosocial and behavioural intervention services and programmes on the primary health care level based on adequate cost/benefit analysis methodology for assessing the quality of care and economic implications of such efforts.

Collection and dissemination of up-to-date information on effective psychosocial and behavioural technology for prevention of disease and disability and the promotion of health and development.

Establishment and coordination of national research programmes on psychosocial and behavioural technology for intervention and prevention programmes on health and development.

Review of assessment methods for quality of life and development of international guidelines for appropriate use of such methods in health policy and health care, particularly with regard to the chronically ill, the elderly and displaced persons.

PUBLIC HEALTH PSYCHOLOGY: COURSES OF ACTION

In order for a Public Health Psychology to develop and contribute optimally to health and health care, it will be necessary to identify those issues or areas where it can play its role par excellence, both by using and applying available behavioural science knowledge and techniques/skills and by further developing and evaluating such techniques and by disseminating them. Against the background of what has been said above, five central areas or courses of action present themselves.

1. THE PROBLEM: The behavioural origins of ill health and disease

At least one fourth to possibly one half of all patients seen at the primary health care level are presenting complaints for which no organic pathology can be ascertained or which are in excess to the underlying physical disorder. Primary health care services are designed and run by professionals who have inadequate training or even no training at all in psychosocial and behavioural diagnostic methods and treatment approaches. As a result, the primary health care system is increasingly criticized for its lack of relevance to patients' needs, its use of unnecessary and often harmful biomedical procedures and the concomitant burden it puts on local, regional and national health budgets.

By ignoring the psychosocial and behavioural factors of many physical complaints and disorders, primary health care workers fail to inform and educate patients, their families and communities about the role they themselves can play in regaining and maintaining health.

Course of action will therefore be to:

- * Form national task forces of social and behavioural scientists and practitioners, to identify and field test psychosocial and behavioural methods suitable for: (a) diagnosis and treatment by primary care professionals of behaviour-related health problems; and (b) self-diagnosis and self-treatment by patients and their families.
- * Publish guidelines for training primary health care workers in psychosocial and behavioural diagnostic and treatment methods.
- * Establish multicentre network of research projects concerning the effects of psychosocial and behavioural technology on quality of care, patient participation and cost-benefit at the primary health care level.
- * Collect, evaluate and disseminate behavioural and social science knowledge and skills related to health care and health promotion, to governments, health policy makers, health care workers and the population at large.

2. THE PROBLEM: The relationship between health care and quality of life

The overall goal of all public health and medical care programmes is to improve the quality of life of people. Sometimes improved quality of life is reflected at the community level by reducing preventable mortality, sometimes by reducing the occurrence of disease or injury, and sometimes by minimizing discomfort and maximizing effective daily functioning, despite the presence of diseases that are not curable or disabilities that cannot be completely removed. In all cases, the goal of health services is not the abstract reduction of "statistics", but tangible improvement in the quality with which people in the community live their lives.

The quality of life and the level of well-being in chronically ill and disabled persons should be judged by three categories of criteria, sometimes referred to as the three F's:

- * Feelings or symptoms- the person's own appraisal of freedom from symptoms of physical pain or emotional and interpersonal distress, and the presence of positive self-regard and sense of well-being;
- * Functions or abilities- the observable capacity to do things "normally", such as physical movement, self-care activities, interpersonal interactions, cognitive function, and fulfillment of social roles appropriate to one's age and circumstances, such as having a job;
- * Future or prognosis- an acceptable probability that good feelings and good functions will continue for a reasonable future period.

Patients suffering from chronic illnesses have available to them a number of medical and surgical treatments, that may be effective with regard to control of pathogenic tissue changes or of pathological functioning of organs and metabolism, but not necessarily contribute to the quality of their lives. Some may not even enhance survival, while at the same time deteriorating quality of life in general.

Failure to take quality of life considerations into account in medical health care, causes many people to show impaired physical, social and personal functioning that is disproportionate to the severity of their physical illness or disability.

Decisions that health care policy makers and health care workers make with regard to the availability and the use of biomedical therapies should therefore be based on data relating to overall patient satisfaction and should account for the optimal psychosocial conditions under which such therapies be used.

Specifically, the course of action will be to:

- * Establish guidelines for the use of existing quality of life assessment instruments.
- * Develop new measures of quality of life for use by local health care workers.
- * Produce publications for health care policy makers, health care workers and the public on the importance of quality of life considerations in health care decisions.
- * Identify and review existing programmes for enhancing quality of life and stimulate the development of new programmes, especially for those most at risk.
- * Review social and health policies with regard to whether they facilitate the emergence and functioning of community self-help organizations in this area and establish recommendations for the government to adapt policies wherever indicated.

3. THE PROBLEM: Early acquisition of health-sustaining behaviours

Health problems and diseases can often only be effectively treated, prevented or controlled if related behaviour patterns are unlearned and replaced by other, health-sustaining behaviours. This proves to be a costly, time-consuming process, usually with limited success, particularly in the case of longstanding behavioural habits. Research shows that health risk behaviours manifested early tend to persist into later life. Conversely, longitudinal studies have shown that early health-sustaining behaviour is a strong predictor of later healthful behaviour. Altogether, interventions focusing on the prevention of any form of health risk behaviour at an early stage of development, such as childhood and (early) adolescence, are most desirable. Even the tragic burden to many societies of substance abuse, delinquency, aggressive acts and suicide already visible in many young people, can be effectively tackled by large scale community participative preventive intervention programmes.

The course of action therefore will be to:

- * Identify successful methods for community-based preventive intervention with regard to an array health risk or self damaging behaviour and make the information available to the country.

- * Establish a network of research projects in community based programmes on early acquisition of health-sustaining behaviours.
- * Establish national recommendations for legislation and policy in health and social services in order to promote community based health promotion programmes for the young.

4. THE PROBLEM: Psychosocial and Mental Health Consequences of Emergency and Disaster situations

It has been common in the health field to focus primarily on the physical health consequences of emergency situations, such as refugee movements resulting from war or famine, or disasters such as earth quakes, floods and nuclear plant fall outs. The psychosocial and mental stresses and strains on individuals, families and communities in such situations are often so severe that breakdowns in adaptive functions occur resulting in emotional and behavioural problems and mental illness. They may contribute directly to the development or deterioration of physical illness or may have an indirect effect by altering relevant behaviour patterns, including exposure to infection, nutrition and rest.

Psychosocial and mental health problems often outlive the length of the emergency or disaster situations and can for many years interfere with the well-functioning of individuals and communities. Post-traumatic stress disorders are a poignant example of a mental health consequence of such situations, that might disrupt health and well-being of individuals and whole communities for one generation or more, if not timely recognized and adequately dealt with.

International and national emergency preparedness and relief organizations presently are insufficient aware and inadequately equipped to deal with the psychosocial and mental health aftermath of emergency and disaster situations. The same holds true for health care services of countries of temporary stay, resettlement or repatriation of refugees.

The course of action therefore will be to:

- * Assemble, review and disseminate information on psychosocial and mental health aspects of emergency and disaster situation.
- * Produce guidelines for identification, management and prevention of psychosocial and mental health problems in refugees and victims of disaster.
- * Develop and evaluate training material for health care workers and community workers on psychosocial and mental health aspects of emergency and disaster situations.
- * Establish recommendations for government policies in order to promote coordination of general health, mental health and social services in the event of emergency and disaster situations.
- * Encourage a network of centres and organizations for coordination of research and standardization of training of relief workers with regard to psychosocial and mental health aspects.

5. THE PROBLEM: The Health of Health Care Workers

Job-related stress can have serious consequences for both individuals, the organizations in which they work as well as the people they serve. Chronic stress and burn-out plays a major role in the poor delivery of health services to people in need of them. They wait longer to receive less Attention and less care. Besides contributing to absenteeism and high job turnover, burn-out also correlates with other damaging indexes of human stress, such as substance abuse, marital conflict, mental disorder and suicide.

Assessment and management of job stress in the health care system should be aimed at the prevention of debilitating stress conditions and should not only be targeted at the individual health care worker. It should also involve training of health administrators and team leaders in human skills and awareness of factors contributing to job satisfaction, individual initiative and the prevention of emotional, interpersonal and mental health problems in health care workers.

The course of action specifically will be to:

- * Develop and evaluate methods for the assessment and management of job stress in the various categories of health care workers in all the regions.
- * Disseminate up to date information on successful training programmes on the management or prevention of health profession related job stress.
- * Establish national recommendations for policy in health and social services in order to promote the use of adequate stress management training.
- * Establish a network of research and service projects in stress management comprising all categories of health care professions.

DISCUSSION

Although the programme outline provided for a Public Health Psychology is simply a tentative one and might well take on a different format and context depending on national and regional characteristics and needs, it heavily draw upon the programme for Health for All by the year 2000 of the World Health Organization as endorsed by its 166 member states.

Therefore, it presumably reflect, though in varying degree, priority areas as they exist in the public health field in many countries.

Colleagues are welcome to translate and adapt the text of the programme to their national situation. The author would highly appreciate to receive copies of such adaptations in order to be able in due time to publish a review of existing national programmes that might further international exchange and cooperation.

REFERENCES

- Boyden, S. *Western Civilization in Biological Perspective*. Oxford: Clarendon Press, 1987.
- Diekstra, R. F. W. *Suicide and attempted suicide: an international perspective*. Acta Psychiat. Scand., 1989.
- Elias, N. *Das Prozess der Civilization*. (Ned. vertaling) Spectrum, Utrecht, 1978.
- Rank, N. *Beyond Psychology*. New York: Dover Publications, 1958.
- Sartorius, N. *Mental Health Policies and Programs for the Twenty-first Century: a personal view*. Integr. Psychiatry, 1987, 5, 151-158.
- Toffler, A. *Future Shock*, Bantam Books, 1970.

ABSTRACT

The paper was presented on the First East-European Psychoanalytic Seminar, (Vienna, April, 1993). It represents an overview of recent changes in psychoanalytic understanding of aggression. A clear differentiation in the meaning of the terms (Aggression and Aggressiveness) has been supported - the Aggression as a destructive

LIBIDO, AGGRESSION AND AGGRESSIVENESS

Peter Praper

Tough gives some answers about the relations between the drives and the ego. Hartmann's work, on the other hand complicates some questions about the nature of the drives. Is the aggressiveness primarily destructive or is it a part of the process of neutralisation into nondestructive form?

POVZETEK

Referat, predstavljen na prvem Vzhodnoevropskem psihoanalitičnem seminarju, na Dunaju, (april 1993) predstavlja pregled zadnjih sprememb v psihoanalitičnem konceptu agresije. Zavzema se za doslednejšo rabo pojmov agresije in agresivnosti - prvega za destruktivne pojavne oblike, drugega za označevanje gonskih silnic, agresivnih teženj, ki se kažejo kot potreba po obvladovanju, samorazvoju, storilnosti, veljavi... Med obema, agresijo in agresivnostjo, obstaja prikrita povezava.

Osrednji del referata predstavlja predlagani koncept razumevanja libida in agresivnosti v njuni adaptacijski in razvojni funkciji. Na osnovi kliničnih psihoterapevtskih izkušenj ter epidemioloških študij otrok je postavljena trditev, da je pravi pomen libidnih in agresivnih teženj mogoče prepoznati šele potem, ko oba opazujemo v njuni medsebojni povezanosti. Libidna motivacijska energija, investirana v senzorične sisteme (in tako po prehodu iz cenestetičnega v diakritično zaznavanje povezana z ego-funkcijami), omogoča receptivne funkcije (input), medtem ko agresivna motivacijska energija, investirana v mišične sisteme (in povezana z motoriko, torej prav tako z ego-funkcijami), omogoča akcijo (output). Tako ustvarjene krožne reakcije predstavljajo otrokovo kapaciteto za interakcijo z okoljem in omogočajo vstop v objektivni odnos. Ta je karakterističen, od drugih odnosov drugačen, po intenziteti libidne in agresivne izmenjave.

ABSTRACT

The paper was presented on the First East-European Psychoanalytic Seminar, (Vienna, April, 1993). It represents an overview of recent changes in psychoanalytic understanding of aggression. A clear differentiation in the meaning of the terms (Aggression and Aggressiveness) has been supported - the Aggression as a destructive

and even hostile tendency, and the Aggressiveness as a constructive motivational force, leading to assertiveness, mastery, individuation and separation.

The article offers an original proposition of understanding libido and aggressiveness in their common adaptive and developmental functions. Libido, invested into sensory systems, is supporting receptive functions (input), while aggressiveness, invested into muscular systems, is supporting action and externalization processes (output). Both drives, linked to the ego, represent someone's capacity for relatedness.

Drives, supporting circular reactions, become representatives of ongoing object relations.

DRIVES AND TABOOS

The Drive Theory has always been in the centre of psychoanalytic research. Aroused severe reactions show how much Freud's libido theory and theory of psychosexual development violated strong taboos. The idea of the Oedipal situation raised both the taboo on incest as well as the taboo on parricide; not only the question of sexuality but also the question of aggression had been raised.

It seems that the fear and threat of aggression was much stronger than the fear of sexuality, even for Freud. He needed more than fifteen years to reformulate libido theory into dual drive theory. On the other hand Adler, with his idea of a positive aggressiveness, and Jung with the concept of selfactualization, were close to reformulating the drive theory. But they were too impatient with their father Freud to avoid the castrative situations.

Freud, reconsidering the possibility of the second drive, was able to see only the destructive part of it - the death instinct.

CHANGING THE CONCEPTS

The psychoanalytic theory of aggression has been substantially reexamined of late.

The psychoanalytic world practically neglected Harold Schultz-Hencke's Göttingen neoanalytical school, which was able to bridge the differences between Freud, Adler and Jung (Bregant, 1986), bringing the nondestructive aggressive needs into focus, together with libidinal ones, but failed to see the developmental process of both of them.

Later, a number of authors, beginning with Bowlby (1969), Klein G.(1976) and others, have criticised instinctual drive theory, mostly by four components:

1. the definition of a drive's force as psychic energy,
2. drive discharge assumptions and the idea of drive reduction as motivation,
3. the idea, that drives ultimately motivate all behaviours,
4. the idea that drives are phenomena arising from the borderland between soma and psyche, body and mind.

It was more than obvious that each author tried to discuss Freud's concept of the aggressive drive from the standpoint of his own clinical approach and/or theoretical concept, but it was quite clear that Freud's concept of aggression was much more problematic than the concept of libido as sexual drive.

Freud's dual - drive theory has brought an important contribution to clinical practice and theory in understanding narcissism and sadism and even the self preserva-

tive forces of the ego, but unfortunately not adding much to understanding healthy development.

A further important step was taken in 1923 with Freud's assumption that libido and aggression can be neutralised. This idea has been one of the central topics of long lasting research by Hartmann and his co-workers. They doubted that destructiveness was the only aim of aggression. Further they maintained that the ego develops the specific capacity to neutralise the destructive drive and make its energies available to the ego (Hartmann, Kris and Loewenstein, 1949). The progress from primary to secondary process (from the pleasure principle to the reality principle) changes aggression into mastery, learning and self-esteem.

Tough gives some answers about the relations between the drives and the ego. Hartmann's work, on the other hand complicates some questions about the nature of the drives. Is the aggressiveness primarily destructive and later socialised through the process of neutralisation into nondestructive forms?

There are several authors who support that idea. Fairbairn (1952-78), opposing Freud, asserts that there is no such thing as the aggressive drive and holds that aggression is only a response to frustrations.

Rochlin (1973-82) asserts the intimate link between narcissism and aggression. He holds that "when narcissism, this love of self through which preserving the self is assured, is threatened, we are humiliated, our self-esteem is injured and aggression appears". (Parens 1989). From this point of view aggression appears as a result of a block of the libidinal investment into self-object.

Kohut (1972) is not far from that point of view, though he asserts that "man's destructiveness as a psychological phenomenon is secondary; it arises originally as the result of the failure of the self-object environment to meet the child's need for optimal empathic responses". Like Rochlin, Kohut holds that destructive rage is always motivated by an injury to the self.

The question is, whether the ways of seeing aggression only as a lack or block of libidinal investments, and recognizing it only in the form of destructiveness, and later as a disintegration product, is not too narrow.

NONDESTRUCTIVE AGGRESSIVENESS

There are many authors who assert that aggression in the primary form is nondestructive (though opposing Freud's concept of thanatos they are not using the word "constructive").

As response to Hartmann's work, Rank B. (1949) suggested at least two differing aspects of aggression - the adaptive one and aggression as a reaction to frustration. Solnit later (1966) emphasised the second as the destructive one.

To the adaptive aspect we can add a developmental one, both linked to the ego and mastery and to self and assertiveness.

Such a point of view should turn our thinking back to postulate aggression as primarily nondestructive. Lantos (1958), Solnit (1966, 1970) and Greenacre (1971) found many arguments of that kind, not seeing aggression only in the adaptive function, but also "in the force of growth" (Greenacre, 1971). Not only clinical experience, but also the method of direct observation of children, have given enough evidence of that kind (to mention only Spitz 1965-69, Winnicott 1950, Bell 1957 and Mahler 1965-75). Gunther (1980) has introduced the concept of "healthy aggressiveness" - as a signal of a need or the force developing assertiveness. Regarding the

developmental lines, I should promptly add, that there would be no process of separation and individuation, leading to triangulation, without "healthy aggressiveness".

Parens (1979-84) has proposed an explanation for the transformation of healthy aggressiveness (nondestructive aggression) into hostile destructiveness. The experience of excessive unpleasure plays a key part in transforming benign aggression into hostile destructiveness. Lately, Parens returns to understanding aggression as an instinctual drive, connected to activity. This idea was also advanced by Spitz (1965), who equates aggressiveness with activity, viewing a child's most innocuous aggressiveness in his need for sheer activity.

RECENT FINDINGS

Currently proposed assumptions are gathering around some basic questions viewing aggressiveness as a drive, the aims and major trends of aggression and the development of aggression.

Aggressiveness as a drive: Brenner (1982) holds that the concept of instinctual drives, though a theoretical construct, is heuristically valuable because manifestations of drive derivatives and their influence in the analytic situation are convincing and pervasive. He agrees that we are justified in regarding all psychic events as somatopsychic phenomena - as an aspect of the functioning of the central nervous system. Further on, we can join Parens, who is adding hormonal and biogenetic activity and even physiological states. That, of course, does not mean that we can accept Freud's formulations without certain changes. First of all the hypothesis, about the source of the aggression and libido, requires redefinition. It is more than obvious that Freud's idea about sensory systems or erogenous zones as the source of libido has to be rejected, though a strong connection between these body parts and the libido in the sense that libido is being invested into sensory systems, is indisputable. Then again the question arises, what should be the source of aggression and where should it lie?

There were many problems with understanding the drives as psychic energy. Brenner asserts that the two driving forces can be understood as "psychic energy", the very wellsprings of human motivation, important in psychic life.

The term "energy" however, an analogy borrowed from physics, does not imply (yet) an object to measure, though psychic energy has its magnitude and quantity.

Holder, 1970, (ac. to Kernberg, 1990) called our attention to Freud's differentiating psychological drives from biological instincts, which was lost during inconsistent translating into English language. Although he recognized ultimate biological sources of instincts, there was a lack of information available regarding transforming these biological predispositions into drives as purely psychic motivation.

Nowadays, knowing more about neurophysiological, hormonal and biogenetic background of instincts, it remains somehow more acceptable to understand instincts as a source of energy, while drives, linked to experience of pleasure and pain, tension and discharge, affects and emotions and the process of maturation and development, show their face only through their psychic representatives.

Kernberg (1990) considers the concept of drives as hierarchically supraordinate psychic motivational systems as valid. The drives, supporting our basic needs, represent the link between instinctual (biological) background and the nature of environmental stimulation and as such play an important role in human's relatedness.

THE AIMS OF AGGRESSION

Freud's proposition about the gratification of a need and the discharge of a tension as the aim of a drive, was widely broadened recently, mostly by including the aspect of object relations.

Parens (1989) stipulates at least two aims:

1. the assertion of self, upon self and environment and
2. the destruction of the object (including self).

The first aim is sought by nondestructive aggressiveness while the destruction of the object subsumes two distinct trends in aggression - hostile destruction of the object and the nonhostile or nonaffective destruction of the object. Nondestructive aggressiveness is a primary, innate motivational force, the aim of which is to assert oneself, to remove the obstacles to the gratification of one's needs, to master self and environment (Parens, Storr, Rochlin, Kohut, Gunther), but also the wish to be dominant, potent, productive as well as to have power. (Schultz-Hencke, in Bregant, 1976). the nonaffective form of destructive aggression is probably derived phylogenetically from prey aggression and is of little clinical consequence, while hostile destructiveness, extending from rage, anger through hostility and hate, is not an inborn factor. It is rather provoked in the self by experiential events and that is why it can be the subject of treatment and prevention.

Differentiating these aims of aggression, Parens raises the question of linking the drives and the affects, a problem that was not resolved even for questions of the libido.

THE DEVELOPMENT OF AGGRESSION

Though it seems that libido and aggressiveness are inborn and differentiated very early in childhood, development flows down from the experience. On the one hand, development modifies the aggressiveness itself and on the other, the nondestructive aggressiveness enables the development of some very important processes, for example the separation - individuation process (Mahler, 1975), creativity, assertiveness, learning, practising skills and mastery. Destructive aggression, rather provoked than inborn, leads to deficits in self cohesion, ego structuring and object relatedness, to ambivalence, maladaptation, intrapsychic conflicts and so on.

There is an intimate link between nondestructive and destructive aggression. Nondestructive aggressive needs and derived developmental processes can very often be distorted by severe and frequent obstacles and frustrations. Under these circumstances aggressive needs gradually link to unpleasure, hatred and destructiveness.

ADDING SOME ASSUMPTIONS AND THOUGHTS

It may seem a bit overambitious, but I wish to discuss some propositions and assumptions which have crystallised from more than twenty five years of clinical work with children, their families and adults, from long lasting preventive work, including epidemiological research and from the integrative clinical and developmental psychology that I have been teaching.

Relations between libido and aggressiveness: It seems that the questions of aggressiveness could not be raised for a long period of time because the threat of taboo

was even stronger than was the case with sexuality. But when they were finally raised, psychoanalysis started to be preoccupied with the theory of aggression, sometimes neglecting the possibility that aggressiveness may show its proper face only in relation to libido. There is enough evidence that libido and aggressiveness differentiate in the first months of life and more than that - we can trace some rudiments of both in fetal life and behaviour. On the other side, they operate and develop hand in hand.

When Freud, and later Hartmann with his co-workers, speak about neutralisation of aggressiveness, they neglected the fact that there is a case of mutual neutralisation between libido and aggression. In clinical situations we can often trace a form of nonneutralised libido involved in narcissistic fantasies as we can find nonneutralised aggression in the paranoid position or in omnipotent fantasies.

The process of mutual neutralisation, in my opinion, means more than the socialisation of the drives. It represents the bridge between one drive and the other and enables us to overcome the dualistic state of the psyche, to overgrow the splitting between good and bad self and object representations. In other words, neutralisation facilitates the process of fusion, not in the sense of merging but in the sense of gathering good and bad representations into a gestalt.

I agree with Brenner's and Parens' opinion that the two driving forces can be understood as "psychic energy" which becomes defined by emerging as a need and - in interaction with outside world- transformed into motivation. Speaking of the original aims, libido seems to be connected to receptive functions (internalisation processes) as aggressiveness is connected to activeness (and externalization processes). Those characteristics are leading me back to the phenomenon of cathexis (Besetzung or in other words "investment of psychic energy") as conceptualised by Freud. If we hypothesised that early investments of libidinal energy are directed into the sensory system, first into the oral erogenous zone which establishes the prototype experience of the receptive functions or internalisation, I may propose that aggressive energy is being invested into the muscular systems and motor activity.

Not only such functions as consuming food and air, but also reception of stimuli, constitute the complex pattern of internalisation; at least in the so called coenesthetic phase (Spitz), while diacritic perception becomes linked to the ego. On the other hand all those functions would hardly be possible without muscular activity, by which external contents can be internalized (swallowing), but also rejected (spitting) or, once they are internalized, they can be externalized (vomiting, excreting). If we shifted this concept towards psychic life, we can see libido supporting internalization processes such as: introjection, symbiotic imitation, identification, remembering, learning...as we can see aggressiveness supporting repression (forgetting), projection and, among others, individuation and separation.

If we observe both sides, the receptive functions, supported by libido, and motor activity, supported by aggressiveness, we can discover specific "circular reactions" which, in fact, represent the basic capacity of our relatedness and development, where both drives play the role in an interdependent position. Libido supporting input, and aggression enabling output, provide the source of experience about the outside world and the self. Perhaps it should not be overlooked that the described concept of understanding is leading us close to Piaget's concept of circular reactions as an important factor of development.

Now, if we accepted the fact that we have observed libido and aggressiveness fragmented, we are facing the task of reconsidering the whole concept of psychosexual development through the prism of libido and aggressiveness intermingling

throughout development. Though we can trace the aggressive needs mainly in the anal phase, when the growth of muscles and the separation and individuation process are being put forward, we can speak about oral aggression, anal, phallic aggression and so on.

The relations between the drives and affection: This is another problem we have to reconsider. My point of view is that during the process of transforming biological predisposition (instincts) into drives, under certain conditions of object relations, affection is being linked to libido or aggressiveness or to both in a certain connection. The link depends on experience and relatedness. Very often we overamplify as if libido meant pleasure and love, and aggressiveness meant unpleasure, pain and hostility. A careful observer can notice evidence of affection of all modalities linked to both - libido and aggressiveness. This way love can become suffocating and even destructiveness can become pleasant, not even speaking about joyful muscular activities and other complex experiences. Affects, in short, become the signals or representatives of both, drives and object relations.

The terms: Greek and Roman origins of the term aggressiveness or aggression obviously included both - the constructive and the destructive meaning.

Agridior or agressus sum included meanings such as: to step forward, come closer; to make a request, to undertake, start, try and to attack.

Aggressio included: to take a run, to start (oration). (Bradač, 1980, p. 29)

Agreuo or agreeo: meant to hunt, to catch and imperative - agrei, agreite: Go on! On your feet! (Dokler, 1915, p. 7).

During the era of the middle ages, the constructive meaning was lost and aggressiveness was understood as destructiveness. Within psychoanalysis the constructive meaning was refound by Adler and carefully worked out by Schultz-Hencke.

Comprehensive Psychological and Psychoanalytical Dictionaries include two terms: aggressiveness and aggression. Aggressiveness has lost all suggestion of hostility. It expresses tendency to be enterprising, energetic, active. The destructive meaning was somehow preserved in the term aggression, to refer to acts of aggression and destructiveness as a state of mind (Laplanche and Pontalis, 1967-73).

It is time to accept a clear agreement about the application of those terms in psychoanalysis.

REFERENCES

1. BOWLBY J.A. (1969) - Attachment and Loss Vol. 1, Attachment. New York: Basic Books
2. BOWLBY J.A. (1973) - Attachment and Loss Vol. 2. Separation: Anxiety and Anger. New York: Basic Books
3. BRADAČ (1972 - 90) - Latinsko-slovenski slovar, Ljubljana: Državna založba Slovenije
4. BREGANT L. (1986) - Psihoterapija 14, Ljubljana: Univ.Psihiatrična klinika Medicinske fakultete.
5. BRENNER C. (1982) - The Mind in Conflict, New York: IUP
6. DOKLER (1915) - Grško-slovenski slovar, Ljubljana Knez Škof. zav. Sv. Stanislava, Šentvid nad Ljubljano.
7. FAIRBAIRN W.R. (1982) - Psihoanalitičke studije ličnosti, Zagreb: Biblioteka Psiha. Naprijed

8. FREUD S. (1905) - Three Essays on the Theory of Sexuality. Stand. ed. 7:123-243, London: Hogarth Press, 1953
9. FREUD S. (1920) - Beyond the Pleasure Principle. Stand. ed. 18:1-64, London: Hogarth Press, 1955
10. GREENSPAN S.I., POLLACK G.H. (1989) - The Course of Life, Vol. II., Madison: IUP
11. GUNTHER, M. (1980) - Agression, Self Psychology and the Concept of Health. Advances in Self Psychology, ed. A. Goldberg, New York, IUP pp. 167-192
12. HARTMANN H. (1939) - Ego Psychology and the Problem of Adaptation, New York, IUP, 1958
13. HARTMANN H., KRIS E., LOEWENSTEIN, R.M. Notes on the Theory of Aggression. The Psychoanalytic Study of the Child 3/4: 9 - 36, New York: IUP
14. KLEIN G. (1976) - Psychoanalytic Theory. New York: IUP
15. KOHUT H. (1972) - Thoughts on Narcissism and Narcissistic Rage. The Psychoanalytic Study of a Child, 27:360-400, New York, IUP
16. LAPLANCHE J., PONTALIS J.B. (1973) - The Language of Psychoanalysis, New York - London: W.W. Norton and Company
17. MAHLER M.S., PINE F., BERGMAN A. (1975) The Psychological Birth of the Human Infant - Symbiosis and Individuation, London: Hutchinson and Comp.
18. PARENS H. (1989) - Toward a Reformulation of the Psychoanalytic Theory of Aggression. The Course of Life, Greenspan, Pollack, Madison: IUP
19. PARENS H. (1989) - Toward an Epigenesis of Aggression in Early Childhood, The Course of Life, Modison ed: Greenspan, Pollack, IUP
20. RANK B. (1949) - Aggression. The Psychoanalytic Study of a Child 3/4 43-48, New York: IUP
21. ROCHLIN G. (1973) - Man's Aggression. The Defence of the Self. Boston: Gambit
22. ROCHLIN G. (1982) - Aggression Reconsidered: A Critique of Psychoanalysis, Pschoanalytical Inquiry, 2:121-132

SPRETNOST (TEHNE) POSLUŠANJA IN GOVORJENJA KOT POSREDOVANJE ČLOVEKOVEGA BISTVA

Janez Juhant

ABSTRACT:

The human language gives us some information and reflects our feelings. The communication is an expression of emotions, thoughts and ideological states. It is the selfrealisation of the man.

It is very important that man can develop his ability to express his whole life, so he could be understood properly; as whole person. His capacity to hear and to speak is the eminent human disposition. It allows us to see him as a psychical and spiritual being. So the fact is that man is an indeterminate creature. Its important duty seems to be the development of his inner capabilities by which he can express his fundamental kernel of being.

NAMESTO UVODA

Pravijo, da ima človek dve ušesi in en jezik zato, da bi bolj poslušal, manj pa govoril. V tem smislu je nemški filozof in teolog Karl Rahner človeka opredelil v delu z istim naslovom kot poslušalca besede. Novejši jezikovni filozofi in psihologi pa ugotavljajo, da je vprašanje jezika ključno vprašanje človekovega razumevanja sveta. V okviru govornice je človek postavljen kot govoreče bitje, kot so ga imenovali že Grki, da bi tako mogel razvozlati uganko sveta, v katerem živi. To se dogaja na polju človeške govornice v dialogu. Že otrok sprašuje svojo mater ali učenec učitelja in v pogovoru vstopata v svet. Pogovor tako odstira zaveso sveta in odpira pota do njegove resničnosti.

Ob koncu Platonovega dialoga "Kratilos" protagonist Sokrat popelje istoimenskega sogovornika v razpravi o jeziku do mesta, kjer Kratil utihne pred Sokratovimi ugovori in potem Sokrat zaključi: "Ker pa to dopuščaš, Kratil - tvoj

* Teološka fakulteta, Ljubljana

molk bom vzel za privolitev - je nujno, da tako dogovor kakor navada nekako prispevata k sporočitvi tega, kar sva imela pri govorjenju v mislih." (1)

Z dogovorom izražamo drug drugemu svoja sporočila in pokažemo medsebojno razumevanje. Odpira se nam svet človekove zavesti t.i. tretji svet, kot pravi slovenski filozof France Veber. Ta svet zavesti oblikuje človek kot govoreče bitje oz. človeka kot poslušalca besede po drugi strani oblikuje govorna izkušnja. In ko po pogovoru beseda umolkne, se šele v molku prav odpre resničnost sveta. Kdo ni občutil govorice tišine, ki nastane, ko umolknejo besede, zato je poslušanje bistvena sestavina pogovora. Po besedah Jana T. Ramsaya ta "finite disclosure" ta mejna situacije razkriva, da je človek bolj poslušalec kot govornik. Drža poslušanja je doživetje, ko se odpirajo temelji sveta in človeku izzove aha - tako je. Vendar le kdor zna poslušati, bo to tudi razumel. (2)

Govorjenje in poslušanje pa imata še drugo važno razsežnost, ki jo španski filozof človeške duše Miguel de Unamuno v svojem Tragičnem občutju življenja opisuje takole:

"Ta druga oblika ljubezni, ta duhovna ljubezen, se rodi iz bolečine, se rodi iz smrti mesene ljubezni; rodi se tudi iz sočutnega pokroviteljskega čustva...Ljubiti se je sočutiti, in če telesa združuje naslada, družijo duše muka... Ljubiti v duhu je sočutiti, in kdor bolj sočuti, bolj ljubi... Človek hlepi po tem, da bi ga ljubili, ali, kar je isto, hlepi po tem, da bi z njim sočutili. Človek hoče, da tudi drugi čutijo njegove tegobe in bridkosti in jih delijo z njim... Hoče, da ga imajo radi." (3)

V celoti gledano je torej pogovor posredovanje samega sebe drugemu in pripravljenost sprejeti drugega kot svojega partnerja, mu odpreti pot v svoj svet. Vsebuje pripravljenost za sočutje in pripravljenost, da se človek daje drugemu. Kdor ne mara sebe dati na razpolago, tudi ne more priti do drugega. Ovire na poti do odprte komunikacije so posebno številne v današnjem svetu. Da bi mogli bolje poslušati in govoriti, si moramo ogledati osnove tega procesa. Zato bo večina razprave namenjena tem osnovam, praktične zaključke pa lahko izpelje vsakdo izmed nas sam.

1 TRI RAVNI ZA KOMUNICIRANJE

1.1 Komunikacija kot odraz predvsem čustvene ravni osebe

Wilhelm Kamlah, ki je napravil rekonstrukcijo, tj. logično obdelavo poteka človekove govorice, poudarja, da je govorjenje dejavnost, ki človeka ločuje od živali. To so vedeli že Grki, ko so človeku dali ime govoreča žival. Človekova govorna dejavnost pa ni samo logična, kot poudarja predvsem filozofija, pač pa je po psihologiji jezika in psihoanalizi predvsem čustveno obarvana, se pravi vsebuje nelogične elemente, ki v govorici ponavadi prevladujejo. Zato smo ljudje v pogovorih bolj naravnani na konotativne, spremljevalne vsebine, razmeroma majhen del pozornosti (kakih 15 %) pa je namenjen denotativnemu, tj. zgolj formalno določenemu sporočilnemu sklopu. Tako se v naših pogovorih često ne zavedamo, ko npr. ognjevitno logično dokazujemo, da dokazovanje izpostavlja predvsem čustvene prvine: moč, užaljenost, veselje, žalost, skrite želje ali hotenja in podobno.

Ta preprosta, a glede na ustaljeno mišljenje presentljiva ugotovitev, ima svojo podlago že v človekovem razvoju. Otrok prejema in oddaja znamenja svoji okolici, materi in očetu in svojim najbližjim izrazito na čustveni ravni. Ta znamenja se vraščajo v njegovo življenje in postajajo prostor otrokovega osnovnega zaupanja, ki ga spremlja vse življenje. Kdor ni imel možnosti vzpostavljanja tega prvotnega zau-

panja zaradi številnih razlogov, ostaja vse življenje komunikacijski invalid, česar tudi s spretno vajo ne more premagati.

"Šibke duše se bojijo vsakega duhovnega prepriha, bojijo se, da bi se jim podrla vse, kar imajo za pravo in dobro, če bi se tudi v kaki nadrobnosti pokazalo, da je potrebno poprave," pravi Vinko Brumen in nadaljuje z Otonom Župančičem: "jaz sem globokih korenin, vem, da sem svoje zemlje sin, zato se ne bojim daljin." (4)

Zaupanje oz. nasprotje - nezaupanje spodbuja oz. otežkoča medsebojno komuniciranje med ljudmi. Čustva nezaupanja, strahu, nasilnosti, ki jih poraja želja po oblasti, po popolni poslastitvi drugega; uravnovešenost in neuravnovešenost, pa seveda tudi naravne čustvene dispozicije, kot so spol, rasa, kulturno okolje, skratka mnogo zavestnih, še več pa podzavestnih usedlin, določajo naše pogovorne odnose. Andrew Greely v svojem delu *Sexual Intimacy* pravi, da "so vsi človeški odnosi spolno obarvani. Kolikor bolj intenzivni so, toliko bolj so spolno določeni." Močan naboj spolne energije je tako vsako prijateljstvo, ki ga Greely opredeljuje kot "intimni odnos med dvema človekoma". (5) Ta intimni odnos ne velja samo za zakon, ampak za vsako človeško razmerje. To je osnova za uspešno komuniciranje oz. obratno, če te podlage ni, se pojavljajo ovire, ki uspešno komunikacijo - govorjenje in poslušanje - onemogočajo. Tudi razvoj človeštva, kolikor so ga znanstveniki mogli raziskati, potrjuje, kot se zdi, da je bila prvotna govorica govorica odzivanja na doživljanje sveta. Po K. Buehlerju pozna sodobna psiholingvistična teorija ekspresivno funkcijo govorice, ki izraža osebnost in poleg reprezentativne in komunikativne funkcije tvori celoto človekovega jezikovnega procesa.

1.2 Komunikacija kot idejni in ideološki vzorci

Čustveni temelji komunikacije ukladiščijo v zavest idejne in ideološke vzorce, ki tako postajajo platforma človekovega vstopa v svet. Tako človekov svet sestavljajo prepričanja in vrednotenja, ki so kanali, po katerih se zavest odpira zunanjemu (svetu). Vsakdo izmed nas govori iz svojega sistema vrednot (ki je lahko skupen več posameznikom) in te vrednote preko komunikacijske sposobnosti spušča v dialoški prostor. Svetovno znan filozof avstrijskega rodu Karl Popper pravi, da je človekovo oblikovanje in vrednotenje sveta plod evolutivnega razvoja zavesti, ki nastaja pod vplivom človekovih potreb, želja in življenjskih zahtev. (6) Idejni okviri kot vera, svetovni nazor, bolj ali manj avtoritativna oz. demokratična drža, javno mnenje, propaganda itd. tvorijo usedline, ki usmerjajo človekovo zavest v njenem odnosu do sebe in sveta. Potencira jih človekovo nagnjenje k skupini, njegova potreba, da izraža pripadnost večji enoti, ki daje posamezniku trdnejšo podlago. Že sam (nacionalni) jezik je taka osnova, razčlenjen pa je še dalje v dialekte in žargone. Jose Ortega y Gasset v *Uporu množic* pravi, da je javno mnenje imelo "v vsakem času določeno težo v človeških družbah", čeprav ni neka utopična sila. "kajti celo, kdor hoče vladati z janičarji, je odvisen od njihovega mnenja in mnenja, ki ga imajo o teh drugi prebivalci." (7)

Idejni oz. ideološki dejavniki se torej oblikujejo na omenjeni ravni čustvenega sveta osebe, ki daje prednost naravnavam, dispozicijam in postavkam, in z njo človek nastopa v dialogu z drugimi. Te postavke tako določajo oz. bremenijo človekovo govorico in vplivajo na poslušanje in govorjenje.

Zanimiva in preprosta je lahko globinsko-psihološka vaja, pri kateri morajo sogovorniki najprej ponoviti nasprotnikova stališča in nato odgovoriti. Čeprav so argumenti nasprotnika lahko še tako ostri in tehtni, ponovitev slabi nasprotnikovo ost in po nekaj poskusih pride redno do bolj uravnoveženega pogovora, ko se sogovornika lahko bolje razumeta. Tak način komuniciranja zahteva namreč od partnerjev, da preko svojih postavk v pogovoru obrneta pozornost drug na drugega.

Idejne postavke torej bistveno opredeljujejo človekovo vrednotenje sveta. Iz njih izvirajo človekovi interesi, ki vplivajo na njegov odnos do okolice, in torej opredeljujejo tudi človeške pogovore. Vrednostni svet človeku določajo verske, narodnostne, skupinske ter druge usedline, ki jih ponavadi povezujemo v pojem človekove kulture. Kulturni okvir je izhodišče, iz katerega človek govori, še natančneje, kulturni okvir je temelj, v katerega se človek kot poslušalec vrašča in iz katerega potem govori kot govornik.

Znotraj kulturnih okvirov potekajo pomembni psihološki procesi, ki postajajo stalnice, arhetipi, ki so človekovo okno v svet. Po besedah enega največjih indijskih filozofov, modreca Sri Aurobinda (1872-1950), je človeštvo v preteklosti, posebno v zadnjih stoletjih preveč zanemarjalo gojitev teh živih usedlin človeške duše, zato so preveč okostenele. Sri Aurobindo razvršča razvoj teh psiholoških stopnenj po nemškem zgodovinarju Karlu Lamprechtu (1856-1918) v simbolično, tipsko, konvencionalno, individualistično in subjektivno.

Simbolična stopnja, ki jo odražata odprtost in domišljija, spodbuja dialoško držo in tiste prvine v človeku, ki odražajo resnične temelje človeka kot osebe. Njena značilnost je zato tudi odprtost za nedokončno, za drugačnost, za presežno. Druga, tipska stopnja zavesti je združitev vsega dogajanja v idealnem človeku in ta oblika zavesti zožuje človeka v idealne tipe: v duhovnika, bojevnika, trgovca in delavca v hindujskem kastnem redu in v srednjeveški fevdalni družbi Zahoda, tak primer je tudi politik v Platonovi državi.

Konvencionalna doba te človeške ideale institucionalizira in tako postanejo zunanje oblike prevladujoči vzorci komuniciranja, izgublja pa se živost človeka kot osebe. Individualna stopnja oz. doba te vzorce še bolj prepušča samovolji posameznikov. Najbolj izrazito uveljavitev te stopnje vidi Aurobindo v individualistični liberalni miselnosti zahodne družbe ali tudi v njeni refleksni obliki, v kolektivnem individuumu. Tudi tukaj se mora človek podrediti nasilnemu poenostavljanju svojega bistva enemu vzorcu.

Zadnja stopnja zavesti ali subjektivistična doba oz. subjektivni ideal človekove zavesti pa naj bi omogočila ponovno utemeljitev vsega družbenega in osebnega dogajanja na celovitih in vsestranskih temeljih človekove osebnosti, kjer naj bi prevladovali notranji, duhovni, odprti in ne zunanji, zaprti, ideološki in omejevalni vzorci komuniciranja. (8) Do izraza naj bi prišli vsi vzgibi človeka, skozi človekove odnose naj bi sevala njegova osebnost, njegov subjekt. Hrvaški sociolog Djuro Šušnjić zahteva zato "reformo zavesti, ki je v tem, da svetu dopustimo, da spozna svojo zavest, da ga prebudimo iz sna o samem sebi, da mu pojasnimo njegovo lastno delovanje" (9) Človek se mora vsestransko zavesti samega sebe, potem bo lahko stopil tudi do človeka.

Govorjenje se sicer odvija na logični ravni v gramatičnih in semantičnih okvirih. S stališča komunikologije pa ta raven najmanj vpliva na pogovore. Človek govori po določenih pravilih, za poslušanje in govorjenje pa so odločilne vsebine, ki se navezujejo na ta okvir in imajo svoje ozadje v čustveni in idejnovrednostnih podlagah, pri čemer je idejnovrednostno odeto v čustveno raven, ki daje ton vsemu človekovemu odzivanju v svet. Psihologija zadnjega stoletja je prepričljivo pokazala, da so čustva tudi v primerjavi z umom in voljo daleč najpomembnejši dejavnik človeka. Njihova urejenost ali neurejenost povzroča zaplete v človekovem odnosu do samega sebe in do sveta.

1.3 Komunikacija kot uresničitev človeka

Govor kot ponuditev samega sebe drugemu, kot izraz prošnje in zahteve, pa tudi volje do moči je znamenje človeka, ki hoče biti sprejet pri drugem. Martin Buber v svojem delu Princip dialoga poudarja, da so imeli prvotni prebivalci zemlje in da imajo nekateri še vedno govorni način, ki jasno pove, da je človek postavljen v razmerje, v dialog, ki tvori izhodišče njegove organizacije sveta. Buber pravi: "Prebivalec Ognjene zemlje pa prekosi našo analitično modrost s sedemčlenskimi stavčnim rekom, katerega dobesedni pomen je: 'drug drugega gledata (se pravi sogovornika, op. J.J.) in vsak pričakuje, da se bo drugi ponudil, da bo napravil to, kar oba želita, pa ne marata storiti.' V tej celovitosti so osebe, ...zarisane še obrisno, brez določene samostojnosti. Bistveno pri tem je, da niso sadovi razčlenjanja in pretehtavanja, marveč gre za pravo prvobitno enovitost, za živo razmerje." (10)

Z razčlenjevanjem današnje družbe, kot smo ji priča na Zahodu, pa tudi po celem svetu, človek vedno težje ohranja to enotnost. Razmerje oz. odnosi med ljudmi so tako verjetno ključni problem današnjega sveta. Raznolikost sistemov, filozofij, ki jo pozna vsa zgodovina človeštva, je postala danes v mnogih primerih samogovor oz. govor drug mimo drugega. Tako je človek, kot pravi Anton Trstenjak, res "s svojo ustvarjalno besedo nehote ogrožajoče bitje; ogroža stvaritve preteklosti in s tem tudi prihodnost, ki naj bi slonela na njej." (11) Silovitost te ogroženosti povzroča izpad človeka iz razmerja, kar je kljub komunikacijskemu stoletju Damoklejev meč nad človekom. To nemoč ne potrjuje samo vojna na Balkanu in zapleti ob preoblikovanju postkomunističnih družb, pač pa v veliki meri tudi osamljenost in izoliranost ljudi zahodne civilizacije, ki se zapirajo v svoj svet, ki ga določa ritem potrošniške družbe, tržnega teka, ki človeka stalno postavlja v stresni položaj in onemogoča, da bi ljudje sodobnega časa našli skupni jezik.

Človek postaja torej danes zaprt sistem, ki ostaja pri sebi in ne more vzpostaviti razmerja do drugega. Vzgoja, civilizacijski in ideološki sistemi ga vedno bolj zapirajo v svoj svet, ki ga onemogoča v njegovi bistveni razsežnosti, v njegovem razmerju do drugega. Poplava informacij preko medijske tehnike ga dodatno zasipava in mu zapira možnost, da bi prišel do drugega. "Z besedo človek stopi v stik s sočlovekom. Dokler ne spregovori, je njegov stik s sočlovekom še zmeraj na podčloveški ravni, lahko je celo ljubeč in prijeten kakor mucka, vendar še ni odprt za sočlovek,..." pravi Trstenjak. (12)

2 POSLUH IN GOVOR KOT ZNAMENJE ČLOVEČNOSTI

2.1 Človek kot poslušalec in govorec

Zdravo razmerje med poslušanjem in govorjenjem je zagotovilo uspešnega razvoja človeka. Poslušati pomeni sprejemati človeka kot osebnost, z vsemi njegovimi prednostmi in pomanjkljivostmi. V tem smislu pravi H. Schlier, da se je znal Jezus skloniti k človeku, tudi takemu, ki je ležal v blatu, mu prisluhnil in tako odkriti v njem biser in nanj pokazati. Ko je človek zagledal ta biser, se je ozrl na svoje bogastvo, se dvignil in hodil pokončno naprej. Kdo izmed nas še ni doživel osrečujoče in ohrabrujoče besede, ko nas je drugi razumel, še posebej v težavah, stiskah ali nesreči, in potrdil v našem dostojanstvu ter nam dal novega upanja na življenjski poti.

Človek, ki ga nagovarjamo, pričakuje celotno pozornost, hoče da bi ga spoštovali, se mu posvetili. Spoštovanje je priznanje, da je sogovornik nekdo, da je to ti, skratka naš enakovredni partner. Enako velja seveda za skupino, ki jo nagovarjamo. Vsaka skupina ali vsak samostojen družbeni subjekt želi biti priznan v svojem svojstvu.

Vsaka enota je tako popolno izhodišče, iz katerega lahko poteka proces govora. Da bi se to lahko zgodilo, mora biti naš govor sobivanje ali, kot pravi Unamuno, sočustvovanje.

2.2 Človek kot odprto duševno in duhovno bitje

Poslušanje in govorjenje se porajata iz miselnih globin, njun izvor je človek kot bitje duha, kot spet pravi Trstenjak. (13) In kot tak je človek odprt za drugega, ker je odprt za drugačnost in s tem za sodelovanje. Govorica je odprt sistem, ki pomaga človeku, da gre iz sebe. Zaradi ideoloških, kulturnih, nacionalističnih ali verskih vzorcev, ki skupine zapirajo, pa nastajajo komunikacijske blokade. Medijska sredstva danes dodatno stimulirajo zapiranje oz. zapolnjujejo človeka z enostranskimi informacijskimi vzorci in ga blokirajo za drugačnost sveta, s tem pa tudi za drugega človeka, ki je drugačen.

Ker je bistvo človeške skupnosti v razmerju, v komuniciranju, je vsaka zaprtost za človeka pretres, ki ga ne more dolgo zdržati. In končno: enkrat se mora človek odpreti, kajti vsak zaprt sistem slej ko prej tudi propade ali se znova odpre. Tako se mora vsaka vojna končati s pregovori, vsak spor s spravo ali rešitvijo na sodišču, vsak prepir z novim dialogom.

Ko npr. širimo skupni evropski prostor, želimo, da bi se v različnosti med seboj povezali. Gospodarske, socialne, kulturne in politične povezave imajo svoj temelj v dialoški naravnosti človeka in večjih družbenih subjektov, narodov in držav, da bi skupaj odgovarjali na (danes) vedno bolj pereče probleme človeka.

2.3 Človek se kot govoreče bitja spreminja

Vsako komuniciranje, vsako človeško občevanje rodi spremembo, povzroči transformacijo navad, ideoloških vzorcev, osebnih zaprtosti ter omejenosti in nas odpre v svet drugega. V srečanju je sreča, je zapisal psiholog. Ljudje, ki se v dialogu res srečajo, se razumejo in postanejo drugačni. Komunikacija, poslušanje in govorjenje, sta tako pot iz samozadostnosti človeka, iz njegove samozagledanosti v svet drugega, v svet drugačnosti.

Že grška filozofa, Platon in Aristotel, sta zapisala, da je človek bitje, ki se čudi, ki ni zadovoljen z ustaljenim, ampak ga vleče iz ustaljenega v nov svet. Trstenjak pravi, da je človek kot bitje prihodnosti bitje, ki gleda v prihodnost.

Človek ni samozadostni zagledanec vase, ampak bitje, ki išče partnerja in tako išče svojo drugačnost. Vsako iskanje kot napor premaguje lenobnost samozadostnosti. Kantov stavek o razsvetljenstvu, ki je pot iz človekove nezrelosti, ki jo je zakrivil sam, bi lahko obrnili tudi na govor in poslušanje, na človeško govorico. Človek kot dialoško bitje hoče sebe razsvetliti v ogledalu drugačnosti, da bi dozorel, zato tvega - kljub temu, da mu je po Sartrovih besedah drugih past - ter gre iz sebe in prisluhne drugemu. Ušesi sta anteni, naravnani v svet drugačnosti, da človek ne bi ostal pri sebi, se zapredel v svoj lastni ego in njegove usedline, ampak šel iz njega drugam in tako postal nov človek. Iz usedlin preteklosti, ki nas določajo, se ljudje preko drugega obračamo prihodnosti, da bi postali novi ljudje in v srečanju z drugimi našli tudi svojo srečo.

Toda človeka je strah. Vsaka tujost in drugačnost ustvarja v človeku nelagodje. Človek je najrajši doma, "čepi v gnezdu", kot pravijo psihoanalitiki. To čepenje v gnezdu, dediščina materinega telesa, iz katerega izhaja, je njegova popotnica življenja. Človek ne gre rad na tuje, ne mara v drugi svet, vztrajati hoče doma. Ker pa je obrnjen tudi k drugemu, ga drugačnost izziva, da se poda na tvegano pot. Zato stari modreci pravijo, da je treba iti na pot. Pot je za človeka znamenje mladosti in živl-

jenjskega elana, je znamenje, da se še vedno preraja. Življenjska izkušnja ga uči, da poti ni nikoli konec in da se mora vedno znova pripravljati na presenečenja. Zato prisluhne novemu in iz keliha neskončnega "duhovnega kraljestva se peni njegova neskončnost", kot pravi s Schillerjem Hegel na koncu svoje Fenomenologije duha. Življenjskih presenečenj ni nikoli konec.

3 KAKO TOREJ ZNATI PRISLUHNITI IN ZNATI GOVORITI?

Že stari Latinci so zapisali: Bojim se bralca ene knjige, in sicer v dvojnem smislu. Najprej se ga moram bati, ker se ima zaradi knjige za izvedenca na področju, o katerem knjiga govori, in ne potrebuje nobenega znanja več. Zato je tak človek sam sebi dovolj in misli, da ničesar več ne potrebuje. Tudi drugi mu ni več potreben, ker mu nima več kaj povedati. Bralca ene knjige pa se moram bati še v drugem smislu. Lahko je namreč ob branju knjige postal še bolj odprt za znanje, za novo. Ob njej so se mu sprožila nova vprašanja, postal je željan znanja. Želja po znanju ga bo gnala naprej, da bo iskal, da bo še bolj prisluhnil.

Hindujsko filozofsko izročilo Upanišade - izraz dobesedno pomeni blizu doli sedi, v prenesenem pomenu pa skrivnostni nauk - natančno ponazarjajo takšno stanje človeka: Človek naj sede (doli) in prisluhne, da bo slišal temeljno znanje.

Upanišade dobro nakazujejo obojno razsežnost poslušanja in govorjenja. Človeka žene želja po znanju, da bi slišal dokončno. Človek pa bi se rad z besedo tudi približal drugemu. Rad bi stopil v njegovo bližino, rad bi mu z besedo postal domač. Že Platon pozna znanje iz domače hiše, to je znanje, ki ga ima človek na tem (povsem) svetu, na zemlji že iz prejšnjega (idejnega) sveta, v katerem je prej bivala človeška duša. Največje znanje je, če človek na življenjski poti lahko prisluhne in zasliši domači glas. Zato celo najbolj teoretično znanje postane domače ob ljubljeni osebi, ki znanje posreduje. Verski in drugi učitelji so okrog sebe zbirali učence, da bi jim bili blizu, da bi se navadili njihovega glasu, da bi jim postal domač, ljubeč, skratka glas njihovega voditelja. Človek bi rad z besedami poustvaril dom, domače stanje, rad bi se vgnezdil in utrdil.

Toda v tem je past. Če se človek preveč udomači v besedi, se začne vrteti v svojem krogu in zamre za drugačnost. Njegov svet se zapre, začne se breplodno ponavljanje..

Dananšnji hrup in ropot sveta in medijev, naglica življenja, usmerjenost v zunanje, v neposredno in brezosebno mehanično poslušanje zapirajo človekovo slušnost. Človek kroži okrog samega sebe. Preobilne zaposlitve, preveč materialov omejujejo čas in ustvarjajo vedno nove meje in omejitve. Da človek ne zna prisluhniti, je postalo že slogan psihologov in psihiatrov. Ker pa ne zna prisluhniti, tudi ne more govoriti. Zato namesto ustvarjalnega govorjenja ostaja le ponavljanje in vrtenje v lastnem krogu. Oslabljena osebna čustvena raven /od otroštva dalje/ zapira pot do drugega, do osebe, tako da ta naš drugi postane namesto ljubljenega bitja čestokrat res naš zanikovalec, kot pravi Sartre. Moč ideoloških vzorcev in razredno sovraštvo pa sta naša dodatna dediščina polpreteklosti.

Pridobitve znanosti in tehnike so na drugi strani potencirano razširile človekovo znanje. Komunikacijska sredstva nas povezujejo z vsemi deli sveta in preko njega. Nič več nam ni treba v tako težkem potu svojega obraza služiti vsakdanji kruh, saj je celo kmetu na polju lažje kot nekoč. Zunanji okviri naše civilizacije naj bi nam torej olajšali komunikacijo, nam zmanjšali pot do drugega, omogočili boljše poslušanje in lažje govorjenje, vendar se zdi, da ni tako.

Za človeka kot govoreče bitje je svet kljub vsemu temu ostal neznanka, kakršna je bil našim prednikom. Zdi se celo, da se bo ta svet človeku zaradi prevelikega izrabljanja v bodočnosti lahko celo sesul. Ob vsem tem pa izgleda, da se nam bo kot Hamanu ali bolnemu učitelju Ferdinandu Ebnerju, ki ga opisuje Martin Buber, sesul tudi ti. Človek pa, ki se ne more srečati s ti-jem, ostaja v osamljenosti svojega jaza in polagoma tudi dokončno zamre njegova beseda.

Menim, da je to najpomembnejše sporočilo. Skupinsko dinamične in druge psihološke tehnike, posvetovanja in predavanja ter vsa številna raznovrstna znanja, ki jih poznamo in obvladujemo danes, nas bodo pustili prazne, če se nam ne bo odprla pot do drugega, do Ti-ja, h kateremu bomo lahko (doli) sedli in se pri njem počutili doma. In takrat bomo slišali besedo, četudi bomo morda umolknili in bodo spregovorila le srca.

Zaključujem z besedami pokojnega prijatelja Janeza Svetine, ki takole opisuje lik dobrega pedagoškega delavca človeka, ki zna poslušati in zato tudi govoriti.

"Predvsem si (pedagoški delavec), kot je rekel Konfucij, sam prizadeva za svojo lastno človečnost, sam poskuša živeti v skladu s temeljnimi človeškimi vrednotami in ideali, in - če je pravi učitelj - tudi zares tako živi." (14)

Odose med učiteljem in učencem, kar lahko posplošimo na vsak drug odnos, pa opredeljuje takole: "Zato vprašanje medosebnih odnosov... sploh ni kakšno akademsko vprašanje, temveč je od tega odvisno vse drugo dogajanje... Če so ti odnosi človeški, prijazni, prijateljski, je postavljen temelj za dobro vzgojo, brez tega pa je vse dogajanje na trlih nogah." (15)

Opombe:

1 PLATON. Kratil, 435B.

2 RAMSEY. Religious Language. London 1957, Uvod, op. 17.

3 UNAMUNO, M. de. Tragično občutje življenja. Ljubljana 1983, SM, 156.

4 BRUMEN, V. Argentinski spisi. Ljubljana 1992, 78.

5 GREELY, A. Erotische Kultur. Graz 1978, 14.

6 POPPER, K. & ECCLES, J., The Self and Its Brains. London ect. 1977; nemško: Das Ich und sein Gehirn. Muenchen 1982, 162.

7 Y GASSET, J.O. Upor množici. Ljubljana 1985, 133.

8 AUROBINDO, SR., Človeški ciklus. Ljubljana 1980, 13 sl.

9 SUŠNJIĆ, D. Ribari ljudskih duš. Beograd 1984, 80.

10 BUBER, M. Princip dialoga Ljubljana 1982 (2000), 14/15.

11 TRSTENJAK, A. Škozi prizmo besede. Ljubljana 1989, 75.

12 prav tam 15.

13 prav tam 25.

14 SVETINA, J. Znamenja časov in šola. Radovljica 1992, 187.

15 prav tam 147.

PSIHOLOGIJA SREČE

Mirjana Ule*

2. PRIJATELJSTVO IN INTIMNI ODNOSI KOT VIŠJE SREČE

SUMMARY:

We present some results of the theoretical and empirical knowledge of social psychology on the psychology of happiness and satisfaction in the modern social psychology. The researches show, intimate relationships are the most important sources of happiness and of satisfaction. Happy interpersonal relationships in families, friendships, good interpersonal relationships at work, health, high incomes, an attracting and distinguished job and leisure are the other important sources of happiness and satisfaction. However, happiness is the source of mental and of physical health too. The social support of the friends or the fellows is the great advantage in the combating stresses in the everyday life. The lack of happiness and satisfaction bring about envy and a burst of aggressivity.

Socialna psihologija je tista psihološka disciplina, ki se najbolj neposredno posveča raziskovanju vsakodnevnih odnosov, kvalitete življenja, odzivom posameznika na različne socialne situacije. Raziskovanje vsakdanjega življenja postopoma uvaja različne nove psihološke teme in problematiko, ki so jih psihologi in drugi družboslovci dosedaj zanemarjali ali le obrobno raziskovali (Ule, 1993). Med takšne teme, ki se iz obrobja selijo v središče psihološkega zanimanja, pravzaprav postajajo pravi hit sodobne psihologije, je tudi človeško zadovoljstvo in sreča. Vprašanje je, kaj lahko psiholog pove o sreči?

Nekateri definirajo srečo kot evforično in pozitivno čustveno stanje, drugi pa kot kognitivno posredovano zadovoljstvo z življenjem, delom, odnosi itd. Dejansko za njema sreča obe komponenti.

* Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva ploščad 5, 61000 Ljubljana

1. IZVORI SREČE PRI LJUDEH

Raziskave v ZDA (Argyle, 1992, str.282) kažejo, da je približno 22% testiranih oseb izrazilo popolno zadovoljstvo s svojim trenutnim življenjem, največji odstotek (40%) pa je bilo skoraj povsem zadovoljnih s svojim življenjem. Povsem nezadovoljnih je bilo le slab odstotek vprašanih oseb (Argyle, 1992). To pomeni, da so ljudje kljub vsem življenjskim problemom vendarle zadovoljni s svojim življenjem. Podobne rezultate so dobili tudi v Veliki Britaniji.

V raziskavi na standardiziranem vzorcu mladine v Sloveniji (14-27let) smo mlade tudi vprašali katera področja življenja jim nudijo največ zadovoljstva (Ule, 1988). Odgovori so prikazani v spodnji tabeli:

Tabela 1: Zadovoljstvo z spodaj navedenimi področji življenja(v %)

	veliko	srednje	nikakršno
prijateljstva in znanstva	69,3	28,3	2,0
zabava in sprostitve	51,1	43,3	5,0
seks in ljubezen	40,3	53,0	6,1
delo in zaposlitev	39,8	51,7	8,4
šport in športno dogajanje	35,5	52,0	2,1
šola in izobraževanje	32,5	51,7	15,4
umetnost in kultura	29,7	48,1	21,7
politika in politična dogajanja	12,3	54,6	32,7
vera in versko življenje	10,4	40,7	48,3

N = 538

Vir: Ule, 1988, str.110

Vendar pa občutek zadovoljstva z življenjem vsakodnevno močno variira, če upoštevamo druge slučajne dejavnike (npr. lepo ali grdo vreme, prijetna ali neprijetna srečanja, nedavna zmaga ali poraz priljubljenega moštva itd.). Nekatere velike razlike v odgovorih kažejo tudi na to, da vprašane osebe niso bile ravno posebno odkrite v odgovorih (npr. večina testiranih oseb v ameriški raziskavi je izrazila zadovoljstvo s svojim zakonom, toda kaneje se jih je več kot 35% ločilo).

Glavni izvori sreče so po raziskavah angleškega psihologa M.Argyla (1992) dobri medosebni in družinski odnosi, zdravje, zadostni dohodki, zanimivo in ugledno delo, zabava.

Kaj pa ljudje, ki se jim življenjski pogoji nenadoma izboljšajo? Kako vpliva na srečo npr. glavni dobiček na loteriji ali športni stavi? Kammann in Campbell (1982), ki sta proučevala učinek takih nenadnih dobitkov na srečo, pravita, da je to prav zanimiva zgodba. Presenečena sta prišla do zaključka, da ima bogastvo presenetljivo majhen učinek na srečo, čeprav je zelo razširjeno mnenje, da je to glavni pogoj sreče. Ugotovila sta, da so nekateri dobitniki takih nenadnih dobitkov le malo srečnejši kot poprej, da pa je njihovo vsakdanje življenje največkrat do dna pretreseno. Mnogi od njih so npr. pustili službo, se preselili v uglednejše stanovanjske predele, kjer pa niso bili dobro sprejeti. V glavnem se njihovi objektivni življenjski pogoji niso mnogo izboljšali.

Raziskovalce je nadalje zanimalo, ali je sreča nasprotje nesreče, veselje nasprotje depresije. Kajti če je npr. veselje psihološko nasprotje depresije, potem bi bilo za srečo dovolj, da uporabimo sredstva za premagovanje depresije. Če je sreča psi-

hološko nasprotje nesreče, potem bi bilo za doseganje sreče dovolj izogibanje nesrečam. Vendar se v obeh primerih pokaže, da temu ni tako, torej ne gre za nasprotno psihološke pojme. Tako je Argyle prišel do sklepa, da ima sreča tri komponente, ki rahlo korelirajo med seboj:

- pogostnost in intenzivnost izkustva veselja/radosti (joy);
- raven zadovoljstva z življenjem kot celoto;
- odsotnost depresije, strahu in drugih negativnih stanj (Argyle, 1992, str. 284).

Podrobnejše raziskave o tem, kdo občuti več sreče, so dale Argyleju in sodelavcem mestoma presenetljive odgovore: npr. ugotovitev, da so ženske v splošnem srečnejše od moških, da pa so dvakrat bolj depresivne od moških; da so starejši bolj zadovoljni s svojim življenjem kot mlajši ljudje, toda starejši imajo manj veselja in radosti kot mlajši; da obstaja povezava med dohodkom in srečo (zlasti osebe z najnižjimi dohodki izražajo najmanjšo stopnjo sreče), vendar pa sreča ne raste sorazmerno z velikostjo bančnega računa in bogati niso zato tudi toliko srečnejši; da obstajajo velike kulturne razlike v občutenju sreče itd. (Argyle *ibid.*)

2. PRIJATELJSTVO IN INTIMNI ODNOSI KOT IZVOR SREČE

Zanimiva je ugotovitev raziskovalcev, da je zadovoljstvo s socialnimi odnosi glavni izvor zadovoljstva ljudi s svojim življenjem. Tako je bilo ugotovljeno, da so prijatelji najbolj pomemben in razširjen izvor veselja in radosti. V raziskavi Campbella in sodelavcev (v Argyle, 1992) so bili prijatelji najpomembnejši izvor sreče in zadovoljstva za 36% vprašanih oseb. Drugi izvori so se precej slabše odrezali; bazična zadovoljstva kot so hrana, pijača, seks, je najpomembnejši izvor zadovoljstva za 9% vprašanih, uspeh za 16% vprašanih. Največ veselja povzroča ljudem ponovno srečanje s prijatelji po daljšem času in sproščeno druženje z njimi.

Za najmočnejši izvor veselja pa je bila v raziskavah (Argyle, 1992) ocenjena ljubezen, sledijo "biti skupaj s prijatelji", "biti z družino", "s prijatelji narediti kaj, kar spravlja v dobro voljo". Tu velja tudi obraten odnos, če se nekdo počuti srečen, poišče najprej svoje prijatelje, da veselje deli z njimi. Tudi zakonci so drug drugemu izvor veselja, vendar v manjši meri kot izvor zadovoljstva. Mali otroci so tudi izvor veselja, a so tudi izvor stresov in konfliktov. Prav tako je izvor veselja uspeh pri delu.

V že omenjeni raziskavi med mladimi v Sloveniji (Ule, 1988) je bilo tudi vprašanje, česa si mladi najbolj želijo. Tabela 2 kaže odgovore (v %)

Prijatelji so velik izvor veselja in zadovoljstva predvsem zato, ker so angažirani v večjem številu kooperativnih dejavnosti, ki prinašajo veselje (pri jedi, pitju, igranju, obiskih). Prijatelji dajejo drug drugemu razne pozitivne neverbalne signale - nasmeh, prijazen pogled, bližino, včasih dotik. Vse te signale si prijatelji pošiljajo obojestransko, kar še okrepi občutek veselja. Prijatelji omogočajo močno sinhronizirano in koordinirano interakcijo, kar daje večji občutek zadovoljstva in krepi medsebojno privlačnost partnerjev v prijateljskem odnosu.

Pri raziskavah o izvoru zadovoljstva se je pokazalo, da je partnerski odnos največji izvor zadovoljstva od vseh podanih odnosov. Tudi zadovoljstvo z vsakdanjim življenjem v družini je močan prediktor sreče. Številne raziskave dokazujejo, da so ljudje, ki imajo dober partnerski odnos, srečnejši od drugih. Prav tako raziskave potrjujejo domnevo, da je pridobitev nekega intimnega odnosa prijetna, izguba oz.

razpad intimnega odnosa pa izjemno neprijetna stvar, ki povzroča močan stres. Ločenost od zakonca, bodisi zaradi smrti ali ločitve je zelo ne-srečna. Ljudje doživljajo močan občutek izgube in nenadne osamljenosti. V nekoliko manjši meri kot zakonski in erotski partnerji so izvor zadovoljstva prijatelji, sledijo sorodniki (zlasti otroci), sodelavci.

Tabela 2: koliko se tebi osebno zdijo zaželene navedene stvari ali dogodki?

	zaželeno	nezaželeno
urejen materialni položaj	95,5	4,5
živeti mirno v krogu družine in prijateljev	87,9	12,1
biti sam svoj gospodar in ukvarjati se s tem, kar želiš	79,9	20,1
postati znan v poklicu ali stroki	78,2	21,5
zabavati se po mili volji	69,0	30,9
zvestoba nacionalni tradiciji	59,3	40,7
uveljaviti se v politiki	44,2	55,7
postati slaven v športu, glasbi,	42,9	57,2
biti na vodilnem položaju	36,5	63,5

N = 538

Vir: Ule, 1988, str.111

Tabela 3: Procent "zelo srečnih" anketirancev glede na zakonski stan

	% zelo srečnih	
	moški	ženske
poročeni	35,0	41,5
samski	18,5	25,5
ločeni	18,5	15,5

Vir: Veroff, 1981 po Argyle, 1992, str.293

Toda socialni odnosi so tudi izvor konfliktov. Tako so zakonski in partnerski odnosi največji izvor konfliktov in nezadovoljstva. Močan izvor konfliktov so še otroci, zlasti adolescentje. V vsakem primeru je pomembna kvaliteta odnosa, čeprav še ne poznamo vseh psiholoških procesov, ki vzdržujejo kvaliteten odnos. Ne ve se dobro npr., kolikšen je tu delež pozitivnih vedenjskih (verbalnih in neverbalnih) komponent npr. izmenjav znakov naklonjenosti, medsebojnega potrjevanja samospoštovanja partnerjev, potrebe po tem, da smo ljubljeni ali potrebni drugemu, potrebe po tovarištvu itd.

Pomembni viri zadovoljstva v odnosih so npr.medsebojna materialna pomoč, informacije in nasveti, ki nam jih dajejo partnerji, sorodniki, prijatelji, poklicni kolegi idr. Nadaljni pomemben izvor zadovoljstva z odnosi so skupne dejavnosti- skupne igre, skupno delo, skupno gospodinjstvo. Tudi rednost in napovedljivost kontaktov z osebami, ki so nam drage, je zelo pomemben izvor zadovoljstva v odnosu, kajti to pomeni, da se lahko na daljši rok zanesemo na pozitivna poplačila naših partnerjev (Argyle, 1990, str. 242).

Raziskave o vplivu pozitivnih socialnih odnosov na duševno in fizično zdravje so potrdile domevo, da so srečni medosebni odnosi pomemben izvor duševnega in

telesnega zdravja. Tako npr. pomeni socialna podpora partnerjev ali nam bližnjih oseb veliko prednost v boju s stresi, ki jih doživljamo v vsakodnevem življenju. Podpora prijateljev ima "učinek odbijača". Podpora prijateljev v socialnih odnosih namreč zmanjša depresijo, ki jo lahko povzroči stresni dogodek.

Prijatelji in partnerji nam omogočajo večje samozaupanje in samospoštovanje, nam vzbujajo več pozitivnih emocij (tudi do nas samih). Že sama zavest o možni podpori zmanjša duševno obremenitev zaradi problemov in poveča občutek, da bomo probleme lahko obvladali. Argyle (1992, str.254) navaja tudi številne raziskave, ki pričajo o tem, kako podpora socialnih odnosov pripomore k fizičnemu zdravju in k hitrejšemu okrevanju po raznih boleznih. Zdi se, da veliko podpore v socialnih odnosih pomeni tudi manjšo občutljivost za viruse in druge nosilce nalezljivih bolezni (močnejši imunski sistem). Pozitivni socialni odnosi vplivajo na zdravje tudi s tem, da nas navajajo na bolj zdravo življenje. Tako npr. osamljeni ljudje več pijejo in kadijo in so bolj nagnjeni k nekaterim boleznim. (tuberkulozi, pljučnici, cirozi jeter).

Prav zato je izguba nekega pomembnega intimnega odnosa zelo močan izvor stresa, bolezni in depresij. Odstotki nesrečnih, depresivnih in drugače fizično in duševno motenih ljudi so zelo visoki pri ločencih, ločeno živčih zakoncih, vdovah in vdovcih. Pri tem pa raziskave kažejo, da moški bolj stresno reagirajo na izgubo kot ženske. Ljudje brez ustreznih socialne podpore se počutijo osamljeni.

Občutek osamljenosti sloni na kombinaciji več dejavnikov: socialne izolacije, želje po več socialnih kontaktih, neustreznem obsegu samorazodevanja v odnosih. Toda tu igrajo veliko vlogo mreže medosebnih odnosov, ne zgolj posamezni odnosi (npr. sorodniška mreža, mreža prijateljev). Ker je duševno in telesno zdravje samo važna sestavina sreče, lahko sklepamo, da na ta način osrečujoči intimni odnosi reproducirajo sami sebe in s tem srečo kot izraz kvalitete odnosa.

Argyle je na osnovi svojih in drugih raziskav izpeljal nekaj pomembnih zaključkov o srečnem življenjskem stilu:

Socialni odnosi

Zato da bi povečali srečo, ustvarjajmo in ohranjajmo dobre partnerske odnose, imejmo otroke, držimo skupaj s sorodniki, imejmo veliko prijateljev in se srečujemo v prijetnih druženjih s sosedi. Zato potrebujemo tudi določene socialne spretnosti, ki se jih da doseči z vajo.

Delo

Bodimo zaposleni in najdimo delo, ki nam daje zadovoljstvo- tako intrinzično kot ekstrinzično (pohvale od sodelavcev). Oboje je bolj pomembno kot delovni položaj in plača.

Sprostitev in zabava

Težko je najti pravo delo, toda relativno lahko je najti primerno obliko sprostitve in zabave. Toda bolj zadovoljuje resna zabava, ki ima nekatere značilnosti dela kot pa gledanje TV. Vsakodnevni šport in urjenje nas spravijo v dobro voljo. Prav tako sta potrebni dobra družba in sprostitev.

3. VPLIV OSEBNOSTNIH LASTNOSTI NA SREČO

Do sedaj smo si ogledali veliko okoliščin in dejavnosti, ki vplivajo na srečo, toda ali obstajajo posamezniki, ki so konstantno srečni, ali obstajajo torej osebnostne lastnosti, ki vplivajo na občutek sreče. Po Argylu raziskave kažejo zelo jasno, da obstajajo srečni ljudje in "sedaj že veliko vemo, kdo so to in zakaj so srečni" (Argyle, 1992, str.296).

Študije dvojčkov kažejo veliko podobnost doživljanja sreče pri dvojčkih, raziskave tudi kažejo, da je doživljanje sreče med otroki in biološkimi starši zelo podobno, manj pa je podobnosti z adoptivnimi starši.

Raziskave kažejo, da je doživljanje sreče povezano predvsem z ekstravertnostjo; kažejo dokaj visoko korelacijo med obema variablama (0,48). Če delimo ekstravertnost na sociabilnost in impulsivnost, potem predvsem sociabilnost visoko korelira z doživljanjem sreče (Argyle, 1992, str.297). Argyle je v raziskavi o participaciji poskusnih oseb v raznih aktivnostih ugotovil, da so ekstravertne osebe pomembno bolj angažirane v socialnih aktivnostih, ki so povezane z užitkom in socialnim zadovoljstvom (sodelovanje v klubih, zabavah, ples), in da se s tem delno pojasnjuje visoka korelacija med doživljanjem sreče in ekstravertnostjo.

Nadaljnje Argylove raziskave so pokazale, da ekstravertne osebe razvijejo poseben socialni stil: pozitivno neverbalno komunikacijo (smeh, mimiko), pozitivno verbalno komunikacijo (strinjanje, naklonjenost), visoke socialne spretnosti in pozitivno mišljenje (Argyle, 1992).

Še nekaj drugih osebnostnih značilnosti korelira z doživljanjem sreče:

- stil pripisovanja: depresivni ljudje neprestano razvijajo občutke krivde za slabe dogodke, srečni ljudje pa si v večji meri pripisujejo zasluge za dobre dogodke,
- pozitivno mišljenje: depresivni ljudje neprestano pričakujejo nesrečne dogodke in so začuden, če stvari gredo pozitivno pot. Za srečne ljudi pa je značilno, da razvijajo optimistični pogled na življenje, spominjajo se ugodnih dogodkov iz preteklosti in pričakujejo vse dobro v prihodnosti. To je lahko vzrok za srečo in zadovoljstvo
- nevrotičnost je močan prediktor nezadovoljstva in ne-sreče. Otežuje doživljanje zadovoljstva. Ljudje z visoko stopnjo nevrotičnosti so preokupirani z delom in denarjem.

Množično pomanjkanje sreče in zadovoljstva pri ljudeh ima lahko težke, usodne družbene posledice (Ule, 1992). Dva pomembna nemška družbena teoretika M.Horkheimer in A.Mitscherlich, pravita, da je vzrok za izbruhe množičnega sovraštva in agresivnosti treba iskati v množični produkciji zavisti in sovraštva. Zavist in sovraštvo pa nastaneta zaradi pomanjkanja življenjske radosti in sreče ter širine življenjskega izkustva (Horkheimer, 1974, Mitscherlich, 1974).

Zavist je za Horkheimerja negativna reakcija posameznika na odsotno ali premajhno širino izkustva in življenjske sreče. Oboje je potrebno zato, da bi človek doživel sebe kot svobodno in ustvarjalno bitje. Le ljudje, ki se doživljajo kot svobodni in produktivni, so lahko srečni in zadovoljni. Kot pravi Horkheimer: svoboda pomeni predvsem možnost, da v mnogih stvareh najdemo resnični užitek, da smo srečni na različne načine (Horkheimer, 1974, str. 20). Ljudje, ki so sposobni tako uživati življenje in imajo seveda tudi možnosti za to, niso zli, ne zavistni, ne sovražijo drugih ljudi.

To Horkheimerjevo tezo lahko dopolnimo z ugotovitvami A. Mitscherlicha, da represivne in totalitarne države slonijo prav na državno in ideološko konstruiranih nadomestkih za srečo in življenjsko zadovoljstvo. Te države vzbujajo in podpirajo epidemije sovraštva ter usmerjajo nakopičeno nezadovoljstvo, zavist in sovraštvo v socialno in politično definirane objekte (manjšine, odklonske posameznike ali skupine, zunanje in notranje "sovražnike" itd.) (Mitscherlich, 1974, str. 15).

Sklenemo torej lahko, da sodita življenjska sreča in zadovoljstvo k ljudem, ki se čutijo svobodni in izkustveno bogati. Omejevanje svobode, širine in kvalitete izkustev pa proizvede nesrečne ljudi, ki so pripravljeni sprejeti različne nevarne nadomestke sreče, samo da bi zapolnili izkustva različnega pomanjkanja in nesvobode.

LITERATURA:

1. Argyle, M. (1992): *The Social Psychology of Everyday Life*, Routledge, London.
2. Horkheimer, M. (1975): *Socialpsychologische Forschung zum Problem des Autoritarismus, Nationalismus und Antisemitismus*, v: Hartmann (ur.): *Vorurteile, Angste, Aggressionen*, Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt.
3. Mitscherlich, A. (1975): *Zur Psychologie des Vorurteils*, V: Hartmann (ur.): *Vorurteile, Angste, Aggressionen*, Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt.
4. Ule, M. (1988): *Mladina in ideologija*, DE, Ljubljana.
5. Ule, N.M. (1992): *Socialna psihologija*, ZiPS, Ljubljana.
6. Ule, N.M. (1993): *Psihologija vsakdanjega življenja*, ZiPS, Ljubljana.

ABSTRACT

A test of verbal ability and of crystallized intelligence 'Tujke' (Foreign Words) is presented. Its principles of construction and application, its metric characteristics (reliability: 0.94), correlations with other mental tests and the influence of sex, age and education of test results.

V bateriji testov primarnih mentalnih sposobnosti, ki postopno izhaja pri Produktivnosti Ljubljana vam najprej predstavljam test 'Tujke'. Verbalna sposobnost je ena najbolj pomembnih primarnih mentalnih sposobnosti, zato povsem upravičeno k že obstoječim testom dodajamo še enega. Odlikujejo ga predvsem: praktičnost, razširitev predmeta njerjenja (tujke), dobre merske karakteristike in dokaj dobra standardiziranost. V tabeli 1 prikazujem nekaj podatkov iz 'osebne izkaznice' testa.

VERBALNA SPOSOBNOST.

Inteligentnost opredeljujem kot od izkušenj neodvisno sposobnost živega bitja, da obdeluje informacije. Na to temeljno nevrofiziološko osnovo se pri človeku nadgrajujejo specifične sposobnosti, ki so posledica specializacije funkcij in zadevajo posamezne vidike obdelovanja informacij. Človekov intelekt poleg tega, da deluje globalno, deluje tudi modularno. Primarne mentalne sposobnosti so nadalje organizirane v nekatere širše funkcionalne celote, na najvišjem nivoju strukture pa grupiranje sposobnosti odraža dva temeljna vpliva na učinkovitost obdelovanja informacij: biološko (fluidno) inteligentnost in z izkuством pridobljene programe in algoritme (kristalizirano inteligentnost). Verbalna sposobnost je najpomembnejša sestavina izkustvene inteligentnosti. Opredeljena je kot sposobnost hitrega in točnega razumevanja pomena besed. Verbalna sposobnost je najpomembnejši rezultat in-

* Sava, Kranj

(Podatki iz z dovoljenjem Produktivnosti - Centra za psihodiagnostična sredstva vzeti iz priročnika k testu)

TEST VERBALNE SPOSOBNOSTI 'TUJKE'

Vid Pogačnik*

1. ZAPOSLOITEV

TEST

Test nizov TN-20

D-48

Purdue

Koda

Vzorci

Rotacije

Prički

Računi

16PF-skala B

2. ŠTIPENDISTI

ABSTRACT

A test of verbal ability and of crystallized intelligence 'Tujke' (Foreign Words) is presented. Its principles of construction and application, its metric characteristics (reliability: 0.94), correlations with other mental tests and the influence of sex, age and education of test results.

V bateriji testov primarnih mentalnih sposobnosti, ki postopno izhaja pri Produktivnosti Ljubljana vam najprej predstavljam test 'Tujke'. Verbalna sposobnost je ena najbolj pomembnih primarnih mentalnih sposobnosti, zato povsem upravičeno k že obstoječim testom dodajamo še enega. Odlikujejo ga predvsem: praktičnost, razširitev predmeta merjenja (tujke), dobre merske karakteristike in dokaj dobra standardiziranost. V tabeli 1 prikazujem nekaj podatkov iz 'osebne izkaznice' testa.

VERBALNA SPOSOBNOST.

Intelligentnost opredeljujem kot od izkušenj neodvisno sposobnost živega bitja, da obdeluje informacije. Na to temeljno nevrofiziološko osnovo se pri človeku nadgrajujejo specifične sposobnosti, ki so posledica specializacije funkcij in zadevajo posamezne vidike obdelovanja informacij. Človekov intelekt poleg tega, da deluje globalno, deluje tudi modularno. Primarne mentalne sposobnosti so nadalje organizirane v nekatere širše funkcionalne celote, na najvišjem nivoju strukture pa grupiranje sposobnosti odraža dva temeljna vpliva na učinkovitost obdelovanja informacij: biološko (fluidno) intelligentnost in z izkuством pridobljene programe in algoritme (kristalizirano intelligentnost). Verbalna sposobnost je najpomembnejša sestavina izkustvene intelligentnosti. Opredeljena je kot sposobnost hitrega in točnega razumevanja pomena besed. Verbalna sposobnost je najpomembnejši rezultat in-

* Sava, Kranj

(Podatki so z dovoljenjem Produktivnosti - Centra za psihodiagnostična sredstva vzeti iz priročnika k testu)

vesticije biološke inteligentnosti v izkustveno. V otroštvu se zelo hitro razvija, v odrasli dobi pa, tako kot druge sposobnosti kristalizirane inteligentnosti, ne upada.

Tabela 1: Osnovni podatki o testu.

Predmet merjenja:	verbalna sposobnost
Uporabnost:	Za merjenje verbalnega faktorja, oz. širokegafaktorja izkustvene inteligentnosti.
Tip testa:	Test hitrosti tipa papir-svinčnik.
Aplikacija:	Skupinska (ali individualna)
Območje:	Celotni nivo sposobnosti.
Število nalog:	54
Čas.omejitev:	5'
Zanesljivost:	0.94 (po KR-20)
Korelacije:	S testi rezoniranja na neverbalnem materialu: 0.26 do 0.37; z numeričnim testom 'Računi': 0.61.
Norme:	Srednješolci: N=191, gimnazijke: N=175, kandidati za zaposlitev: N=328, študenti: N=54.

KONSTRUKCIJA TESTA.

Iz slovarja tujk sem najprej izpisal 640 besed, ki niso zelo specifične in ki imajo v glavnem le en, jasen prevod, ki tujko lahko v celoti nadomesti. Med temi tujkami so bile izbrane take, ki predstavljajo celoten spekter težavnosti in za katere je bilo moč poleg sinonima napisati še tri alternative, ki niso povsem nesmiselne. Nato so bili na testu uporabljeni vsi standardni psihometrični postopki.

APLIKACIJA TESTA.

Postopek testiranja je standarden: vpisovanje osebnih podatkov - navodila - vaje - reševanje testa. Subjekti rešujejo test 5 minut. Vrednotenje (šablona) je hitro in objektivno. Zaradi ugibanja se od pravih rešitev odšteje 1/3 napak. Norme so izdelane po izobrazbenih kategorijah, možna je tudi korekcija rezultatov glede na starost.

MERSKE KARAKTERISTIKE.

V vzorcu kandidatov za zaposlitev, ki je še najbližji splošnemu vzorcu, se indeksi težavnosti nalog gibljejo od 0.93 do 0.05. Povprečni indeks težavnosti je 0.48.

Konsistentnost testa po Kuder-Richardsonovi formuli je 0.94. Korelacije postavk s celotnim rezultatom se gibljejo od +0.04 do +0.63, povprečna korelacija znaša +0.44.

Kvalitetnih podatkov o veljavnosti (s tem mislim reprezentativnih faktorskih analiz) še nimamo. Vsi do sedaj zbrani rezultati, ki si jih bomo na kratko ogledali v nadaljevanju, pa govorijo v prid dobre veljavnosti testa. Tabela 2 prikazuje ko-

relacije testa 'Tujke' z nekaterimi testi primarnih mentalnih sposobnosti in fluidne inteligentnosti. V prvem delu tabele so korelacije, ki so bile dobljene na dokaj neselekcioniranih vzorcih kandidatov za zaposlitev. V drugem delu tabele pa so korelacije, ki so bile dobljene na sposobnostno zelo homogenem vzorcu kandidatov za štipendijo in so zato nižje.

Tabela 2: Korelacije z drugimi mentalnimi testi.

1. ZAPOSILITEV

TEST	PREDMET MERJENJA	rtt	N	r
Test nizov TN-20	I-rezoniranje (induktivno)	0.88	295	0.33
D-48	I-rezoniranje (induktivno)	0.89	117	0.26
Purdue	I-rezoniranje (induktivno)	?	118	0.37
Kode	I-rezoniranje (induktivno)	0.72	35	0.32
Vzorci	P-hitrost percepcije	0.86	168	0.34
Rotacije	S-specialna sposobnost	0.94	67	0.32
Prtički	Vz-vizualizacija	0.89	65	0.30
Računi	N-numerična sposobnost	0.89	205	0.61
16PF-skala B	rezoniranje (verbalno)	0.63	130	0.26

2. ŠTIPENDISTI

TEST	PREDMET MERJENJA	rtt	N	r
Test nizov TN-20	I-rezoniranje (induktivno)	0.88	190	0.31
Vzorci	P-hitrost percepcije	0.86	121	0.13
Rotacije	S-specialna sposobnost	0.94	56	0.23
Prtički	Vz-vizualizacija	0.89	66	0.30
Računi	N-numerična sposobnost	0.89	189	0.22
HSPQ-skala B	rezoniranje (verbalno)	?	190	0.43
Številke naprej	Ms-obseg pomnjenja	0.67	125	0.33
Besede v parih	Ma-asociativni spomin	0.83	125	0.29
Pomnjenje zgodbe	Mm-spomin za smiselno gradivo	0.88	125	0.38
Preurejanje začetnic	Mw delovni spomin	0.71	125	0.36

Nekatere korelacije v tabeli so nekoliko drugačne, kot v priročniku, saj so dobljene že na večjih numerusih.

Korelacije s testi rezoniranja na neverbalnem materialu ter s testi perceptivnega in spacialnega faktorja so nizke in ne presegajo vrednosti +0.40. Korelacija s testom numeričnega faktorja (ki ga tudi umeščamo v izkustveno inteligentnost, saj je pod močnim vplivom izkušenj, pridobljenih v šoli in pri delu) znaša +0.61. Precej nižja korelacija z numeričnim testom pri štipendistih je posledica zelo izenačenih šolskih izkušenj dijakov. Za primerjavo: v naših vzorcih kandidatov za zaposlitev dosega korelacije med istovrstnimi testi (na primer TN-20 in D-48) vrednosti okrog 0.75, med testi znotraj ene široke sposobnosti (na primer med spacialnim in perceptivnim testom) okrog 0.60, korelacije med popolnoma različnimi primarnimi mentalnimi sposobnostmi pa so nižje.

V faktorskih analizah manjših testnih baterij naš test 'Tujke' vedno tvori svoj (verbalni) faktor, navadno skupaj s kratko (in nezanesljivo) skalo verbalnega rezoniranja iz Cattellovega osebnostnega vprašalnika in v manjši meri z numeričnim testom. Kot mera verbalne sposobnosti je testni rezultat na 'Tujkah' soudeležen tudi pri faktorju asociativnega pomnjenja, oziroma pomnjenja smiselno povezanega gradiva (ki

je verbalne narave). Z izdelavo novih testov priklica leksikosemantičnega gradiva, ki je shranjeno v dolgoročnem spominu (fluentnost besed, idej, originalnost) bomo podrobneje proučili tudi zvezo teh sposobnosti z našim verbalnim testom.

Vpliv spola, starosti in izobrazbe.

Slika 1 ilustrira povprečne dosežke in razpršenost rezultatov posameznih skupin na testu Tujke. V splošnem so distribucije frekvenc normalne. Test odlično diskriminira na vseh sposobnostnih nivojih.

Vpliv starosti na testne dosežke je velik in tudi praktično (ne le statistično) pomemben. Sposobnosti izkustvene inteligentnosti so edine, pri katerih v dobi odraslosti ne pride do starostnega upada, ampak rezultati sprva še naraščajo, oziroma kasneje v pozno starost ohranjajo doseženi nivo. Tako se obnaša tudi naš test 'Tujke'. Pri dijakih (med 14. in 18. letom) smo opazili velik porast rezultatov - z vsakim letom v povprečju za cca 2.5 točke. Kasneje, pri odraslih je ta porast mnogo manjši, v povprečju cca 0.2 točke na leto.

Razlike med spoloma niso mogle biti proučevane na reprezentativnih vzorcih, vendar vsi dosednji rezultati kažejo, da na testu 'Tujke' med spoloma ni razlik.

Tudi povezanost z izobrazbo je mnogo večja, kot pa bi lahko pričakovali zgolj na osnovi selekcioniranosti izobrazbenih kategorij po splošni inteligentnosti. Pri testih neverbalnega rezoniranja so na primer korelacije z izobrazbo nekaj nad +0.30 in odražajo zgolj vpliv selekcioniranosti izobrazbenih kategorij. Pri testu 'Tujke' znaša korelacija z izobrazbo kar +0.68 in odraža izvoren vpliv izobrazbe na razvoj verbalne sposobnosti.

Za ilustracijo si oglejmo le en dokaj ozek segment rezultatov. Prikazuje jih tabela 3. Prva dva podvzorca so štipendisti. Vidimo, da kljub približno isti starosti, med njima obstaja precejšnja razlika v sposobnostih, tako verbalnih kot neverbalnih. Pri približno dve leti in pol starejših dijakih (samo dekleta) na Gimnaziji na testu splošne inteligentnosti ne najdemo bistveno višjih rezultatov. Na testu 'Tujke' pa je rezultat višji skoraj za 6 točk, kar lahko nedvomno pripišemo razliki v letih in s tem večjim verbalnim izkušnjam. Odrasli z dokončano srednjo šolo imajo bistveno nižjo splošno inteligentnost kot gimnazijke, a jih z rezultatom na testu 'Tujke' celo za malenkost prekašajo. Spet pride do izraza 5-letna razlika v starosti in izkušnjah (seveda so gimnazijke čez pet let že pri rezultatu približno 35 točk).

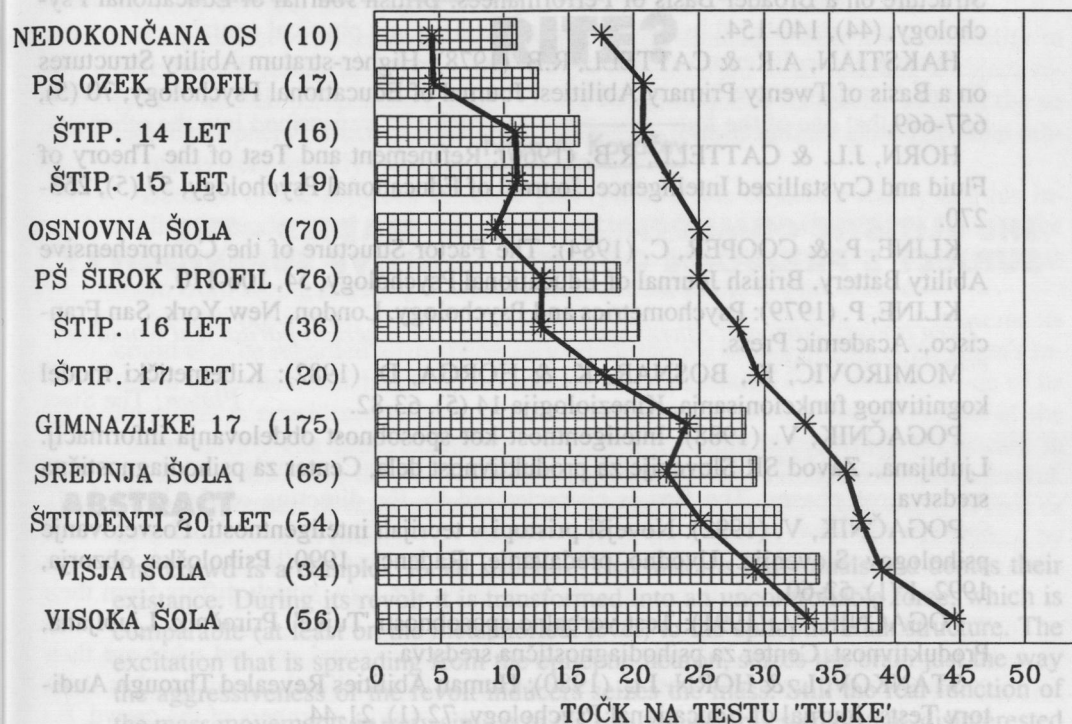
Tabela 3: Del primerjalnih podatkov po starosti in izobrazbi.

PODVZOREC	N	STAROST	TUJKE	TN-20
Elektronik	42	15.21	18.07	29.66
Dijak gimnazije	45	15.58	22.89	32.69
Gimnazijke, III.letnik	175	cca 18	28.55	33.34*
Zaposlitev-srednja šola	65	22.90	29.35	29.50

* Rezultat je dobljen na testu D-48, ne na TN-20. Rezultat na TN-20 bi bil za dobre pol točke nižji.

Ta situacija je narekovala izdelavo ločenih norm glede na izobrazbo ter pri dijakih tudi glede na starost. Pri odraslih starostno korekcijo zaenkrat grobo izvršimo z dodajanjem ali odzemanjem 0.2 točke surovega rezultata za vsako leto odklona od povprečne starosti normativnega vzorca.

Slika 1. Skupine na testu 'Tujke'

Črta pomenita meje
 +- 1 stand. deviacije

THE TERMINOLOGICAL CLARIFICATION OF DIFFERENT MASS CATEGORIES

Throughout history the terms like "mass", "crowd", and "mob" have (contrary to the term "public") achieved many negative connotations (1). The mass has been defined by P. L. Harriman (1947) as a group of individuals, which is under the influence of common emotional excitement, primitive impulses, and unitary purpose, whereas H. C. Warren (1934) defined it as a group of individuals observed outside their social organization.

The same author defined the crowd as a temporary physical aggregation of individuals being present at the same place and reacting to certain objects of common interest in a similar way. Their reactions were supposed to be simple, exaggerated, and predominately emotional. Similar to this was H. Cantrill's (1941) definition of the crowd, for he denoted it as a gathered group of individuals who had temporarily identified themselves with certain common values and shared the same emotions.

The mob was defined by H. C. Warren (1934) as an aggregation, whose members acted violently and under extraordinary emotional circumstances. Usually they were striving for the control over the actions of those, who were opposed to them.

LITERATURA.

HAKSTIAN, A.R. & CATTELL, R.B. (1974): The checking of Primary Ability Structure on a Broader Basis of Performances. *British Journal of Educational Psychology*, (44), 140-154.

HAKSTIAN, A.R. & CATTELL, R.B. (1978): Higher-stratum Ability Structures on a Basis of Twenty Primary Abilities. *Journal of Educational Psychology*, 70 (5), 657-669.

HORN, J.L. & CATTELL, R.B. (1966): Refinement and Test of the Theory of Fluid and Crystallized Intelligence. *Journal of Educational Psychology*, 57 (5), 253-270.

KLINE, P. & COOPER, C. (1984): The Factor Structure of the Comprehensive Ability Battery. *British Journal of Educational Psychology*, 54, 106-110.

KLINE, P. (1979): *Psychometrics and Psychology*. London, New York, San Francisco, Academic Press.

MOMIROVIĆ, K., BOSNAR, K. & HORGA, D. (1982): Kibernetički model kognitivnog funkcionisanja. *Kineziologija* 14 (5), 63-82.

POGAČNIK, V. (1988): Inteligentnost kot sposobnost obdelovanja informacij. Ljubljana, Zavod SR Slovenije za produktivnost dela, Center za psihodiagnostična sredstva.

POGAČNIK, V. (1992): Novejši pristopi v teorijah inteligentnosti. Posvetovanje psihologov Slovenije. Uvodno predavanje. Radenci, 1990. Psihološka obzorja, 1992. 1 (1), 52-60.

POGAČNIK, V. (1991): Test verbalne sposobnosti 'Tujke'. Priročnik. Ljubljana, Produktivnost. Center za psihodiagnostična sredstva.

STANKOV, L. & HORN, J.L. (1980): Human Abilities Revealed Through Auditory Tests. *Journal of Educational Psychology*, 72 (1), 21-44.

Na testu 'Tujke' pa je rezultat višji skoraj za 6 točk, kar lahko nedvomno pripišemo razliki v letnih izkušnjah večjih verbalnim izkušnjam. Odrasli z dokončano srednjo šolo imajo bistveno nižjo splošno inteligentnost kot gimnazijke, a jih z rezultatom na testu 'Tujke' celo za malenkost prekašajo. Spet pride do izraza 5-letna razlika v starosti in izkušnjah (seveda so gimnazijke čez pet let že pri rezultatu približno 35 točk).

Tabela 3: Del primerjalnih podatkov po starosti in izobrazbi.

PODVZOREC	N	STAROST	TUJKE	TN-20
Elektronik	42	15.21	18.07	29.66
Dijak gimnazije	45	15.58	22.89	32.69
Gimnazijke, III. letnik	175	cca 18	28.55	33.34*
Zaposlitev-srednja šola	65	22.90	29.35	29.50

* Rezultat je dobljen na testu D-48, ne na TN-20. Rezultat na TN-20 bi bil za dobre pol točke nižji.

Ta situacija je narekovala izdelavo ločenih norm glede na izobrazbo ter pri dijakih tudi glede na starost. Pri odraslih starostno korekcijo zaenkrat grobo izvršimo z dodajanjem ali odzemanjem 0.2 točke svojega rezultata za vsako leto odklona od povprečne starosti normativnega vzorca.

THE RISE OF THE CROWD - AN EPILEPTIC FIT OR A RITE?

Nina A. Kovačev

ABSTRACT

The crowd is a complex social structure, that absorbs individuals and denies their existence. During its revolt it is transformed into an uncontrollable force, which is comparable (at least on the metaphorical level) to the epileptic brain structure. The excitation that is spreading from the epileptic neuron, seizes the brain just the way the aggressiveness of the revolt inducers seizes the mass. Still the real function of the mass movements is very similar to the rite, for it implies no distant, disinterested observer, but only active, engaged participants.

THE TERMINOLOGICAL CLARIFICATION OF DIFFERENT MASS CATEGORIES

Throughout history the terms like "mass", "crowd", and "mob" have (contrary to the term "public") achieved many negative connotations (1). The mass has been defined by P. L. Harriman (1947) as a group of individuals, which is under the influence of common emotional excitement, primitive impulses, and unitary purpose, whereas H. C. Warren (1934) defined it as a group of individuals observed outside their social organization.

The same author defined the crowd as a temporary physical aggregation of individuals being present at the same place and reacting to certain objects of common interest in a similar way. Their reactions were supposed to be simple, exaggerated, and predominately emotional. Similar to this was H. Cantrill's (1941) definition of the crowd, for he denoted it as a gathered group of individuals who had temporarily identified themselves with certain common values and shared the same emotions.

The mob was defined by H. C. Warren (1934) as an aggregation, whose members acted violently and under extraordinary emotional circumstances. Usually they were striving for the control over the actions of those, who were opposed to them.

* Department of psychology, Faculty of Philosophy, University of Ljubljana

The term "public" has not achieved any negative connotations. According to H. C. Warren (1934) the public is an aggregation of persons that share their interests and habits and are under the influence of the behaviour of one or more distinguished individuals or leaders. The face-to-face communication that is typical for the members of the crowd is replaced by the interaction without any physical contact.

In spite of the differences, that exist between the four social structures mentioned above, there are some logical and psychological connections among them and because of that one of the four mass-types can easily be transformed into the other one.

THE ELITISTIC COMPREHENSION OF MASSES - THE SUBJECT'S PREJUDICE OF HIS COGNITIVE SUPERIORITY?

"Even if every citizen of Athens was a Socrates, the athenian parliament would nevertheless be a mob."

Platon: The State

G. Le Bon (1895) (2) explains the rise of the crowd as a complex process consisting of three phases. The first is characterized by the directing of the individuals' feelings and ideas into the same direction, the second by the loss of their individual consciousness, and the third by the beginning of the mass's collective spirit. The latter forces them to feel, think, and act in a particular way, which differs from their usual psychophysical functioning completely.

No matter who the individuals that constitute the crowd are and what are their psychophysical and behavioural characteristics, their collective spirit makes them lose their individuality and transforms them into faceless members of the crowd. By this the subjects' intellectual capacities are reduced, their heterogeneity is replaced by their homogeneity, and their unconscious forces prevail over the conscious ones. In such situations, which often lead to erroneous and insufficient judgements and decisions, people are usually overwhelmed by certain fixed ideas and by convictions about their own centrality and indispensability. Because of that the decisions of the members of the crowd, even when these are distinguished thinkers or scientists, often do not differ significantly from the decisions that would be made by a group of imbeciles (3).

According to M. Zvonarević (1985) (4) there are five main factors that condition the transition of ordinary groups at masses:

1. the number of the present persons
2. the density of the mass
3. the emotional excitement
4. the directedness of the attention to a certain focus
5. common action.

The first two factors are connected very closely, for the mass density increases simultaneously with the rise of the participants' number. Both factors contribute to the gradual rising of the subject's feeling of anonymity, which coincides with his physical welding with other members of the group, the decline of his responsibility, and the prevalence of the unconscious impulses over the conscious control.

In the first phases of the mass formation the emotional excitement is caused by other social mechanisms, whereas later it starts to act independantly as a centripatal factor in the further development of the mass (5).

The directedness of the subject's attention into a certain critical point - an event, a person, a slogan, etc. - is caused by the subject's primordial tendency towards the centre, which often symbolizes the sacred place, the source of the immortality, and the only veritable reality (6).

The subject's concentration on a certain point coincides with his incapability to perceive the reality around it and this prevents him from understanding it objectively. The chosen perspective enables him to see only one of its facets, whereas the so called periphery (which can nevertheless be transformed into the centre of some other reality very quickly) remains unnoticed by him.

Because of the subject's selective perception of the objective reality and his inability to understand it thoroughly a single condensed sentence can cause large masses of people to move. Their concentration on a certain focus, which prevents them from seeing anything else, is namely similar to the hypnotic state.

All the previously mentioned characteristics of the implicit mass movements could also be regarded as the necessary condition for the activation of the mass's internal dynamics, which forces it to act as a whole. Besides, the common action of its members is considered to be necessary for the formation and consolidation of the "mass spirit". The activated mass is namely a dynamic force, which is contrary to the static one, whose members' positions are more or less fixed, exciting and fearful.

The evocation of mass movements is usually provided by some critical event or by a series of such events. The specific type of the mass behaviour that is evoked by the social crises, i.e. revolts, revolutions, and wars is usually very important for the theoretical thinking, as well. The critical situation, which means a serious threat to human existence, causes the break-through of many social forces, that cannot be perceived in ordinary life situations. The latter are usually kept under the surface of a certain social structure and covered by a network of coordinated interpersonal relations.

According to D. E. Wenger (1978) (7) the appearance of a crisis in a certain social system coincides with the neutralization, or even distortion of its institutional, traditional structure, which is no longer defined as a suitable guidance of its members' behaviour. Before the appearance of a crisis in a certain society there appears the state of emergency, which is usually caused by a collective stress - the perception of a direct or a relatively near threat to one's own existence.

The state of emergency causes the activation of the redressing machinery forces. The rupture in the system namely has to be patched up very quickly, otherwise the emergency is turned into a crisis.

THE CRISIS OF A SOCIAL SYSTEM AND THE BEHAVIOUR OF PEOPLE INVOLVED IN IT

There is no sharp distinction between the emergency and the crisis in a certain social system for every crisis implies emergency, as well. No matter what the reasons for the appearance of a crisis in a certain society are, and how the community is organized, the phase of the collective stress results in the spontaneous formation of certain social defence mechanisms, which are usually denoted as "social reflexes" (8).

Social reflexes are (as well as the individual ones) characterized by the velocity and automatism of reactions. The affected community namely creates certain forms of social organization immediately upon the outbreak of the crisis. These are supposed to assure the continuity of the society's elementary physical existence. Its in-

capability of reflexive organization during the crisis or the insuitability of the reflexive social mechanisms (which coincide with the redressing machinery forces in form and meaning) results in the degeneration of the community.

The collective spirit of the affected society causes a series of spontaneous reactions and organizations for the elimination of the critical influences, which are supposed to assure its social existence not taking into consideration the individual and material damages. For according to the collectivistic point of view individuals may perish but the community has to survive.

THE REVOLT OF THE CROWD

The rise of the collective spirit in the crowd provides the possibility for the theoretical consideration of the society as a whole in which the individual is nothing but one of its constitutive elements. The knowledge of his individual qualities namely does not significantly contribute to the understanding of the mass movements. Therefore the crowd is regarded as a representational system (9) and its analysis is based on the analogy between it and the brain.

The brain is namely understood as a complex representational system consisting of many neuronal networks that extend in its internal space. This morphology could be applied to different social structures, as well. It namely implies the organic process of the nucleus's growth, the expansion of the cellular tissue, and its gradual conquering of space, which is comparable to the growth of social structures (10).

Because of the dynamic that is observable in nature and in the individual and social life of human beings, the representational systems have to be regarded as active, flexible, and dynamic structures, that imply the possibility for further development. Still, the latter is often the result of tensions caused by antagonistic processes going on inside the system and providing the possibility for its transformation into a new quality on a certain critical point.

The frictions among different substructures of a certain social system and the steady condensation of its formations coincide with the transition of common social groups to the crowds. The process is followed by the rise of the emotional excitement and can bring about some structural changes, i.e. pathological deformations in social groups. Under the influence of certain critical factors, which evoke the crisis of the representational system, the latter is pushed into the state characterized by disorganized activity, which coincides with the revolt of the crowd.

The pathological reaction to some specific external stimuli, which is caused by the subject's concentration on a certain focus of tension and prevents him from perceiving other aspects of the objective reality, is comparable to the epileptic fit that can be evoked artificially, as well. The main reasons for such a reaction can be found in the pathophysiology of the neuron (11).

The epileptic neuron's excitatory potential is namely extremely high and so is the frequency of the potentials that arrive into its axon. Because of the exceeding of the stimulus's physiological limits the inhibitory regulative mechanism falls off and the excitation is spread to other healthy brain neurons without hindrance (12).

The propagation of the epileptogenic neuron may be restricted to a certain brain system, which results in the focal epileptic fit, whereas in other cases the latter is generalized. The epileptic clearing takes over the grey substance of both hemispheres and is usually followed by the loss of consciousness. The convulsions are generalized or at least bilaterally more or less symmetrical.

The involuntary movements that characterize the epileptic fit, are typical for mass movements, as well. For in spite of its being spread from a certain focus (or more foci) the excitement is easily expanded in the crowd. The subject's concentration on a certain - magic and mystic point - prevents him from interpreting the situation appropriately, paralyses his conscious will and blocks his inhibitory mechanisms. The participation in the revolt is unavoidable and the individual is carried away by the crowd.

NOTES

1. The definitions of the four main forms of masses, i.e. of the crowd, mob and public, have been taken from the books cited below:

Cantrill, H. (1961). *The psychology of social movements*. New York.

Harriman, P. L. (1947). *Psychological encyclopedia*, New York.

Tarde, G. (1963). *The laws of imitations*. Glouchester, Mass, Peter Smith.

Warren, H. C. (1934). *Psychological dictionary*, New York.

Zvonarević, M. (1985). *Socialna psihologija*. (Social psychology). Zagreb, Školska knjiga.

2. The paragraph is the condensed version of Le Bon's comprehension of masses (G. Le Bon (1952). *The Crowd*. London, New York.).

3. Such opinions were particularly often expressed by G. Le Bon (*The Crowd*.), who is considered to be one of the most important representatives of the so called elitistic, i.e. aristocratic approach to the analysis of masses. The same opinion was expressed by some other important theorists, such as W. McDougall ((1920). *The group mind*. Cambridge, Cambridge University Press.) or E. D. Martin ((1935). *Farewell to revolution*.).

4. M. Zvonarević (1985). *Socialna psihologija*. (Social psychology). Zagreb, Školska knjiga, 399-400.

5. The emotional excitement could metaphorically be denoted as a means of contraction, for it serves as a magnet that attracts people to the centre, in which the magnetic forces may be detected. Because of the magnetic capacity of a certain focus or the centre of the crowd the latter is getting denser and denser and people are carried by its emotional force that evokes a special psychophysical state, similar to trance, in them.

6. This tendency is the result of the subject's egocentrism, which is particularly strongly expressed in primitive societies. Is is namely caused by the subject's lower stage of his cognitive differentiation or his regression to a lower level of cognition. The latter coincides with the increase of affective (or even instinctive) influences on cognition and their interwinement in human psychic activity.

7. D. E. Wenger (1978). *Community response to disaster*. Disaster. London.

8. This formulation is based on the analogy between the social reflex and the individual psychophysical one. The most often cited example is the pupilar reflex, which protects the eye from the harmful influences of the outer world better than any other learned reaction.

9. Hofstadter and Dennett (D. R. Hofstadter, D. C. Dennett (1981). *The mind's I. Fantasies and reflections of self and soul*. New York, Basic Books, Inc., 199.) define the representational system as an active self-involved and self-fulfilling complex of structures, which reflects the world during its own development.

The proces of representation consists of two types of reactions: the reactions to external stimuli and the reactions to the internal state of the representational system.

The intertwinement of both of them, the quality of which is determined by the structure-specific rules of the system's activity, enables the latter to reflect the reality, i.e. to transform it in a manner that depends upon its own structural characteristics.

10. The role of the individual in a certain social formation is comparable to the role of a single neuron in the brain structure. The latter is one of the constitutive parts of the whole, but in spite of that its function can be taken over by other neurons. This characteristic is observable in the structure of social formations, as well. The subject is namely not indispensable, his individual particularities are not particularly important for the functioning of the group and his functions can be taken over by the others.

11. The central nervous system consists of two basic types of neurons, i.e. the excitatory and the inhibitory ones. The influence of the inhibitory neurons grows simultaneously with the rise of the excitation. This characteristic of the brain is necessary for the restriction of the formation of the excitatory circle, which would cause the excitation to spread over the whole brain or only over one of its parts. Both phenomena are observable in the case of epilepsy, as well.

12. Such spreading of the excitation is usually denoted as propagation.

REFERENCES

- BOULTON, M. (1971). *The anatomy of drama*. London, Routledge and Kegan Paul.
- BROOK, P. (1968). *The empty space*. London, McGibbon & Kee.
- CASSIRER, E. (1961). *The myth of the state*. New Haven, Yale University Press.
- CHEVALIER, J., GHEERBRANT, A. (1982). *Dictionnaire des symboles. Mythes, rites, coutumes, gestes, formes, couleurs, nombres*. Paris, Robert Laffont S. A. et Jupiter.
- COOPER, J. C. (1978). *An illustrated encyclopedia of traditional symbols*. London, Thames and Hudson, Ltd.
- CVETKO, B. (1986). *Epilepsija. (Epilepsy.)*. In: S. BRAS et al. (1986). *Psihijatrija. (Psychiatry.)*. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- DE FELICE, P. (1947). *Foules en dlire, extases collectives*. Paris, Albin Michel.
- DOUVIGNAUD, J. (1970). *Spectacle et socit*. Paris, Denoel/Gouthier.
- GEERTZ, C. (1980). *Blurred genres: the refiguration of social thought*. *American Scholar*, 165-179.
- GOUHIER, H. (1980). *Le thtre et l'existence*. Paris, Librairie Philosophique J. Vrin.
- HOFSTADTER, D. R., DENNETT, D. C. (1981). *The mind's I. Fantasies and reflections on mind and soul*. New York, Basic Books, Inc., Publishers.
- KOBAL, M. (1986). *Nepsihotične osebnostne motnje. Devirane osebnosti. (Non-psychotic personality distortions. Deviant personality.)*. In: S. BRAS et al. (1986). *Psihijatrija. (Psychiatry.)*. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- KOVAČEV, N. A. (1991). *Slepilo znanosti in utvare marionet. (The delusions of science and the illusions of the marionettes)*. *Anthropos*, 4-5.
- KOVAČEV, N. A. (1992). *Cutting into the surface structure - a new perspective in the theory of art. Formalism*. *International Colloquium. The Slovenian Society for Aesthetic*. Ljubljana.
- KOVAČEV, N. A. (1992). *The spectacle of life*. *Xlth International Congress AR-IC/IACCP*. Lige, Belgium.

- LE BON, G. (1952). *The Crowd*. London, Ernest Benn.
- LEX, B. (1979). Neurobiology of the ritual trance. In: E. D'AQUILI, C. LAUGHLIN, Jr. and J. McMANUS (Ed.). *The spectrum of ritual*. New York, Columbia University Press, 117-151.
- McDOUGALL, W. (1936). *Psychoanalysis and social psychology*. London, Methuen.
- MOSCOVICI, S. (1985). *The age of the crowd. A historical treatise on mass psychology*. Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney.
- SCHECHNER, R. (1977). *Ritual, play and performance*. New York, The Seabury Press.
- TURNER, V. (1982). *From ritual to theatre. The human seriousness of play*. New York, Performing Arts Journal Publications.
- UBERSFELD, A. (1978). *Lire le thtre*. Paris, Editions sociales.
- ZVONAREVIĆ, M. (1985). *Socialna psihologija. (Social psychology)*. Zagreb, Školska knjiga.

Predlani je minilo dvajset let od njegove smrti, letos pa je preteklo stodeset let, kar se je rodil Cyril Burt, britanski psiholog, čigar ime je eno zloglasnejših v zgodovini svetovne psihologije. V zelo dolgi in ustvarjalni znanstveni karieri si je ustvaril izreden strokovni ugled, ki so mu ga kritiki izničili v vsega nekaj letih. V drugi polovici sedemdesetih let tega stoletja je strokovno in tudi laično javnost "pre-tresel" val obtožb na Burtov račun, češ da je ponaredil podatke (zbrane na enojajčnih dvojčkih, ki so odraščali ločeno, v različnih okoljih), ki so podpirali njegovo teorijo o pretežnem vplivu dednosti na inteligentnost in nekatere druge osebnostne lastnosti.

Leta 1980, ko sem sam začel študirati psihologijo, je bila afera Burt še sveža. Vendar so bili v tem času v naših predavalnicah (in tudi v domačih delih, izdanih po letu 1979) Burt, njegove študije inteligentnosti pri dvojčkih v primerjavi z drugimi sorodniki ter njegove teorije o vplivu dednosti na človekovo vedenje le še snov, ki je služila za prikaz primera raziskovalca v psihologiji, ki so ga zalotili pri nepoštenem znanstvenem delu. Iz kritik njegovega dela je bilo v tistem času med drugim razbrati: v psihološkem raziskovanju se varuj rezultatov, ki bi se preveč približali idealnim - v smeri potrditve postavljene hipoteze - kajti to bo pomenilo, da si jih najbrž malo "popravi"! Tudi v psiholoških učbenikih in priročnikih, napisanih v svetu po letu 1979, ko je izšla njegova biografija izpod peresa britanskega zgodovinarja psihologije Lesleya Hearnshawa, se je Burt takoj presečil iz poglavij o razlagah različnih psiholoških teorij v poglavja o etiki psihološkega raziskovanja.

Popolnoma normalno je, da se v znanosti okrog ključnih, nikoli do konca dokazljivih teorij, vzporedno z natančnim raziskovalnim delom, ki "hrani" teorije z empiričnimi podatki, neprestano razraščajo polemike o tem, kdo ima bolj prav, kdo je kje v teoriji ali v raziskavi napravil napako itd. Takratni napad na Burtu pa je bil tako silovit in tako lojalno podprt v medijih, da je zapri usta tudi najbolj vnetim pris-

KOMENTAR K PREVODU ČLANKA A.R. JENSENA: IQ IN ZNANOST - SKRIVNOSTNA AFERA BURT

Valentin Bucik

Predlani je minilo dvajset let od njegove smrti, letos pa je preteklo stodeset let, kar se je rodil Cyril Burt, britanski psiholog, čigar ime je eno zloglasnejših v zgodovini svetovne psihologije. V zelo dolgi in ustvarjalni znanstveni karieri si je ustvaril izreden strokovni ugled, ki so mu ga kritiki izničili v vsega nekaj letih. V drugi polovici sedemdesetih let tega stoletja je strokovno in tudi laično javnost "pretresel" val obtožb na Burtov račun, češ da je ponaredil podatke (zbrane na enojajčnih dvojčkih, ki so odraščali ločeno, v različnih okoljih), ki so podpirali njegovo teorijo o pretežnem vplivu dednosti na inteligentnost in nekatere druge osebnostne lastnosti.

Leta 1980, ko sem sam začel študirati psihologijo, je bila afera Burt še sveža. Vendar so bili v tem času v naših predavalnicah (in tudi v domačih delih, izdanih po letu 1979) Burt, njegove študije inteligentnosti pri dvojčkih v primerjavi z drugimi sorodniki ter njegove teorije o vplivu dednosti na človekovo vedenje le še snov, ki je služila za prikaz primera raziskovalca v psihologiji, ki so ga zalotili pri nepoštenem znanstvenem delu. Iz kritik njegovega dela je bilo v tistem času med drugim razbrati: v psihološkem raziskovanju se varuj rezultatov, ki bi se preveč približali idealnim - v smeri potrditve postavljene hipoteze - kajti to bo pomenilo, da si jih najbrž malo "popravil"! Tudi v psiholoških učbenikih in priročnikih, napisanih v svetu po letu 1979, ko je izšla njegova biografija izpod peresa britanskega zgodovinarja psihologije Lesleya Hearnshawa, se je Burt takoj preselil iz poglavij o razlagah različnih psiholoških teorij v poglavja o etiki psihološkega raziskovanja.

Popolnoma normalno je, da se v znanosti okrog ključnih, nikoli do konca doka-
zljivih teorij, vzporedno z natančnim raziskovalnim delom, ki "hrani" teorije z em-
piričnimi podatki, neprestano razraščajo polemike o tem, kdo ima bolj prav, kdo je
kje v teoriji ali v raziskavi napravil napako itd. Takratni napad na Burtu pa je bil
tako silovit in tako lojalno podprt v medijih, da je zaprl usta tudi najbolj vnetim pris-

tašem in zagovornikom njegovih idej. Hans J. Eysenck, sicer psiholog, ki so mu bile Burtove hereditarne ideje o naravi inteligentnosti zelo blizu, je še leta 1973 izdal komentirano zbirko člankov s področja merjenja inteligentnosti, v kateri so Burtovi podatki zelo pogosto citirani. V uvodu k svoji knjigi o strukturi in merjenju inteligentnosti leta 1979 - še predno je bila objavljena omenjena Burtova biografija - pa je že moral zapisati:

"To je prva knjiga o inteligentnosti, ki se pojavlja po tem, ko je tako imenovani "škandal" o Burtovi domnevni prevari izbruhnil na plano. Poskušal sem na novo napisati in urediti relevantna poglavja v zgodovini raziskovanja inteligentnosti brez domnevno dvomljivih podatkov, ki jih je zbral Burt. Sam sicer na podlagi doslej predloženih dokazov ne verjamem, da je Burt ponaredil svoje rezultate. Ni pa nobenega dvoma o tem, da je bil pri svojem delu večkrat nepreviden ter malomaren in to je zadosten razlog za umik njegovih rezultatov iz resne nadaljnje analize." (str. 1)

In nato na drugem mestu:

"Dokler se ne pojavi Hearnshawova knjiga o Burtu, ki naj bi odgovorila na vprašanja o njegovi krivdi, se raje izognimo nadaljnjim špekulacijam na to temo. Morda bi se bilo najbolje spomniti na prvo načelo angleškega prava, češ da je obtoženi nedolžen, dokler se mu ne dokaže, da je kriv." (str. 230)

No, z objavo težko pričakovane biografije se je Burtova krivda zdela dokončno potrjena. Seveda pa glavni razlog za obujanje spominov na Burta in na polemike o njegovem (pozitivnem in negativnem) prispevku k razvoju psihologije nista zgoraj omenjeni obletnici, pač pa razmišljanje znanega ameriškega psihologa Arthurja R. Jensena, ki je predlani (ob obletnici Burtove smrti) v odmevni ameriški poljudni reviji "The Public Interest" objavil članek, v katerem na novo razkriva nekatere pomisleke o upravičenosti diskreditiranja celotnega Burtovega znanstvenega ugleda. Zanimivo je, da je sam Jensen na svoji koži večkrat občutil poskuse svojih kolegov, da bi njegovo delo spravili na slab glas. Morda je ravno zato (poleg tega, da je bil eden od Burtovih, kot sam pravi, "občudovalcev") tako občutljiv za "pravičnost" oziroma "nepravičnost" kritik raziskovalčevega dela - v tem primeru Burtovega. Svoj čas je bil namreč sam gladko označen za rasista zaradi precej smelih tez o razmerju vplivov dednosti in okolja na razlike v inteligentnosti med posamezniki, še zlasti pa med rasami. Tudi njegov obsežni opus na področju teorije inteligentnosti kot sposobnosti procesiranja informacij še danes neprestano povzroča kresanja mnenj psihologov z različnimi nazori.

Kljub temu, da neposredno prevajanje strokovnih člankov s področja psihologije v slovenski jezik ni ravno vsakdanja praksa, se mi je zdelo koristno opozoriti na ta zapis iz več razlogov. Prvič, ker ga v originalu kljub zanimivosti najbrž ne bi prebralo veliko slovenskih psihologov, saj je bil objavljen v reviji, ki sicer ne sodi v običajno strokovno psihološko branje. Drugič, ker Jensen v njem nekatere svoje stare dvome o (ne)dokazanosti oziroma (ne)dokazljivosti argumentov, na katerih slonijo osnove Burtove krivde, združuje z dognanji najnovejših natančnih analiz in alternativnih interpretacij dejstev izpred dvajsetih in več let. Tu mislim predvsem na dela avtorjev Joynsona in Fletcherja iz 1989. in 1991. leta. Tretjič, ker nam članek preko primera Burtovega posthumnega "padca" razkriva posledice situacije, ko družbena občutljivost problematike povzroči, da polemike in prepiri pljuskejo čez rob strokovno racionalne argumentacije in zdrsnejo v težje ulovljive čustveno in ideološko obarvane sfere. Četrto, ker nam tudi taki "retrogradni" prispevki pomagajo zamašiti luknje v "zgodovini psihološke znanosti". In končno, ker se s "prežvekanjem Burtove zapuščine" lahko marsikaj naučimo tudi pri dandanašnjem soočanju s sodobnimi znanstvenimi dilemami v psihologiji.

Članka, ki je predstavljen v nadaljevanju, avtor ni bil napisal za objavo v znanstveni publikaciji, zato tudi nima take oblike, ki bi zadovoljila ostre kriterije objavljanja v taki reviji. Predvsem je čutiti premajhno podprtost določenih trditev z viri, ki bi jih zainteresirani bralec ob preverjanju lahko vzel v roke. Vendar tega ne smemo jemati kot Jensenovo strokovno nedoslednost ali nevednost. Jensenov pristop k pisanju prispevka je izrazito oseben ter močno čustveno obarvan in zato nujno premalo objektivni. Kot tak predstavlja izključno njegov lastni pogled na celotno afero. Menim, da moramo zato sestavek brati in razumeti toliko bolj kritično in s potrebno strokovno distanco. Za celovitejši vpogled v dogodke okrog Burtove znanstvene dejavnosti in tudi v Jensenove komentarje bi bilo koristno natančnejše branje tako Hearnshawove, kot tudi Joynsonove in Fletcherjeve biogragije Cyrila Burta, saj lahko na podlagi posameznih iztrganih misli in citatov iz teh del kaj hitro dobimo popačeno podobo tistega, kar je posamezen avtor v resnici hotel povedati.

Poduk Burtove afere je po mojem zlasti v tem, da bi moral biti vsak raziskovalec v vsakem trenutku pripravljen ne le na konstruktivno kritiko strokovnjakov, ki se z istim ali podobnimi problemi ukvarjajo z drugih filozofskih ali svetovnonazorskih stojišč, marveč tudi na objektivno preverjanje teoretične ustreznosti, praktične pravilnosti in natančnosti svojega dela ter ne nazadnje skladnosti z etičnimi načeli svoje stroke. Ta nesrečni "škandal" je eklatanten primer kritiziranja, ki po nepotrebnem presega polje znanstvenega dvoma. Poleg tega pa je iz njega moč razbrati, kako hitro na področje znanstvene misli vdrejo emocionalno ter družbeno obremenjene obtožbe in klevete, ki so precej daleč od racionalnega dokazovanja in utemeljevanja - sodeč po predloženih argumentih in doslej manj znanih dejstvih ter informacijah, podanih v Jensenovem članku.

Za celotno zadevo "Burt" je končno pomenljiv tudi sklep izpod peresa Eysencka leta 1979, v katerem pravi, da se zaključki o genetskem prispevku k fenotipskim razlikam v inteligentnosti, ki jih lahko zaokrožimo na podlagi rezultatov preostalih klasičnih študij, ne spremenijo, tudi če Burtove dvomljive podatke izločimo. Temu mnenju se pridružuje na koncu svojega članka tudi Jensen, podprt z vedno večjim obsegom nove eksperimentalne evidence s področja fiziološkega in nevropsihološkega raziskovanja vloge dednosti v razlikah med posamezniki v inteligentnosti. V študijah, ki raziskujejo genetsko arhitekturo človekove inteligentnosti, EEG detekcijo možganskih valov, cerebralno presnovo glukoze v možganih ter nekatere druge biokemične, neuralne in hormonalne korelate inteligentnosti, hitrost prevajanja impulzov po živcih, razvoj metod za meritve velikosti oziroma volumna človekovih možganov "in vivo" ..., se kaže pomembna vloga genetskih faktorjev v kognitivnem delovanju človeka. Kdo ve, morda pa se bo našel kdo, ki bo ponudil tezo, da so rezultati o vplivu dednosti na inteligentnost na splošno, v večini ter ne glede na avtorja, dvomljivega izvora in s tem vprašljive znanstvene vrednosti.

A.R. JENSEN: IQ IN ZNANOST - SKRIVNOSTNA AFERA BURT

Primer Sira Cyrila Burta je ena od najbolj čudnih epizod v celotni zgodovini akademske psihologije. Nenavadnost tega primera je posledica kombinacije nekaj elementov - polemičnosti glavnega predmeta Burtovega raziskovanja, njegove nenavadne osebnosti, njegovih znanj in priznane nadarjenosti ter uničujočih obtožb, uperjenih proti njemu po njegovi smrti. Zares, Burtova posmrtna razvpitost celo presega velik sloves, ki si ga je pridobil v dolgi znanstveni karieri.

V svoji sloviti študiji o inteligentnosti trinpetdesetih parov MZL dvojčkov - monozigotski (enojajčni) dvojčki, ki so odraščali ločeno - je Burt poročal o visoki korelaciji ($r = 0.77$) v splošni inteligentnosti med dvojčki, ki so odraščali v različnih okoljih. Tisto, kar je postalo znano kot "Burtov škandal", je prišlo na plan leta 1976, pet let po Burtovi smrti. Psiholog je bil obtožen, da je ponaredil podatke in da si je izmišljal tako imena asistentov-raziskovalcev kot tudi soavtorjev pri objavi člankov, da bi pridral svoji prevari verodostojnost. Glavni motiv v naporih napadalcev je bil diskreditirati tako Burtov osnovni teoretični pristop - da so genetski faktorji v veliki meri vključeni v človeško inteligentnost - kot tudi jedro raziskav, ki to teorijo podpirajo. Vendar Burt ni ostal brez zagovornikov. Precejšnje število učenjakov, predvsem bivših sodelavcev, je zastavilo svoj glas zanj s pisanjem člankov in pisem strokovnim časopisom in z nastopi na televiziji. Polemika se je vlekla tri leta.

Burtova krivda je bila dokončno zapečatena leta 1979, ko je Lesley Hearnshaw, eden najbolj spoštovanih britanskih zgodovinarjev psihologije, objavil knjigo "Cyril Burt: Psychologist", v kateri je bila predstavljena skrbno raziskana in pošteno nepristranska Burtova biografija. Hearnshaw je imel izključni dostop do Burtove privatne korespondence in dnevnikov, ki jih do tedaj ni videl nihče drug. Biografija je bila sprejeta kot zadnja beseda o tem predmetu in je prepričala tudi tiste, ki so Burtu sicer podpirali. Opustošenje Burtovega nekdanj tako visokega znanstvenega ugleda je bila velika zmaga njegovih obrekovalcev in tragedija za njegove občudovalce. Ob vzdihih olajšanja pri vseh je bila zadeva, kot se je zdelo, končno urejena in umirjena. Tako je vsaj mislila večina med nami.

Nedavno pa sta s svojo raziskovalno vneto dva britanska znanstvenika, psiholog Robert B. Joynson in sociolog Ronald Fletcher, znova odprla dosje primera. Nihče od njiju ni osebno poznal Burtu, prav tako nista imela zveze z Burtovim raziskovalnim delom ali z "IQ-polemiko". Raziskovalca sta, popolnoma neodvisno drug od drugega, kar nekaj let posvetila skrbnemu detektivskemu delu v "zadevi Burt". Tako Joynsonova knjiga "The Burt Affair" iz leta 1989 kot tudi Fletcherjevo delo "Science, Ideology, and the Media: The Cyril Burt Scandal" iz leta 1991 kritično preverjata vsako postavko iz obtožnice in se z vso natančnostjo prebijata skozi dokaze, ki naj bi podpirali obtožbe. Kljub temu, da se njuna prikaza izrazito razlikujeta v organizaciji in slogu, prihajata avtorja v zvezi z glavnimi obtožbami proti Burtu do enakega zaključka: ni dokazano!

GENIALNI EKSCENTRIK

Predno se spustimo v podrobnosti tega vznemirljivega primera, je potreben kratek oris tega, kdo je Burt sploh bil, osebno in profesionalno. Določene značilnosti in poteze Burtove osebnosti, še posebej pa področje njegovega raziskovanja so pripomogli, da je škandal v zvezi z njim tako bogato vzbrstel in cvetel.

Sir Cyril Lodovic Burt (1883-1971) je dolgo veljal za vodilno osebnost v zgodovini angleške psihologije. Sloveč po svojih intelektualnih sposobnostih in izjemni marljivosti, je bil Burt prvi britanski psiholog, ki so mu podelili viteški naslov - priznanje, ki sta ga do danes poleg njega dobila le še dva psihologa. Po diplomu na Oxfordski univerzi, kjer je študiral filozofijo, matematiko, fiziologijo in psihologijo, je Burt štiri leta delal kot asistent pri slovitem nevrofiziologu Siru Charlesu Sherringtonu na univerzi v Liverpoolu. Po daljšem obdobju trdega dela kot predavatelj za eksperimentalno psihologijo v Cambridgeu je leta 1913 dobil mesto v londonskem Okrajnem svetu. V tej službi je na Burtovih ramenih slonela organizacija

in izvedba celotnega psihološkega raziskovanja, predvsem na področju aplikativne psihologije, vključujoč razvoj testov sposobnosti in znanj ter njihovo uporabo v celotnem londonskem šolskem sistemu. Na tem delovnem mestu se je razvil v enega vodilnih pedagoških psihologov in psihometrov na svetu, ki je razvijal nove teste, vodil obsežne raziskave, ustanavljal klinike za pomoč pri vzgoji in razvoju otrok in posebnih šol za prizadete otroke. Vodil je prva raziskovanja o mladostniški delinkventnosti in mentalni retardaciji. O nekaterih od teh raziskav je poročal v čudovito napisanih knjigah, ki so postala klasična dela s teh področij: "The Young Delinquent" (1925), "The Subnormal Mind" (1935) in "The Backward Child" (1937).

Večino časa, ko je Burt služboval v londonskem Okrajnem svetu, je zasedal tudi mesto predstojnika katedre za pedagoško psihologijo na Univerzi v Londonu. Ko se je Charles Spearman, eden vodilnih pionirjev psihometrije in testiranja v psihologiji, leta 1932 upokojil kot predstojnik Oddelka za psihologijo na Univerzi v Londonu, so Burtu imenovali na njegovo mesto, verjetno najbolj vplivno v britanski psihologiji.

S tega položaja se je Burt umaknil v pokoj leta 1950, star oseminšestdeset let. Zadnjih dvajset let svojega življenja je preživel precej odmaknjeno, v enem velikih londonskih stanovanj, s tajnico, ki je bila hkrati tudi njegova gospodinja, urejal strokovne časopise, pisal knjige in članke. Bil je izredno produktiven navkljub visoki starosti. Po upokojitvi je objavil preko 200 člankov in recenzij. In to je le število enot, ki so bile objavljene pod njegovim pravim imenom. Poleg tega je napisal precejšnje število člankov, predvsem knjižnih recenzij, pod različnimi psevdonimi in inicialkami nedoločljivih imen, kar kaže na njegovo svojevrstno ekscentričnost. Nепrekinjeno je delal tako rekoč do svojega zadnjega dne, v starosti osemnosemdeset let.

Dve področji raziskovanja, po katerih je bil Burt najbolj znan, sta bili faktorska analiza in genetika inteligentnosti - temi, v katerih je lahko dodobra izkoristil svojo matematično nadarjenost. Na obeh področjih je imelo Burtovo delo prelomen pomen. Na drugem, družbeno občutljivejšem področju, je večje prilagajal nova spoznanja v razvoju kvantitativne genetike študiju potez človekovega vedenja, pri katerem se je v veliki meri naslanjal na podobnosti med lastnostmi pri sorodnikih kot na bistvene podatke za kvantitativno genetsko analizo. Razmeroma zgodaj v svoji karieri, še med delom na londonskih šolah, je Burt začel zbirati podatke s testov inteligentnosti in šolske uspešnosti, merjenih pri dvojčkih in pri različnih drugih sorodstvenih skupinah. Med letoma 1943 in 1966 je objavil mnogo teoretičnih in empiričnih študij, ki so govorile o vlogi dednosti v inteligentnosti; zadnji članek je bil objavljen še po njegovi smrti, leta 1972.

Predvsem ta genetski aspekt v Burtovih psihometričnih raziskavah razlik med posamezniki je povzročil, kot se zdi, tako velike in tako nasprotujoče si vzgojne in izobraževalne ter nasploh socialne posledice. Nagnjenja nekaterih intelektualcev, pristašev enakosti v vzgoji in razvoju, so bila bolj usmerjena k političnim kot znanstvenim iskanjem odgovora na vprašanja o temi "dednost-okolje" oziroma "narava-vzgoja", kar je seveda vplivalo na to, da so polemike in kresanja mnenj močno presežala ozko znanstveno področje genetike vedenja. Vendar je Burt sam le redko izražal zanimanje za politiko in se tudi nikoli ni vključil v nobeno stranko. Tudi viteški red mu je dodelilo Ministrstvo za delo in ne katero drugo.

Burtova osebnost je bolj zapletena tema. Burtu sem osebno poznal, užival sem v številnih obiskih pri njem zadnji dve leti njegovega življenja. Vendar je bilo jasno, da sem bil eden njegovih občudovalcev, verjetno torej njegov odnos do mene, vedno

prijateljski in velikodušen, sploh ni bil tipičen za njegove siceršnje odnose z akademskimi kolegi, znanci in študenti. Mnenja o Burtu so si zelo različna med temi skupinami – od najvišjih ocen do grenkih diskvalifikacij in klevet; včasih je moč obe ekstremni oceni slišati celo od iste osebe. Le o treh lastnostih so Burtovi "sodniki" popolnoma soglasni: o njegovi izjemni intelektualni bistrosti, izredni splošni izobraženosti in neutrudljivi delavnosti.

Manj naklonjeni vtisi o Burtu s strani nekaterih njegovih bivših študentov, sodelavcev in znancev govorijo o njegovem egocentrizmu, napuhu in domišljavosti, o avtokratskih prijemih pri vodenju oddelka, vztrajanju na "svoji poti" za vsako ceno in o njegovi obsedenosti s potrebo, da bi imel vedno zadnjo besedo v vsaki razpravi. Prav tako je, kot je napisal njegov znani kolega Philip E. Vernon, "... zelo težko pustil svojim bivšim študentom ali naslednikom razširjati in objavljati prispevke, ki so segali preko njegovih strokovnih pogledov." In nadalje, "... Kljub temu, da je Burt vedno in v veliki meri pomagal svojim študentom in drugim, je težko prenesel kakršno koli nasprotovanje svojim pogledom in je pogosto kazal prav paranoičen odpor v odnosih s kolegi psihologi, ki so bili do njega kritični."

IZGINULI PODATKI

Najbrž se lahko do objektivne ocene Burtu priključimo le tako, da presodimo objavljena dela, ki so ostala za njim. Njegovo predvsem teoretično delo na področjih faktorske analize in poligenske teorije inteligentnosti predstavlja pomemben prispevek v razvoju znanosti. Določil je hevristično metodologijo v raziskovanju razlik med posamezniki, ki so jo mnogi raziskovalci s pridom uporabili v nadaljnjih študijah. Nasprotno pa je bila zanesljivost Burtovih empiričnih raziskav večkrat postavljena pod vprašaj.

Nekaj dni po objavljeni novici o Burtovi smrti leta 1971 sem gospodično Gretl Archer, ki je bila Burtova osebna tajnica več kot dvajset let, v pismu prosil, naj ohrani dva ali tri zaboje starih podatkov, katere je Burt, kot mi je nekoč omenil, še vedno hranil. Gospodični Archer sem izrazil željo, da bi naslednje poletje ob svojem ponovnem obisku v Londonu to gradivo pregledal. Domneval sem, da so tam shranjeni tudi rezultati inteligentnostnih testov dvojčkov, ki so me zelo zanimali. Mislil sem jih uporabiti v nekaterih novejših genetskih analizah, ki jih Burt sam ni opravil. Gospodična Archer mi je v odgovoru sporočila, da so vse te podatke po nasvetu Dr. Laima Hudsona, profesorja pedagoške psihologije na Univerzi v Edinburghu, uničili takoj po Burtovi smrti. Dr. Hudson je prišel v Burtov dom kmalu potem, ko je bila objavljena vest o njegovi smrti. Gospodična Archer, zmedena in zaskrbljena zaradi nagle izpraznitve Burtovega velikega in dragega stanovanja v Hampsteadu, je sicer že poskrbela za ureditev Burtove osebne knjižnice in dosjejev z njegovo korespondenco (ki so jih poslali njegovemu življenjepiscu Hearnshawu), vendar je glede škafel, polnih starih podatkov, ravnala po Hudsonovem priporočilu. Hudson je pregledal vsebino teh starih zabojev in ji svetoval, naj da papirje sežgati, ker nimajo več nobene vrednosti. Gospodična Archer mi je v pismu namignila, da se ji zdi zelo verjetno, da so bili podatki o dvojčkih v teh zabojih in izrazila obžalovanje, da je ravnala po Hudsonovem nasvetu. Novico, ki sem jo dobil od g. Archer o teh dogodkih, je potrdil sam Hudson leta 1976 v intervjuju z novinarjem revije "Science", Nicolaom Wadeom. Hudson je, kot sam pravi, domneval, da Burtovi stari podatki najbrž ne bi bili berljivi oziroma razumljivi komurkoli drugemu razen Burtu samemu, zato je predlagal, naj jih zavržejo.

Osupnil sem, ki sem izvedel, da so uničili kakršne koli podatke, ki jih je Burt zapustil. Še posebej sem bil šokiran, ker se je izkazalo, da je g. Archer sicer poznala Hudsona kot profesorja v Edinburghu, ni pa vedela, da je bil eden najbolj gorečih Burtovih nasprotnikov glede teorije dednosti v psihologiji. Sam sem srečal Hudsona leta 1970 na Univerzi v Cambridgeu v diskusiji, kamor so ga organizatorji povabili kot nasprotnika mojim (in Burtovim) stališčem o dednosti in inteligentnosti. Hudson je kasneje izdal tudi knjigo, "the Cult of the Fact" (1972), v kateri pristaši večjega vpliva dedovanja na inteligentnost nastopajo kot "slabi fantje", med njimi Sir Francis Galton, Spearman, Burt, Hans Eysenck in jaz. Hudsonovo hitenje v Burtovo stanovanje takoj po njegovi smrti in njegov nasvet g. Archer, naj da sežgati shranjene podatke, se zdita bolj čudna kot domnevno Burtovo izmišljanje podatkov in po mojem sodi med bolj bizarne dogodke v celotni Burtovi aferi.

OBTOŽEN SLEPARSTVA

Prva javna obtožba velike prevare se je pojavila 24. oktobra 1976 v londonskem "Sunday Times" pod kričečim naslovom "Eminentni psiholog ponaredil bistvene podatke". Članek je napisal Oliver Gillie, Timesov dopisnik s področja medicine. V naslednjih dneh se je zgodba pojavila v vseh pomembnejših sredstvih obveščanja po celem svetu. Gillie je nadaljeval z objavljanjem senzacionalnih člankov pod naslovi kot "Velika IQ prevara" ali "Škandal in poskus prikrivanja", v katerih je pisal o "odkritju sleparije", in označeval Burta kot "dolgoletnega sleparja in plagiatorja".

Te obtožbe niso slonele na kakšnih novih dejstvih v zvezi z Burtovimi podatki, kot so bile določene nejasnosti, na katere sem sam opozoril dve leti pred tem v članku v "Behavioral Genetics". Gilliejeve domneve so slonele izključno na ugotovitvi, da ni mogel identificirati oziroma najti dveh žensk - Margaret Howard in J. Conway - ki naj bi bili Burtovi asistentki pri nekaterih raziskavah o dvojčkih. Howardova je bila soavtorica enega od Burtovih najpomembnejših člankov o dvojčkih, Conway pa se je imenovala samostojna avtorica članka, ki ga je dejansko napisal Burt sam, kot je kasneje potrdila njegova tajnica. Teh dveh žensk ni mogel izslediti ali prepoznati z gotovostjo nihče od vprašanih, ki so bili tako ali drugače povezani z Burtom. "Pogrešani dami", kot ju je Gillie imenoval, sta mu dali pravico do zaključka, da so bili Burtovi podatki "zgoljufani", kot se je sam izrazil.

Gillie je k sodelovanju pritegnil profesorja Jacka Tizarda (sedaj že pokojni, v tistem času pa psiholog na Univerzitetnem inštitutu za pedagogiko v Londonu), ki mu je pomagal iskati "pogrešani dami". Kljub temu, da je osebno Burta komajda poznal, je Tizard postal aktivni udeleženec napada nanj. Gillieju je dajal predvsem informacije in nasvete o tem, kako naj zadevo izpelje.

Dve leti sem prebil na Oddelku za psihologijo na Univerzi v Londonu, kjer je Tizard v tem času učil, zato sem ga dobro poznal. Bil je, kot ga je opisala njegova žena Joynsonu, vnet "egalitarist". Bil pa je tudi razmeroma odkrit nasprotnik dednostne teorije v inteligentnosti in hkrati tudi odkrit Burtov nasprotnik.

Dan po Gilliejevih senzacionalnih obtožbah goljufije v "Sunday Timesu" se je v "Timesu" pojavil intervju s Tizardom z naslovom "V celoti diskreditirane teorije pionirja IQ". Članek začne takole: "Teorija Sira Cyrila Burta ..., da ima človekova inteligentnost vzroke v glavnem v dednosti, se je sedaj pokazala v celoti kot neustrezna, je včeraj dejal profesor Jack Tizard, ki predava otroško psihologijo na Univerzi v Londonu. ... Profesor Tizard je nadalje rekel, da je diskreditiranje tega področja Burtovega opusa vrglo sum na njegovo celotno raziskovalno delo."

Zdi se zelo verjetno, da bi bil lahko glavni motiv za napad na Burta predvsem goreča želja zagovornikov vpliva okolja na inteligentnost, kot je bil npr. Tizard, spraviti na slab glas teorijo poligenskega dedovanja mentalnih sposobnosti in drugih vedenjskih potez, ki so velikega osebnostnega, vzgojnega in nasploh socialnega pomena. To je bil, kot se je izkazalo v naslednjih letih, "leitmotiv" objav v poljudnem časopisju in na televiziji, tako v Ameriki kot v Angliji. (To mnenje o Burtu in njegovem celotnem delu je postalo osrednje tudi v nekaterih psiholoških učbenikih.) Ker ideološka propaganda navadno ne sloni na dejstvih, ampak na predstavah, vtisih, predsodkih, je razumljivo, da so se v gonji proti Burtu izogibali dejstvu, da so bile Burtove raziskave in izsledki le-teh soglasni z drugimi strokovnimi študijami o vlogi dedovanja v inteligentnosti.

HEARNshawOVA BIOGRAFIJA

V času, ko je škandal izbruhnil v medijih, je bilo že znano, da profesor Hearnshaw že nekaj let dela na obsežnem projektu, katerega rezultat naj bi bila "uradna" biografija Sira Cyrila Burta. Zaradi splošno priznanih strokovnih kvalifikacij Hearnshawa kot zgodovinarja psihologije in zaradi dejstva, da pravzaprav nikoli ni bil vključen v prepire in polemike o inteligentnosti ali v katerekoli druge vidike Burtove aktivnosti, je bilo moč verjeti v objektivnost in verodostojnost njegovega dela glede primera "Burt"; na žalno slovesnost ob Burtovi smrti je poslal zelo ganljiv poslovilni govor, poleg tega pa je imel za pisanje njegove bibliografije pooblastilo same Burtove sestre, ki mu je tudi omogočila dostop do Burtovih dnevnikov in pisem. Vsakdo je torej upravičeno pričakoval, da bo v kratkem izdana Hearnshawova biografija Sira Cyrila Burta pomenila za večino zadnjo besedo o tej temi.

Čeprav je bil Hearnshaw s svojim delom v zaključni fazi že pred škandalom, je bilo jasno, da bo v biografijo v celoti vključena tudi ta tema. Mnogi Burtovi obrekovalci so zgrabili to priložnost in predložili nadaljnje obtožbe, za katere v začetku nismo slišali. Prav nenavadno vztrajna v tem sta bila dva psihologa z Univerze Hull, Alan in Ann Clarke (mož in žena), oba Burtova doktoranda daljnega leta 1950. Izjavila sta, da je Burt napisal in objavil članke (oz. dva članka), ki sta temeljila na njunih doktorskih disertacijah. Ob tem naj bi le uporabil njuni imeni, zaključke pa naj bi prilagodil tako, da so služili njegovim ciljem. Te obtožbe so v nadaljevanju še spodbudile dvome v Burtovo poštenost in osebno integriteto. Clarkeova sta Burtu označila z vzdevki kot "nesramnež", "brezvestnež", "falot", "slepar" in "goljuf". Te obtožbe sta ponovila še nekajkrat v člankih in na BBC radiu. Zdi se, da je Hearnshaw sprejel te obrekljive trditve kot dejstvo, brez preverjanja, in jih v celoti vgradil v življenjepis kot zgovernen primer Burtovega nepoštenega značaja.

Burtovi klevetniki so bili očitno uspešni v prepričevanju Hearnshawa o Burtovi krivdi. Ko je leta 1979 izšla njegova obsežna in dobro napisana biografija, so bili njegovi zaključki o krivdi v večini primerov sprejeti povsod, celo pri večini Burtovih prejšnjih zagovornikov. Svet Britanskega psihološkega društva (BPS) je potrdil Hearnshawove zaključke in uradno razglasil Burtovo krivdo leta 1980 v brošuri z naslovom "A Balanced Sheet on Burt". Ta bilanca pa je bila vse prej kot uravnovežena. Tako Tizard kot Alan Clarke sta bila člana Sveta BPS, ko so tu načrtovali uradni razglas o Burtu. Med sedmimi predlagatelji bilance so bili Hearnshaw, Gillie, Ann Clarke in Alan Clarke. Kot je bilo pričakovati, so vsi odkrito in temeljito obsodili Burta. Ostali trije sodelavci, ki sami očitno nikoli niso opravljali nobenih raziskav, sorodnih tematiki Burtove afere, so se sprijaznili z javnim razglasom in

napisali le svoje načelno mnenje o goljufijah v psihološki metodologiji in znanosti nasploh. Kot je meni znano, ni bilo takrat nobenega poskusa, da bi postavili pod lupo kateregakoli od dokazov, ki so bili uporabljeni v različnih obtožbah proti Burtu.

Zakaj je Hearnshawova knjiga toliko ljudi tako močno prepričala? Sam sem recenziral rokopis za izdajatelja in ga zelo visoko ocenil. Njegov trezen, razsoden slog ni kazal zamerljivosti, maščevalnosti ali usmerjenosti proti dednostni retoriki v psihologiji, kot je bilo to značilno za Burtove obrekovalce. Izkazalo pa se je, da so med vsemi Burtovimi materiali, do katerih je imel Hearnshaw ekskluzivni dostop, verjetno najusodnejšo vlogo igrali njegovi dnevniki in korespondenca. Dnevniki so zajemali široko in dobro raziskano obdobje Burtove kariere (1953-1960), v katerem je objavil članke; v njih se je dalo brati, da je zbral podatke na nekaterih novih primerih parov dvojčkov. Hearnshaw v knjigi daje vtis, da so bili dnevniki razmeroma popolni in natančni, saj so vsebovali zapise celo o tako nepomembnih rečeh, kot recimo o tem, da je Burt popil čaj s prijateljem, šel na sprehod ali odšel k brivcu. Seveda bi vsakdo pomislil, da bi karkoli tako pomembnega kot odkritje in testiranje na novo odkritih parov MZL dvojčkov moralo biti zabeleženo v dnevniku, če bi se to v resnici zgodilo. Odsotnost teh oziroma takih zabeležk v Burtovih dnevnikih se je zdela kot jasen dokaz krivde.

Vendarle, če danes, več kot desetletje po Hearnshawovi objavi Burtove biografije, podrobneje pregledamo dnevnike - kot sta to naredila Joynson in Fletcher (v njegovi knjigi so tudi reprodukcije vseh vpisov v Burtov dnevnik v obdobju enega meseca) - argument o nevpisovanju tako pomembnih notic, kot so tiste o zbiranju novih podatkov o dvojčkih (po letu 1953), izgubi svojo ost. Razlog je v tem, da je Burt, kot je moč razbrati, v svoje dnevnike redko beležil kaj drugega kot skrajno trivialne zapise: v njegovih dnevnikih, recimo, ni niti omenjena smrt njegove dolgoletne osebne tajnice ali njegova udeležba na njenem pogrebu, čeprav je iz drugih njegovih zapisov (npr. pisem) razvidno, da se ga je udeležil. Njegovi dnevniki se berejo bolj kot preprosta knjiga podatkov z najkrajšimi možnimi zapisi. Poleg tega kakšnih 55 odstotkov vseh dni, ki jih dnevniki obsegajo, sploh ni zabeleženo z nobeno notico, v dnevnikih pa je tudi več obdobji nekaj zaporednih mesecev brez enega samega vpisa. V tem okviru je argument o odsotnosti vpisov o MZL dvojčkih (ali o drugih sorodstvenih podatkih) v dnevnikih, prav tako kot (ne)omenjanje njegovih bivših asistentk, Howarde in Conwayeve, postal razmeroma neprepričljiv dokaz za obtožbo, da je Burt potvoril podatke. Navzlic temu je Hearnshawov razmeroma zavajajoč prikaz narave teh dnevnikov skoraj vsakogar dokončno prepričal, da je Burt zagrešil goljufijo.

Najbolj "eksplozivna" reč v Burtovih dnevnikih pa je bil vsekakor preprost zapis: "računanje podatkov o dvojčkih za Jencksa". Ta stavek bralca sili v razmišljanje. Leta 1968 je sociolog s Harvarda, Christopher Jencks, zaprosil Burta za izpis podatkov o IQ in o socioekonomskem stanju vsakega od trinpetdesetih parov MZL dvojčkov, na katerih so slonele korelacije, objavljene leta 1966 v pomembnem Burtovem članku. Tu se postavi ključno vprašanje: ali "računanje podatkov" pomeni namerno izmišljanje podatkov, ki bi dobro prilegali že objavljenim korelacijam in ostalim statistikam; ali pa to pomeni kaj drugega, morda le zbiranje podatkov iz več različnih tabel oz. testnih listov ali "lepiti" socioekonomske informacije o preizkušancih z različnih podatkovnih baz? V resnici nihče ne ve. Iz Burtovih pisem je vsekakor moč razbrati, da je Jencksu in tudi drugim korespondentom izrekal "bele laži" o razlogih za zamude pri odgovorih na njihova pisma in prošnje (kot npr. opravičevanje, da je bil daljši čas izven mesta itd.), toda tudi to je le stežka vzeti kot dokaz, da je ponarejal podatke o MZL dvojčkih, ki jim jih je pošiljal.

Še en vzrok za sum: Burt je leta 1971 pisal Sandri Scarr, znani raziskovalki genetike vedenja z Univerze v Minnesoti, ki ga je prosila za kopijo njegovih podotkov o 53 parih MZL dvojčkov. V svojem pismu ji je med drugim poslal tudi IQ rezultate in druge podrobnosti o treh novih parih dvojčkov. (Scarrova mi je takrat poslala kopijo tega pisma, ki sem ga nato posredoval Hearnshawu.) To me je precej zbegalo, kajti približno dva meseca zatem, ko je Burt napisal to pismo, sem z njim osebno razpravljaj o raziskavah na dvojčkih in celo omenil možnost iskanja novih parov MZL dvojčkov v Londonu. In vendar mi ni nikoli omenil, da bi našel tri nove pare, ki jih je opisal Scarrovi. Ne zdi se mi verjetno, da bi Burtovo molčečnost pripisal slabemu spominu. Kljub temu, da je bil star osemnosedeset let, je bil njegov spomin fenomenalen za veliko večino drugih stvari, med njimi za tehnične podrobnosti iz ene mojih študij, ki sem mu jih opisal v razgovoru štirinajst dni pred tem. Na koncu dejstvo, da Burt ni omenil treh novih parov dvojčkov nikomur razen Scarrovi, vendarle ostane negativen dokaz - na videz obremenilen, a še vedno neprepričljiv.

POSKUS OBRAMBE

V tej kratki razpravi je nemogoče v celoti primerjati obilje dejstev ter podrobnosti v Hearnshawovi biografiji in obsežno, tenkočutno raziskovanje, ki sta ga predstavila Burtova branilca Joynson in Fletcher. Potemtakem lahko tu predstavim njuno obrambo le v zelo splošnih orisih. Smer obrambe, ki sta jo gradila Joynson in Fletcher, sestavljata dve glavni taktiki: (1) Pokazala sta na šibko in napačno razlaganje domnevno obremenjujočih dejstev; in (2) Natančno sta raziskala točke, ki so razvnele sume in ponudila alternativne "nedolžne" razlage, ki pa se zdijo vsaj tako verjetne kot "krive" interpretacije, predstavljene s strani Burtovih tožnikov. Na primer:

Prva točka obtožnice: Burtovih asistentk, Howard in Conway, ni bilo moč najti, prav tako se ni dalo dokončno določiti njenega dejanskega obstoja.

Protiargument: Howardova in Conwayeva sta verjetno delali z Burtom samo do druge svetovne vojne. Če bi bilo to res, potem bi bili leta 1976, ko so ju začeli iskati, že precej stari, če bi bili seveda sploh še živi. Burtova tajnica mi je sporočila podatek, ki ji ga je pred leti zaupal Burt, da je Conwayeva emigrirala iz Anglije, najbrž v Avstralijo. Nekatere druge osebe, ki jih je Burt omenjal v svojih člankih in za katere so najprej tudi menili, da so izmišljeni, so kasneje identificirali. Iz Burtovih člankov ni razvidno, kdaj natančno sta Howardova in Conwayeva zbirali podatke o dvojčkih, pa tudi zavajal je, ko je pustil vtis, kot da sta zbirali podatke z IQ testi dvojčkov celo še po letu 1955. Moja slutnja je, da ga je lastna nečimrnost silila v to, da se je hotel tudi v visoki starosti pokazati bolj vključenega v tekoče raziskovalno delo, kot pa je bil v resnici. Zato je zavil v meglo informacije o tem, kdaj in kako so bili njegovi podatki zbrani - na videz mala, implicitna prevara, ki pa je kasneje povzročila dvome v verodostojnost podatkov.

Druga točka obtožnice: Ne Burtovi dnevniki ne njegova korespondenca ne nudi jo dokazov, da je Burt ali kdorkoli od njegovih prepoznavnih bivših asistentov testiral kakšen novi par MZL dvojčkov po uradni Burtovi upokojitvi leta 1950. In vendar je dodal nove podatke na dvojčkih v svojih študijah, objavljenih leta 1955 in nato še leta 1966.

Protiargument: V resnici so bili vsi Burtovi podatki zbrani pred drugo svetovno vojno. Po prvem zračnem napadu na London so univerzo na hitro evakuirali. Vsi Burtovi podatki so bili v naglici zmetani v več različnih škatel in shranjeni v klet,

njegov oddelek pa je bil za daljši čas preseljen v Wales. V enem kasnejših bombnih napadov je stavbo univerze zadel neposreden izstrelek. Ena od Burtovih dolgoletnih sodelavk je pričala, da so podatke o dvojčkih po vojni odkrivali po delih. Našli so jih v različnih zabojih in v različnih časih. Nekateri so bili založeni, tako da so jih odkrili šele mnogo kasneje. Iz Burtovih člankov je bilo moč razumeti, da je zbiral nove podatke, v resnici pa je morda le analiziral in prvikrat objavil podatke, ki so bili sicer zbrani pred mnogimi leti. Burtova nenavadna skrivnostnost v tem pogledu je upravičeno spodkopala njegov posmrtni sloves. Ne glede na to, ali sprejemamo razlage Joynsona in Fletcherja o založenih podatkih, moramo zaključiti, da so Burtova zamolčanja eksaktnega izvora podatkov neopravičljiva za znanstvenika.

Tretja točka obtožnice: Leta 1978 je bil na vidnem mestu v reviji "Science" objavljen članek, v katerem je ameriški psiholog Donald Dorfman poskušal s statističnim pristopom prikazati goljufivo naravo podatkov v enem od Burtovih člankov o socialni mobilnosti in IQ, v katerem so rezultati potrjevali hipotezo, da povprečne razlike med ljudmi različnih družbenih slojev v inteligentnosti odražajo genetske razlike. Bistvo Dorfmanovega oporekanja je bilo v mnenju, da rezultati v članku prilegajo normalni distribuciji tako tesno, da so skoraj gotovo ponarejeni. Z drugimi besedami, ni se zdelo verjetno, da bi naključni vzorec subjektov kazal tako visoko stopnjo pravilnosti, kot je bila razvidna iz Burtovih tabel.

Protiargument: Dorfmanu je naglica, s katero je hotel dokazati Burtovo goljufijo, očitno preprečila, da bi Burtov članek pazljiveje prebral. Burt je izrecno naglasil, da je podatke v svojih tabelah normaliziral. Dva profesorja matematične statistike, s Harvardske univerze in z Univerze v Chicagu, sta zavrnila Dorfmanove argumente. Posebej sta izpostavila, da je Burtov postopek normalizacije frekvenc oziroma fiksiranja robnih vsot statistično sprejemljiv in tudi sicer dokaj pogosta praksa v tovrstnih analizah. Skupaj sta tudi ugotovila, da bi z uporabo Dorfmanovih neprimernih statističnih tehnik morali kot ponaredek zavreči veliko empiričnih raziskav, če ne kar vseh.

Četrta točka obtožnice: Ann in Alan Clarke sta v pismu Hearnshawu (to trditev sta večkrat kasneje ponovila tudi v tisku in na radiu) odkrila, da je Burt pod njenima imenoma objavil članke, ki so temeljili na njunih doktorskih disertacijah, in da je izkrivil njune poglede - predvsem na mestih, kjer sta implicitno kritizirala raziskovalno delo Eysencka.

Protiargument: Ti navedeni "članki" so se izkazali za nič drugega kot dva kratka povzetka doktorskih disertacij obeh Clarkov. V tistem času je bilo običajno, da je profesor povzetke disertacij svojih študentov predložil v objavo v "British Journal of Educational Psychology". Burt je v urejanju povzetkov za objavo uvedel le nekaj stilističnih izboljšav; ni šlo za noben poskus popačenja njunih bistvenih vsebin. Glavni motiv obeh Clarkov za igranje tako pomembne vloge v Burtovi aferi je še vedno uganka. Uganka, ki bega toliko bolj, ker za razliko od večine Burtovih klevetnikov sicer nista "protidednostnika", iz njunih del pa se da razbrati tudi, da nista skrajneža na nobenem sorodnem znanstvenem polju.

Zanimivo je, da Hearnshaw ne govori podrobno o eni najresnejših obtožb, pogosto naperjenih proti Burtu - da so bili njegovi izračuni sami goljufivi. Že moja raziskovanja Burtovih študij v letu 1974 so pokazala na nekatere posebnosti v njegovih podatkih. Vendar pa je bilo moč skoraj vse zmote nepazljivega prepisovanja podatkov ali pri korigiranju napak upravičeno pripisati Burtovi visoki starosti - večino spornih člankov je napisal, ko je že presegel starost petinsedemdeset let. Še več: kot Joynson omenja v "The Burt Affair", nekatere deloma napačne korelacije med dvojčki in med vrstniki v resnici kažejo na manjši vpliv dednosti, kar krepi argu-

mente za močnejši vpliv okolja v razlikah med posamezniki v inteligentnosti. Težko bi verjeli, da se je Burt ukvarjal s premišljeno goljufijo zato, da bi podprl zaključke, ki so povsem v nasprotju z njegovimi teoretičnimi izhodišči.

ZAKLJUČEK

Kakšna bi bila morala te nenavadne zgodbe? Nadarjen znanstvenik, ki dela v glavnem sam, si s svojim delom ustvari veliko osebnih sovražnikov. Včasih je površen, nepazljiv in ekscentričen pri predstavitvi in objavljanju rezultatov svojega raziskovalnega dela. Postane pomembna javna oseba. In najpomembnejše, razvije politično napačno teorijo o socialno občutljivi problematiki. Kombinacija teh faktorjev ponudi njegovim nasprotnikom podprtim s strani solidarnih novinarjev - močan naboj za napad na njegov znanstveni sloves.

Takšno je bistvo afere Burt. Joynson in Fletcher sta ovrgla nekatere obtožbe in sume, ki so leteli na Burtu, vendar ne vseh in ne v celoti. Za dvom ostaja še dovolj prostora. Prepričljiva obramba Burtu je otežkočena zaradi njegove nesporne ekscentričnosti, drobnih šibkosti in tudi zaradi njegovih napak, ki jih je storil kot empirični znanstvenik. Dokler je skoraj nemogoče dokazati nasprotno, ne bo mogel nihče prepričljivo razglasiti Burtove popolne nedolžnosti glede vseh obtožb. Kriv je lahko že samo zaradi preproste nenatančnosti ali malomarnosti. Toda breme dokazovanja krivde leži izključno na onih, ki so Burtu razglasili za goljufa. Njihovi dokazi so se izkazali za tako neutemeljene, da verjamem, da bi nepristranska porota na sodišču zavrnila obsodbo goljufije; ne samo kot "ni dokazano", ampak preprosto kot pre malo verodostojno.

Končna sodba o Burtu bi zgodovinarjev psihologije najbrž ne zanimala v tolikšni meri, če bi se izkazalo, da njegovi zaključki o vlogi dednosti v inteligentnosti ne držijo. Vendar so v dvajsetih letih od Burtove smrti številne znanstveno rigorozne študije - vključujoč nedavno izvedbo raziskave z MZL dvojčki, ki je dejansko skoraj enaka Burtovi - le podkrepile teorijo, po kateri so razlike med posamezniki v inteligentnosti močno pogojene z genetskimi faktorji. Izvedenci v vedenjski genetiki se na splošno strinjajo v tej središčni točki. To bi moral biti vzrok za optimizem, ko se bo razpršila megla, v katero je sedaj še zavita afera Burt; zdi se, da področje vedenjske genetike postaja vedno bolj nared, da se začne vesti kot moderna znanost.

OCENA KNJIGE: ALICE MILLER: DRAMA JE BITI OTROK (IN ISKANJE RESNICE O SEBI)*

Zoran Pavlović**

Prvo izdajo drobne knjižice Drama nadarjenega otroka (Das Drama des begabten Kindes), ki je ponesla glas o leta 1923 rojeni švicarski psihoanalitičarki Alice Miller po svetu, je založba Suhrkamp objavila že leta 1979. Če torej ne gre za noviteto, je morala odločitev za slovensko izdajo temeljiti na oceni, da gre za (zdej že) klasično delo, ki mu v poldrugem desetletju aktualnost ni pošla, ki pa so ga drugi doslej spregledovali. Delo dejansko dobro prestaja test časa. Število prevodov, izdaj in ponatisov narašča.

V čem je skrivnost uspeha Alice Miller? Nedvomno v številu pismenih in beročih ljudi (nekdanjih "nadarjenih otrok"), ki v Drami prepoznajo svojo zgodbo, namreč zgodbo otroka sicer skrbne matere, katere ljubezen pa so morali "zaslužiti" z zadovoljevanjem njenih čustvenih potreb. Zato ostajajo trajno oropani za stik s svojimi lastnimi potrebami, razcepljeni na "dobri" (sprejeti) in "slabi" (potisnjeni) del. Prepoznajo se pogosto na dramatičen način: knjiga se dotakne marsikaterega mehanizma, ki se ga poslužujemo v obrambo pred bolečim razkritjem, načenja idealizirano podobo staršev, podira koncept, da morajo otroci marsikaj potrpeti "v njihovo lastno dobro", brez predsodkov se loteva samoumevnih predpostavk, "občih mest" ravnanja z otrokom. Samo za primer, "za pokušino": bolj ali manj smo prepričani, da mora ta roditelja nasproti otroku nastopati enotno in ne smeta izražati nesoglasij; kakor že temu rečemo, ne smeta si vzajemno "rušiti avtoritete", otroka ne smeta "begati" s protislovnimi sporočili. Avtorica pa se prav nasprotno sprašuje, zakaj mora biti ravno otrok, ki je najmanjši in najšibkejši, vedno sam nasproti neomajnemu zidu dveh mogočnejšev.

* (Naslov izvirnika: Das Drama des begabten Kindes und die Suche dem wahren Selbst, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1991). Založba Tangram, Ljubljana 1993. 154 strani. Spremnii esej: dr. Miran Možina, dr. Bernard Stritih: Narcizem kot metafora o drami individuacije nadarjenih, pridnih in ubogljivih ljudi v zahodni kulturi. 62 strani.

** Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani

Drama in druga dela Alice Miller, ki so sledila, pa niso vznemirljiva le zaradi sporočil, ki jih prinašajo; pravzaprav lahko podobna najdemo še marsikje. Učinkovit je predvsem njen način pisanja. Alice Miller je dobra pisateljica. Bralca ne poskuša poniževati z uporabo tehničnega žargona, pri tem pa zavoljo poljudnosti ne žrtvuje strokovnosti. Predvsem pa: vsa dela so izrazito osebno obarvana, vendar pa čustvena angažiranost pri Alice Miller ne izzveni kot "spodrseljaj", temveč ravno kot ključno sporočilo, ki omogoča (in terja) podobno angažirano branje: Millerjeva se v (nepotrebem?) spopadu med otrokom in kulturo dosledno, zavzeto in dokončno postavlja na stran otroka. Pri tem pa na le njej lasten način odkriva tragično v vsakodnevem, in dokazuje bralcu, kako pomanjkljivo je naše razumevanje lastnega otroštva, otrokovih potreb in otrokovega dejanskega položaja v odrasli družbi.

Njena zgodba o drami otroštva, dolga doslej že sedem naslovov, se z Dramo nadarjenega otroka (le zakaj je slovenski naslov drugačen?), ki je študija o narcistični motnji, začinja. Poskusimo kratko povzeti temeljno sporočilo.

V sodobnem svetu, meni Millerjeva, človeka ne more reševati pred negotovostjo skupinska pripadnost; trdnost mora najti v sebi. Prav zato se terapevt/psihoanalitik pogosto srečuje z osebami s poškodovanim samovrednotenjem in samosprejemanjem, kar se navzven kaže v mnogih oblikah, ekstremno pa kot depresija ali pa grandioznost - ki sta, paradoksalno, dve manifestaciji iste motnje. Kajti žrtve grandioznosti so ljudje, ki so navzven uspešni, pogosto celo briljantni, vendar pa jim uspehi ne morejo napolniti notranje praznine, občutka nepotešenosti. "Za manifestno grandioznostjo stalno preži depresija in za depresivnim razpoloženjem se večkrat skrivajo nezavedne ali zavestne, vendar odcepljene grandiozne fantazije. Pravzaprav je grandioznost obramba pred depresijo, depresija pa obramba pred globoko bolečino zaradi izgube samega sebe." (str. 63)

Razlaga gre nekako takole: negotova mati, ki sama trpi za narcistično motnjo, zavestno, še bolj pa nezavedno, naslavlja na otroka mnoga pričakovanja. Med njimi ima posebno težo pričakovanje, da bo od otroka dobila tisto brezpogojno ljubezen, za katero je bila prikrajšana s strani lastne matere. Otrok, življenjsko odvisen od materine ljubezni, se kmalu nauči, da ta ljubezen ni brezpogojno prisotna. Da jo obdrži, se je pripravljen tudi odpovedati tistim delom sebstva, ki mater ogrožajo. Bolj ko je nadarjen, bolj ko ima razvite "antene" za materine potrebe, bolj mu gre od rok. V končni posledici se nadarjeni otrok brez težav nauči prosocialnega vedenja, a za ceno masivne poškodbe sebstva, in v škodo naravnega oblikovanja taistega vedenja. Kajti, meni Alice Miller, "otrok, ki je smel biti dovolj dolgo "egoističen", "pohlepen", "asocialen", sam nekoč začuti spontano veselje do tega, da deli in daje. Otrok, ki je bil "vzgojen" za potrebe staršev, tega veselja mogoče nikoli ne doživi, čeprav zavedajoč se dolžnosti deli in daje, pri tem pa trpi, ker drugi niso tako "dobri", kakor je sam. Tako vzgojeni odrasli bodo skušali ta "altruizem" čim hitreje "vbiti v glavo" tudi svojim otrokom in pri nadarjenih otrocih je to zelo lahko. Ampak za kakšno ceno!" (str. 15) V naslednji generaciji se kajpak zgodba ponovi.

Ključ do narcizma, "zaljubljenosti vase", "egocentričnosti" je torej pomanjkanje brezpogojne ljubezni zanesljivega roditelja v tistem obdobju zgodnjega otroštva, ki ga označuje "zdravi narcizem", in v katerem otrok potrebuje občutiti, da je ves sprejet, tak kot je, povsem običajen otrok, z vsemi svojimi naravnimi vzgibi. (Spomnimo se, tudi znameniti R. Laing je nekoč dejal, da je biti sprejet ali zavrnjen vsa razlika na tem svetu.) Sprejet mora biti kot posebna, ločena oseba, ne pa kot organ oz. podaljšek roditelja. V izogib zamenjevanju avtentičnega sprejemanja otroka z "obsesivno ljubeznijo", kot je sodobno starševstvo označil zgodovinar družine Philip Ariès, Alice Miller dodaja pomembno misel: "Takšen razvoj pa lahko omogoči tudi

ne posebno prisrčna mati, da le otroka ne ovira. V tem primeru namreč otrok lahko pri drugih osebah vzame, česar ne najde pri svoji materi. Različne raziskave potrjujejo neverjetno sposobnost zdravega otroka, da izrabi vsako, še tako skromno čustveno "hrano" (spodbudo) v okolju." (str. 57) Žal je posebna težava otrok v sodobni družbi prav ta, da je socialni svet majhnega otroka omejen na zelo skrženo število odraslih, ki jih lahko uporabi v ta namen.

Okrevanje, med katerim prizadeta oseba šele razvije avtentično sebstvo in integriteta predhodno odtujene dele, svoj "slabi" in zaničevani del, je mogoče šele, ko oseba prikljiče potisnjena čustva iz otroštva. To pa je zelo boleč proces, ki ga je mogoče uspešno izpeljati le v varnem in empatičnem okolju, torej v terapevtskem kontekstu. Dokončan proces žalovanja za otroštvom, za katerega je bila oseba ogoljufana, ima za uspešno reintegracijo temeljni pomen.

Ljudje, ki so v otroštvu izostrili občutljivost za potrebe drugega, jo ohranijo tudi kasneje. Med njimi se na primer redno rekrutirajo terapevti in psihoanalitiki. Toda če terapevt ni predelal lastne narcistične motnje, se znajde s klientom v začaranem krogu. Dobro bosta shajala v prvi fazi terapije, ko bo klient postregel terapevtu s tistim, kar si ta želi - narcistično motena oseba je kajpak izmojstrila prepoznavanje potreb matere že v primarni situaciji. Terapevt pa utegne izgubiti tla pod nogami, ko bo v drugi fazi, ko se razvije transferna nevroza (če do druge faze sploh pride, saj je lahko že prva faza ocenjena kot terapevtski uspeh, ne da bi se karkoli bistvenega zgodilo), klient pričel preizkušati brezpogojno ljubezen "matere", ko bo torej postal nejevoljen, siten, čudaški, agresiven. Če v tej fazi terapevt "izgine", ker njegov narcizem takega razvoja ne prenese, je oseba prisiljena na ponoven poskus, z drugim terapevtom (kar se lahko sprevrže v neskončno iskanje), ali pa se pogrezne v še globljo depresijo.

Ostanimo pri tem okleščnem okvirju, ki skuša predstaviti temeljno sporočilo. Pri primerih, posameznostih in mnogih pronicljivih prebliskih se žal ne utegnemo ustavljati. Pa tudi sicer bi to bilo nehvaležno opravilo, saj je, kot že rečeno, pri Alice Miller vsaj tako pomemben kot to, kar pove, tudi način, kako to pove. Povzetki so zato nujno osiromašeni do nerazpoznavnosti in krivični. Alice Miller je preprosto treba brati.

Vendar pa je danes brati Dramo za razumevanje Millerjeve premalo; kot sodobniki imamo priložnost spremljati zanimiv razvoj njenega raziskovanja otroštva "še topel". Hkrati pa je dobro Dramo prebrati pred branjem kasnejših del. V njej je namreč razvila temeljni konceptualni aparat, pogloblitve misli, ki jih kot vodilni motiv najdemo v kasnejših variacijah. Ta rdeča nit pa ni teorija narcizma, temveč ravno drama (ne le nadarjenega) otroka. V Drami je sicer narcistična motnja še v ospredju, drama otroštva pa se pojavi kot njeno pojasnilo, kasneje pa drama otroštva pride v ospredje, spreminja pa se zorni kot, s katerega jo Millerjeva osvetljuje. Rdečo nit tvori (če tvegam resno redukcijo) nekaj točk:

1. Otrok je vedno nedolžen.
2. Otrok potrebuje konsistentno sprejetost in spoštovanje, kot enkratna in ločena oseba.
3. Zloraba otroka je vir vse kasnejše patologije, na osebni in družbeni ravni.
4. Odrasli neizogibno težijo k temu, da svoje primanjkljaje, svoja ne-doživeta čustva, iz-živijo na lastnih otrocih kot najpriročnejših projekcijskih platnih v povprečju (re-enactment). Zato se vzorec prenaša iz roda v rod.
5. Družba, podobno kot posamezni starši, teži k temu, da svoje potrebe prikaže kot potrebe otroka, in na tem utemeljuje svojo nasilno pedagoško prakso.
6. Ozdravitev poteka preko rušenja "zidu molka", s stikom osebe z zanikanimi čustvi lastnega otroštva, in procesom žalovanja, ko usahne idealizacija staršev (ki ji

je bila kot otroku nujna za preživetje, saj si ni mogla privoščiti izgube starševske ljubezni), ko preneha kriviti sebe za lasten neuspeh in se sooči z resnico.

Že tri poglavja, ki tvorijo Dramo, so variacije na temo: v poglavjih Drama nadarjenega otroka (v slovenskem prevodu spet Drama je biti otrok) in psihoanalitikova narcistična motnja ter Depresija in grandioznost kot sorodni obliki narcistične motnje orisuje zgoraj povzeto dinamiko narcistične motnje. Poglavje O zaničevanju (osebno bi se mi zdel bolj primeren prevod O preziru; v angleščini contempt) gre korak dalje v nakazovanju kasnejšega razvoja avtorice. Beseda teče o preziru odraslega do šibkejšega in odvisnega bitja in njegovih potreb, o identifikaciji žrtve z agresorjem, poleg narcistične motnje pa obravnava tudi spolne perversije in obsesivne motnje.

Že v naslednji knjigi, Na začetku je bila vzgoja (Am Anfang war Erziehung, 1980; angleški prevod For your own good - The roots of violence in child-rearing), poseže v povsem drug kontekst, pedagogijo. Ob izdatnem sklicevanju na Črno pedagogijo (Schwartz, poisonous) Katarine Rutschky ugotavlja, da se v "načrtni" vzgoji otrok skriva lastno potlačeno otroštvo odrasle družbe, in med drugim zatrdi, da otroci ne potrebujejo "vzgoje", pač pa "veliko mero čustvene in telesne podpore s strani odraslega (izdaja Virago Press 1987, str. 100) ... vsa pedagogija je odveč, če je otrok preskrbljen z zanesljivo osebo v zgodnjem otroštvu (prav tam, str. 277) ... avtentičnost na strani staršev, njihova lastna svoboda - in ne vzgojna načela - postavljajo naravne omejitve otroku (prav tam, str. 98)". Knjiga je pravzaprav dvodelna, kajti po razpravi o pedagogiji nadaljuje z analizo otroštev Adolfa Hitlerja in množičnega morilca Juergena Bartscha. Analizi dokazujeta, da je za vsakim zločinom, velikim in majhnim, moč najti zgodovino zlorabe.

V Drami se Alice Miller (še) predstavlja kot psihoanalitičarka, vendar pa se v predgovoru k nemški izdaji iz leta 1991, po kateri je bil narejen slovenski prevod, od psihoanalize povsem razločno ograjuje. "Učni sistem psihoanalize se tudi zadnjih deset let ni spremenil," meni avtorica, "in osebno ne poznam niti enega človeka, ki bi se potem, ko je preučil spoznanja mojih knjig, še hotel imenovati psihoanalitik. Menim, da bi bilo to tudi nemogoče, kajti terapevt, ki je čustveno vstopil v svoje otroštvo to pa se mi zdi nujno - ne more spregledati, da psihoanaliza prav to preprečuje za vsako ceno." (str. 9) Alice Miller ima za sabo, kot analizand, zgodovino neuspešnih analiz, do vseh bistvenih spoznanj o lastnem otroštvu pa je prišla mimo njih. "Sama sem za proces osvobajanja potrebovala 15 let - od leta 1973, ko sem pri spontanem slikanju bežno zaslutila resnico, do leta 1988, ko sem jo končno lahko izrazila." (str. 10) Čeprav se je od psihoanalize dokončno odvrnila šele leta 1988, pa ključ do razumevanja tega preobrata ponuja že v knjigi Ne boš se zavedal oz. Ne smeš se zavedati (svetopisemska oblika zapovedi; original Du sollst nicht merken, 1981; angleški prevod Thou shalt not be aware - Society's betrial of the child), ki ga je avtorica - življenje je polno protislovij - posvetila 125. letnici rojstva S. Freuda. Delo s tem srhljivim naslovom je posvečeno spolni zlorabi otrok (avtorica v angleški izdaji izreka priznanje feministkam v ZDA, zlasti Florence Rush, za razkrivanje resnice o teh zločinih) in sistematičnemu prikrivanju resnice o tem s strani odraslih, pri katerem je psihoanaliza izdatno sodelovala s svojim intelektualnim aparatom, zlasti s koncepti otroške spolnosti in fantazije. Freud je prvi na vrsti, saj je bil tudi prvi, ki je v osebni zgodovini svojih nevrotičnih pacientov našel spolno zlorabo, potem pa je (pod pritiskom kulturnega okolja) teorijo revidiral, in zlorabe pripisal pacientovim fantazijam Ojdipalnega obdobja. Izdaji sledijo strnjene vrste učencev. Millerjeva npr. zavrne Melanie Klein in njenega oralno, uretralno in analno sadističnega otroka (navajam odstavek, ki je zanimiv tudi zato, ker v njem zgoščeno povzema sporočila prejšnjih del): "Način, kako opisuje dojenčkov

čustveni svet v svojih delih, je posredni izraz, kako odrasli zavrača lastni čustveni svet, ki ga zdaj sreča v dojenčku. Zdi se mi, da tako Kleinova, s svojim "okrutnim" dojenčkom, kot Kernberg, s svojo teorijo "prirojenega patološkega narcizma", spregledata zgodnji reaktivni karakter otrokovega čustvenega razvoja. ... Na drugih mestih sem poskusila pokazati, kako perversije in obsesivne nevroze s svojimi čudnimi simptomi odražajo nerazumevanje in zgražanje prve osebe, na katero je bil otrok navezan, ko se je ta soočila z otrokovimi naravnimi impulzi (glej "Drama nadarjenega otroka"). Destruktivne povprizoritve v kasnejšem življenju je prav tako mogoče razumeti kot odgovor na dejstvo, da odrasli, zaradi svojih projekcij, vidi otrokovo zdravo agresivnost kot obsojanja vredno in jo poskuša zadušiti (glej "Na začetku je bila vzgoja")." (Thou shalt not be aware, izdaja Pluto Press 1985, str. 42)

V nadaljevanju kratko oriše primer moškega, ki je vsakega od svojih šestih otrok pri štirih letih prisilil k analnemu občevanju, in komentira: "Najbrž je bilo pri isti starosti to storjeno tudi njemu. Lahko samo upamo, da njegovemu sinu, če bo nekega dne hotel biti analiziran, njegov analitik ne bo dejal, da prizori, ki jih opisuje, predstavljajo njegove homoseksualne "fantazije". (prav tam, str. 43)

Mnogim drugim terapevtskim šolam očita milejšo obliko zatajitve otroka, namreč splošno prisotno anksiozno težnjo terapevta po spravi klienta (oz. njegovega notranjega otroka) in njegovega roditelja. Alice Miller je, kot terapevt in kot pisec, brezpogojno in povsem na strani otroka. Kakor zaupa avtentičnosti in umestnosti otrokovih čustev, tako zaupa tudi avtentičnosti priklicane travme klienta, in je ne poskuša razvrednotiti s "fantazijsko" interpretacijo. Če terapevt poskuša spraviti notranjega otroka z njegovimi starši, še preden je ta uspel izraziti čustva jeze in ogorčenja, ki jih je potisnil v izvirni situaciji, je terapevtski proces ustavljen, klientu pa naloženi še hujši občutki krivde - idealizacijo staršev trpinčeni otrok namreč že tako ali tako uporablja kot svoj obrambni mehanizem.

V naslednjem delu, Podobe nekega otroštva (original Bilder einer Kindheit, 1985) je Alice Miller objavila nekaj svojih slik, spontano nastalih v procesu samoterapije, in jih pospremila s krajšim esejem o travmi in kreativnosti.

Šele za peto knjigo, Pregnana vednost (original Das erbannte Wissen, 1988; angleška izdaja Banished knowledge - Facing childhood injuries) se mi je zdelo, da ne prinaša ničesar bistveno novega. (Nekateri poznavalci njenega dela menijo, da ji je pravzaprav pošla inspiracija, ko je prenehala prakticirati analizo in se je povsem posvetila pisanju.) Morda mi je zato "popustila pozornost", in nisem niti opazil, kdaj sta izšli zadnji dve knjigi, Skriti ključ (Das gemiedene Schluessel, 1988) in Porušiti zid molka (Abbruch der Schweigermauer, 1990), tako da ju še ne poznam.

Nekaj novega pa je vendarle prinesla tudi Pregnana vednost: izraženo radikalnost v odnosu do staršev.

Alice Miller je ena jezna gospa. Jezna zaradi nespoštovanja in nerazumevanja otrok, pretepanja, spolnih zlorab, in zatajevanja vsega tega s strani odraslega sveta. Videti je, da je iz knjige v knjigo postajala bolj jezna. V Drami je še zelo prizanesljiva do staršev - kajti v tej knjigi je vendarle še največji greh staršev, da si želijo imeti nekoga, ki jih bo tako ljubil, kot jih niso lastni starši nikoli; njihove slepe pege so nezavedne: "Zavestno skušajo pošteno in po svojih najboljših možnostih napraviti vse, kar se da. Nezavedno pa se v odnosu da lastnih otrok nadaljuje tragika otroštva staršev." (Drama, str. 45) Toda potem, ko se je izdatneje ukvarjala z bolj grobimi oblikami telesnega in zlasti spolnega nasilja nad otroci, jo strpnost mineva. V Pregnani vednosti se izrecno zoperstavlja stališčem, da je treba staršem, ki trpinčijo in zlorablajo otroke, "pomagati". Nasprotno, treba jih je spraviti pred obličje pravice. To je edini način, da se veriga nasilja, ki se prenaša iz roda v rod, prekine.

Alice Miller je v svojih delih razvila visok standard ravnanja z otroci. Pravzaprav nič višjega kakor si ga želimo za ravnanje z nami samimi, le da je opozorila, da pri otroku na to radi pozabimo, da je narcizem majhnega otroka zdrav, da nam otrok ne sme poslužiti za zadovoljevanje tistih čustvenih potreb, ki bi jih morala zadovoljiti lastna mati, itd. V Pregnani vednosti pa je konsekvence svojega izvajanja prignala do skrajnega roba, saj meni, naj ljudje, ki niso tega čustvenega standarda otroku pripravljeni nuditi, nimajo otrok. Skrajna točka absurda? Morda. Kajti ne gre le za to, da odrasli pogosto uvidijo (ali pa sploh ne uvidijo), kaj in koliko otrok potrebuje ter kaj in koliko so mu zmožni nuditi šele takrat, ko otrok že na ves glas joka. Gre tudi za to, da je analogna zahteva morda uporabna za vsako drugo "pogodbeno" razmerje, le za razmerje med staršem in otrokom ne. Ljudje pač imajo otroke, naj so njihovi motivi za to taki ali drugačni (poleg naravnega programa). Čeprav po sodobnih merilih otrok staršem ne pripada več kot njihova lastnina, pa jim pripada, ali bolje, oni pripadajo otroku kot njegova usoda. Nobene avtoritete ni, ki naj bi določila, kdo naj bi smel imeti otroke, in kdo ne. Bi si želeli živeti v svetu, v katerem bi tak organ obstajal? Toda saj so tudi za domače živali določeni neki standardi ravnanja, in družba sme ukrepati v primeru njihovega trpinčenja. Za otroke pa smemo menda pričakovati kaj več kot za domače živali? Kajpak. Država ima po črki zakona in po standardih vsebovanih v mednarodnih pravnih aktih možnost in obveznost posredovanja v družini, v kateri je otrok ogrožen. Otroka je mogoče odvzeti, roditeljsko pravico tudi. (Res pa je tudi, da so zakoni za zaščito živali obstajali prej kakor pa tisti za zaščito trpinčenega otroka.) Le da so kriteriji za tako posredovanje postavljeni veliko višje na piramidi nasilja, kakor pa kriteriji Millerjeve (ki pravzaprav predlaga predvsem naj se ljudje sami bolj odgovorno odločajo, ali in koliko otrok bodo imeli, ne da bi jih čustveno prikrajševali). Pod pragom intervencije ostaja veliko nevidnega nasilja, čustvena zloraba pa v celoti. (Seveda, če si ne želimo živeti v družbi, v kateri bi družinsko življenje bilo gosto prepreženo z nadzorovanjem, mora tako tudi ostati.)

Alice Miller se s svojim pisanjem vključuje in obenem spodbuja širše civilizacijsko dogajanje, ki ga označuje dvig občutljivosti za otrokov položaj v družbi, ki jo pač obvladujejo odrasli, ter za otrokove potrebe in pravice, vključno z njihovo pravno formulacijo. Pomembno znamenje, lahko bi rekli kar mejni kamen tega procesa je sprejem Konvencije Združenih narodov o otrokovih pravicah (1989) kot prvega celovitega mednarodnega kodeksa pravic otroka. Konvencija je akt mednarodnega prava, delo Alice Miller pa je najmočnejše na kočljivem področju, kamor neposredno pravno varstvo težko poseže, na področju odnosov staršev in otrok, ter subtilnih psiholoških zlorab oz. psiholoških pravic otroka. Po svetu (zlasti v ZDA) sicer potekajo prizadevanja, usmerjena k objektiviranju psihološkega trpinčenja oz. k razvijanju kriterijev za njegovo opredeljevanje, ki bi med drugim poslužili tudi kot osnova za družbeno posredovanje za zaščito ogroženega otroka. Tem, pretežno empirično-pozitivističnim prizadevanjem, dodajajo dela klinično usmerjenih piscev, kakršna je Millerjeva, ključno razsežnost: odpirajo oči in razvijajo empatijo bralstva do bistva problema. Skozi vrsto primerov in z zvestobo otrokovi plati resnice Alice Miller spreminja optiko, skozi katero smo navajeni zreti na naše otroke in na naš odnos do njih. To je verjetno največja vrednost njenega dela, odziv bralcev pa zagotavlja, da Alice Miller s pisanjem, podobno kot je to delala z risanjem, ne razrešuje zgolj svoje lastne travme.

Bralec je gotovo ugotovil, da pričujoča recenzija ni posebno kritično naravnana. Mimo tega, da želim spodbuditi k branju Drame, ne pa od njega odvrniti, imam za to vsaj dva razloga. Prvič, prepričan sem, da je treba to knjižico najprej odprto sprejeti,

njena sporočila pa dobro premisliti, preden se nanjo morebiti ozremo tudi s kritičnim očesom. V nasprotnem primeru lahko prenagljena kritika kaže le na to, da je bila napisana na osnovi prvega čustvenega odziva oz. na osnovi odpora (v psihoanalitskem smislu). Drugič, prav tako sem prepričan, da kritičnih odzivov in zavračanja ne bo manjkalo.

Drama, kljub tekočemu in živemu stilu pisanja, namreč nikakor ni "lahkotno" branje. Skriteму "otroku v odraslem" njena opredeljenost ugaja, toda starši, ki se vsakodnevno soočajo s težavnostjo lastnega "poklica", utegnejo občutiti, da jih Millerjeva neusmiljeno kara. Knjiga navdušuje s svežimi vpogledi, toda slišal sem tudi ocene (prav od navdušenih bralcev), da hkrati "deprimira", izziva občutja krivde. Zakaj pravzaprav? Ker se jasneje zavemo potreb svojih otrok in hkrati svojih nezmožnosti, da bi jih zadovoljili? Ali morda zato, ker nismo uspeli zadostiti pričakovanjem "matere"?

Pri kom bo Drama izzvala največjo notranjo resonanco? Kajpak, pri narcistično motenem izobraženem bralcu, z razvito občutljivostjo za potrebe drugega, ker je moral skrbeti za čustvene potrebe svoje matere. Deluje Drama nanj "terapevtsko", ga uspe, kot odraslega človeka, odgovornega za nedoraslo bitje, obrniti k potrebam otroka? Ne nujno. V spremnem eseju h knjigi izvemo, da "narcis" v resnici ni učljiv. "Temeljno življenjsko protislovje med zaščitniško in skrbno mamo, ki pa po drugi strani od svojega otroka zahteva "nemogoče", je, da ta otrok sam pri sebi razvije imaginarno dopolnilo lastnemu jazu (grandioznost), ki se zlije z idealiziranim materinskim zaščitnikom. Vsa mreža odnosov in komunikacij se ureja okrog tega glavnega vzorca na tak način, da tudi najboljša terapevtska pomoč praviloma ne seže k tistemu majhnemu jazu, ki si ne zna pomagati, ampak jo porabi drugi del, ki služi vzdrževanju grandioznosti." (str. 182)

Alice Miller zatrjuje, da je narcistično moteni pacient še kako dostopen terapevtski pomoči, če je le terapevt resnični advokat potlačenega otroka v odraslem (ne pa agent varovanja idealiziranih staršev), tako da osebi omogoči stik z avtentičnimi, vendar davno odcepljenimi čustvi; toda branje knjige še ni terapija. Zato lahko učinek resnično ustreza opisu v spremnem eseju. Bleščeči vpogledi delujejo kot odrešujoča, očiščujoča katarza, a že v naslednjem trenutku je narcistični bralec očaran nad lastno notranjo lepoto in senzibiliteto (saj tako dobro razume, kaj je Millerjeva hotela povedati; "deprimiranost" zaradi lastne nepopolnosti se tudi zlahka uvrsti sem), nadaljnje ravnanje z lastnimi otroci pa tako in tako vodi še nadalje nezavedna prisila ponavljanja vzorca in nuja po zapolnjevanju čustvenega primanjkljaja, nekaj malega pa prispevajo tudi težave tega nepopolnega vsakodnevne življenja. "Groza in tragika tega očaranja je tam, kjer naj bi človek občutil dobroto svojega življenja," najdemo dalje v eseju, "pa se zgodi, da tudi sam sebe očara in v trenutku, ki bi lahko pomenil začetek treznjenja, že ustvarja pesniško podobo, ki je le še nova čaša tiste nevarne (morda sploh najbolj nevarne) odvisnosti, ki se kaže tako, da ta človek čuti, da je vredno živeti le, ko je pijan samega sebe." (str. 183) Če vas ob branju knjige popade, poleg deprimiranosti in navdušenja, da bi svojo družino postavili strokovni superviziji, bo to zanesljiv znak, da bi brezupno radi ustregli starševskemu glasu, ne pa potrebam lastnih otrok.

V najslabšem primeru lahko torej knjiga v narcistični kulturi še celo utrjuje vzorec ukvarjanja s samim seboj, saj ne zadošča za resničen preboj. Lahko ostane brez vsakršnega resnega učinka, kot se je to že prej zgodilo vsej, sicer zelo priljubljeni humanistični psihologiji. Toda z določeno mero optimizma se mi vendarle zdi, da vsaj na ravni "kognitivne terapije" družbe mora zapustiti kako sled. Sporočilo, da je za otroka še najbolje, če mu dovolimo biti povsem navaden otrok,

ljubek in siten, velikodušen in egoističen, dišeč in umazan, odvisen in samostojen, majhen in hkrati velik, je dovolj razločno. Morda bo tudi nas same razbremenilo pritiska, da smo dovolj dobri samo, če smo popolni. Če sprejmemo, da moramo življenje pač preživeti nepopolni, vendar toliko pošteno, kolikor zmoremo, bomo lažje sprejeli tudi dejstvo, da smo našim otrokom usoda. Potem bodo morda tudi otroci deležni manj neusmiljenih projekcij.

Spremni esej Mirana Možine in Bernarda Stritih je nenavadno obsežen (več kot 60 strani drobnega tiska), poglobljen in informativen. Nedvomno zasluži, da ga avtorja na nekaterih manj jasnih mestih dodatno razvijeta in objavita v samostojni izdaji. V zvezi z Dramo Millerjeve so za nestrokovnjaka (kamor, da ne bo pomote, štejem tudi sam) bogate informacije o teoriji narcizma močno koristno dopolnilo Drami; zgornji citati so iz dela, ki se mi osebno zdi najboljši, o mehanizmih, s katerimi se narcistična osebnost upira zorenju in ovira proces terapevtske intervencije.

Vendar pa skorajda obžalujem, da je prav to besedilo pospremiło prvi prevod, s katerim se delo Alice Miller predstavlja slovenskemu občinstvu. Ne gre le za to, da je esej precej bolj zahtevno branje od same Drame, in zato ne more olajšati razumevanja besedila, ki ga spremlja. Tudi ne za sam občutek, da gre v eseju za nekaj pravzaprav povsem drugega kot v delu Millerjeve, da ga preveva nek drug duh. Kar mi zbuja tak občutek, je najbrž dejstvo, da sta se avtorja eseja osredotočila na problematiko narcizma, medtem ko imam sam vtis, utemeljen na njenih kasnejših delih, da je študija o narcizmu za Millerjevo bila iztočnica, vendar pa ni ostala pri tem, da bi kulturo narcizma hranila z razpravljanjem o njem (narcizem = ukvarjanje s samim seboj), temveč se je posvetila položaju otrok, ki ga (položaj) odrasli dokaj slabo razumemo, pri varovanju katerega (otroka) ima moč zakona precej težav, in ki je nedolžna žrtev "kulture" odraslih. Žal avtorja eseja Drame nista povezala s kasnejšim delom Millerjeve, razen čisto zadnje knjige, Porušiti zid molka. (Da je Drama vreden prispevek tudi k teoriji narcizma, in da knjigo v osnovi sploh visoko cenita, pa sta Možina in Stritih veliko bolj razločno povedala ob javni predstavitvi ob izidu knjige kakor pa v eseju, ki je natisnjen.)

Bolj od vsega tega obžalujem, da sta Dramo pospremila z zvrhanim košem svaril. Očitek, da je to in ono v delu Alice Miller "nevarno", se v eseju pojavlja kaj pogosto. Sam se nimam za poklicnega zagovornika Alice Miller, ki bi želel braniti njeno delo pred kritikami do zadnje pike, a kratko malo moram reči, da se mi zdi tolikšna bojazen pred učinkom te knjižice na občinstvo preprosto odveč.

Zdi se mi pravzaprav, da pisca z esejem naredita vtis, ki ga v resnici nista želela narediti. Kritika je namreč namenjena "brušenju" ekstremne radikalnosti, enostranskosti in poenostavitvam v delu Alice Miller, naredi pa vtis, kakor da zadeva samo jedro.

Omenil sem že, da je Millerjeva v knjigah po Drami postajala vedno bolj jezna. Z avtorjema se strinjam, da je ob tem podlegla nekaterim skušnjavam poenostavljanja (morda zato, da bi njeno sporočilo v čim bolj jasni obliki prišlo do bralca, neobremenjeno s kompleksnostjo empiričnega sveta - breme relativiziranja je prepustila kritikom). Tako je nenadoma, če se ustavim pri posamičnem primeru v ponazoritev, etiologija individualne patologije (zloraba v otroštvu) postala monokavzalna razlaga za vse tegobe tega sveta; take redukcije po analogiji pa se ne obnesejo najboljše. Osebnostno so se mi podobni spodrsrljaji zdeli povsem nepomembni in se mi ni zdelo, da kaj zmanjšujejo vrednost vpogleda v zlorabo otroštva kot vir osebne tragedije, ki pa

jo žrtve nedvomno širijo v svoj socialni prostor. V eseju se zdi, kakor da gre za resno pomanjkljivost v mišljenju Alice Miller. To in nekatere sorodne kritike avtorja naslavljata na zadnjo knjigo Millerjeve, vendar tako, da pade senca tudi na Dramo, ki je s tem ne bi bilo treba obremenjevati. Ker pa v oceno ne vključujeta vmesnih del, nastane vtis, kakor da avtorica po Drami ni več ustvarila ničesar omembe vrednega.

Ker tej recenziji primanjkuje prostora, meni pa kompetentnosti za razpravo o vseh zanimivih temah, ki jih odpira esej, bi se rad ob koncu bežno dotaknil le še vprašanja nujnosti priklica avtentične vsebine otroštva (na osebni ravni) in nujnosti podiranja zidu molka o zlorabi otrok (na družbeni ravni). Alice Miller zagovarja oboje, avtorja eseja sta do obojega skeptična. "Ukvarjanje s preteklostjo se pogosto pokaže kot hoja po močvirju, kjer se tako pacient kot terapevt pogrezneta v neskončno in neplodno spominjanje." (str. 161) Esej pušča vtis, da Millerjeva pacientu vsiljuje resnico njegovega otroštva. Nič ne bi moglo biti bolj tuje vtisu, ki ga je name naredilo branje njenih del. Težko presodim, kako je pravzaprav s tem, toda Millerjeva pravi, da resnica privre na dan, če ji je le kdo pripravljen resnično prisluhniti, če zmore prenesti testiranje brezpogojne ljubezni in če ne zahteva, da mora otrok v pacientu razumeti tudi razloge onega drugega, nekdanjega mogočnega roditelja. Morda se je Millerjeva prav zaradi "neplodnega spominjanja" odvrnila od psihoanalize in v predgovoru predlaga terapijo po Konradu Stbacherju, o kateri žal ne vem ničesar, avtorja eseja pa je tudi ne komentirata. Ni pa se odvrnila od stališča, da je resnica, če se le uspemo dokopati do nje, najbolj terapevtska. Možina in Stritih sta bolj naklonjena "tukaj in zdaj" pristopom, v posebnem poglavju pa razpravljata o "trenutkih preseganja narcistične problematike" (str. 192 in dalje). Pišeta tudi o nadarjenih posameznikih, ki so uspeli lastno ranjenost tako dobro integrirati, da je njihovo življenje postalo umetniško delo. Skorajda se zdi, kot da je ranjenost posebne vrste blagoslov. Problem vidim v tem, da večini drugih to ne uspeva tako dobro. Ljudje se na travmo različno odzivajo, tako tudi otroci. Raziskovalci na zahodu ugotavljajo, da je za otroke, "odporne na stres" ("stress-resistant") značilno to, da imajo v svoji zgodovini izkušnjo pozitivnega odnosa z vsaj eno zanesljivo osebo, na kateri gradijo svojo pozitivno samopodobo. Ta otroku daje moč, ki jo potrebuje, da se lahko na življenjske težave odziva konstruktivno. Ključ odpornosti na zlorabo je odsotnost zlorabe oz. dejavna ljubezen v odločilnem formativnem obdobju.

Ko gre za zlorabo otroka, Alice Miller terja rušenje zidu molka. "Molk je lahko tudi zlato," pravita avtorja eseja (str. 159), ki se bojita, da bi spodbujeni s pravičnim pisanjem Millerjeve prenačljeno "planili čez mejo še neznanega" (str. 158), in opozarjata na mnoge katastrofalne posledice družbenih intervencij v moteno družino. Molk lahko tudi ni zlato, bi rad odvrnil; prepričan sem, da mi Možina in Stritih ne bi oporekala. Država nikoli ne intervenira "ravno prav". Če ne intervenira dovolj odločno, bo poslušala očitke, ko bo zlorabljeni otrok v zasebnosti doma podlegel poškodbam. Če bo intervenirala prepogosto, bo poslušala očitke, da izvaja vojno nasproti družini. Toda samo, če bo posredovala nespametno, prenačljeno in neodgovorno, ne da bi za to imela potrebno znanje, občutljivost in materialno opremo, bo morala poslušati tudi očitke, da so posledice katastrofalne. Molk ne more biti odgovor; treba je iskati pametne načine za zavarovanje ogroženega otroka in odpravljanje njegove prezravnosti v "idili" uničenega doma. Pa tudi če bi bil (saj smo tudi doslej nekako preživeli, kljub stoletnemu molku, kajne?), zdaj je že prepozno. Skrinjica je že odprta.

Šel v Musattijev inštitut v Ivreji, nato pa na univerzo v Firencah. Tam je proučeval gama gibanje, ki je kasneje postalo psihološka "klasika".

ODŠEL JE POSLEDNJI GESTALTIST

Vid Pečjak, Tatjana Lamovec

Marca tega leta je umrl znani tržaški psiholog in profesor na univerzah v Trstu in Milanu Gaetano Kanizsa. Zgodovina se ga bo spominjala kot "poslednjega (velikega) gestaltista", pripadnika psihološke šole, ki je v temeljih zamajala mnoga psihološka pojmovanja, čeprav je po nekaj desetletjih kot šola postopoma odmrila. Vendar je pustila močne sledove: vplivala je na kognitivno, humanistično in fenomenološko psihologijo, na Piagetovo razvojno psihologijo, na nekatere sodobne smeri behaviorizma, na gestalt terapijo in še mnoge druge psihološke smeri in šole.

Čeprav se je gestalt psihologija rodila in razvijala v Avstriji (Gradcu) in Nemčiji (Berlinu in Frankfurtu), je zgodaj prodrla tudi v Italijo (italijanska veja gestaltizma). Njen spodbudnik je bil Vittorio Benussi, ki je bil na začetku stoletja profesor na univerzi v Gradcu, kjer je bil sodelavec predhodnika gestaltistov Ehrenfelsa. Benussi, ki sicer še ni bil pravi gestaltist, je prenesel gestaltistične ideje v Padovo, kjer se je zanje navdušil Cesare Musatti, začetnik italijanske šole gestaltizma. Njegova študenta sta bila dva znana italijanska psihologa, Tržačana Fabio Metelli in Gaetano Kanizsa. Slednji je prenesel gestalt psihologijo v Trst. Po zaslugi Kanizse je gestaltizem v Trstu cvetel še dolgo potem, ko ga na svetu kot posebne šole ni bilo več.

Gaetano Kanizsa je bil tudi po krvi kozmopolit. Rodil se je v Trstu leta 1913, njegov oče je bil madžarski Žid iz Zrenjanina, njegova mati pa Slovenka iz Bovca. Filozofijo in psihologijo je študiral v Padovi, v doktoratu leta 1939 je proučeval eidsko predstavljalost (ena od značilnih gestaltističnih tem). Zaradi židovskega porekla ni mogel poučevati v Trstu, zato se je umaknil v Rim in delal v psihološkem inštitutu pri psihologu Meschieriju. V tem času je proučeval zaznavanje s pomočjo takrat nove, tahistoskopke tehnike (ki je bila zelo priljubljena pri nemških gestaltistih). Po koncu vojne je odšel v Musattijev inštitut v Ivreji, nato pa na univerzo v Firencah. Tam je proučeval gama gibanje, ki je kasneje postalo psihološka "klasika".

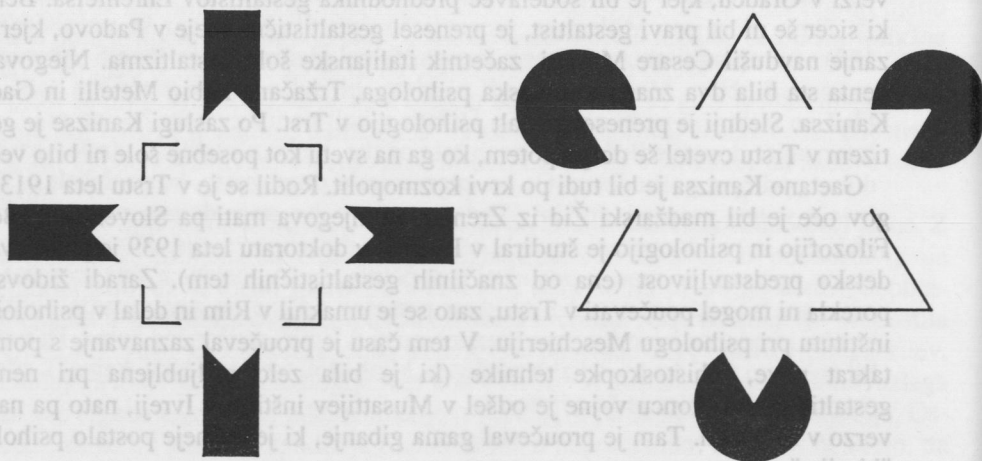
Leta 1953 je prišel na univerzo v Trstu, kjer do tedaj niso imeli posebne psihologije. V novoustanovljenem psihološkem inštitutu je proučeval spreminjanje fenomenoloških kvalitete barv zaradi različnih figuralnih dejavnikov, kromatične kontraste, fenomensko transparentnost, geometrične iluzije idr. probleme zaznavanja. V zadnjih desetletjih je poučeval psihologijo tudi na univerzi v Milanu, toda tržaški inštitut je ostal njegova matična institucija. Leta 1988 se je upokojil.

Pokojni Kanizsa je imel mnoge stike s slovenskimi psihologi in oddelkom za psihologijo v Ljubljani. Leta 1971 je na 4. kongresu jugoslovanskih psihologov na Bledu predstavil poslušalcem italijansko in še posebej tržaško psihologijo. Na njegovo povabilo so nekajkrat prišli na tržaško univerzo slovenski psihologi, leta 1978 pa je v sklopu simpozija, ki sta ga priredili ljubljanska in tržaška univerza v Ljubljani, govoril o svojih odkritjih na področju zaznavanja.

Gaetano Kanizsa ni bil zgolj nadaljevalec gestaltistične tradicije, ampak je vnesel v gestalt teorijo nekaj izvirnih idej. Po klasični gestalt psihologiji so psihični fenomeni imanentni organizmu, zato ni čudno, da so mu očitali subjektivizem in nativizem. Kanizsa je priznaval tudi vpliv izkušenj, predvsem pa strukturne dejavnike samega gradiva; s tem se je delno približal objektivizmu (čeprav nikakor ne v smislu teorije odražanja). Paolo Regrenzi in Paolo Bozzi (1979) sta njegov vidik ilustrirala z naslednjim primerom: "Medtem ko se večina psihologov strinja, da je določen predmet rdeč, ker ga 27 od 30 ljudi imenuje rdeč, pa je na podlagi pojavov, ki jih proučuje Kanizsa, mogoče reči, da 27 od 30 ljudi imenuje predmet rdeč, ker je rdeč."

Posebno zanimivi so njegovi eksperimenti, s katerimi je v šestdesetih letih proučeval "amodalno dopolnitev" oziroma zaznavanje likov z manjkajočim delom, do česar pa pride šele po določeni stopnji dopolnjevanja. Kanizsova razlaga nas spominja na "princip minimuma", kot ga je formuliral eden od očetov gestaltizma, Kurt Koffka.

V sedemdesetih letih se je Kanizsa lotil eksperimentov "modalne dopolnitve", na primer zaznavanje trikotnika ali kvadrata z manjkajočimi stranicami. Pojav je razložil z mnogimi elementi zaznavnega polja (na primer stabilnostjo in ravnotežjem). Njegova razprava "Triangle", ki je izšla v *Scientific American*, je bila ena od najbolj citiranih del ob koncu sedemdesetih let.

V zadnjem desetletju se je Kanizsa ukvarjal tudi z mišljenjem. Po njegovem mnenju klasična gestalt psihologija ne razlikuje dovolj med obojimi procesi. To je dokajšnje odstopanje od rigidnega gestaltizma in do tega je prišel na podlagi eksperimentov nekaterih svojih mlajših sodelavcev, kar dokazuje njegovo miselno širino in odprtost. V zadnjih letih je razlikoval dve vrsti kognitivnih procesov: primarne (percepcija) in sekundarne (višji spoznavni procesi), kot so na primer prepoznavanje, kategorizacija in pripisovanje pomena. S tem je Kanizsa zblížal klasično gestalt teorijo s sodobnim kognitivizmom in obenem poudaril nekatere razlike.

Kanizsovi prispevki so zbrani v več knjigah, med najpomembnejše in najpopolnejše sodi knjiga "Organization in vision" s podnaslovom "Essays on gestalt perception" (Praeger 1979). Knjiga je prevedena celo v japonščino. Kanizsa je bil in ostal eden od najpomembnejših raziskovalcev vizualne percepcije.

Kanizsa je bil eden od pionirjev italijanske psihologije (morda primerljiv z vlogo Rostoharja pri nas). Leta 1973 je z nekaterimi sodelavci ustanovil prvo italijansko revijo za psihologijo (*Giornale italiano di psicologia*). Organiziral je številna srečanja italijanskih psihologov in mednarodna srečanja. Zadnjikrat je nastopil pred tremi leti v Trstu na srečanju psihologov regije Alpe-Adrija, kjer je predstavil svoje nove poglede na človekovo spoznavanje.

Pri nas je manj znano, da je bil Kanizsa tudi slikar. Slikati naj bi začel slučajno pred 15 leti, sprva različne strukture v obliki različno grupiranih točk. Pravijo, da imajo mnogi veliki znanstveniki umetniške konjičke. Gestalt psihologu, ki se ukvarja s percepcijo, pač najbolj ustreza likovna umetnost. Vendar Kanizsa ni bil slab slikar; dobil je številna priznanja in imel številne razstave, poleg drugega je razstavljal na beneškem bienalu.

Smrt je prišla takorekoč sredi njegovega znanstvenega in umetniškega dela.

naslovu pa povzetek v obsegu 100 do 150 besed. Povzetek mora biti napisan v angleškem jeziku (izjemoma v kakem drugem svetovnih jezikov). Tabele morajo biti vključene v rokopis, za slike pa je treba v rokopisu označiti približno mesto, kjer naj bodo vstavljene (npr. z oznako Slika 1; ali Vstavi sliko 1). Slike same je treba oddati vsako na ločenem listu kvalitetnega belega papirja. Slike morajo biti izdelane brezhibno (s tušem), v poštev prihajajo tudi slike, izdelane z risalnimi računalniškimi programi, vendar morajo biti natisnane z laserskim tiskalnikom. Enako kvaliteto mora biti napisan tudi tekst k sliki. Na zadnji strani lista s sliko je treba napisati zaporedno številko slike in priimek avtorja. Istih podatkov (rezultatov) se ne sme navajati dvakrat, npr. hkrati v tabeli in na sliki. Vse tabele in slike morajo imeti zaporedne številke (arabske), naslov, po potrebi tudi legendo. Literaturo je treba citirati po harvardskem sistemu: npr. Pečjak (1988) ali (Pečjak, 1988). Kadar se citira več avtorjev, jih je treba navajati po časovnem zaporedju od starejših do novejših, znotraj iste letnice pa po abecednem redu. Kadar se citira več del istega avtorja v istem letu, je treba letnicam dodati malo črko po abecednem redu, npr. (Eysenck, 1968a, 1968b). V seznamu literature je treba nevesti po abecednem redu vse citirane avtorje (in samo nje), celotna oznaka literature pa mora biti v skladu s sistemom APA:

BOYLE, G.A. (1987). The role of intrapersonal psychological variables in academic school learning. *Journal of School Psychology*, 25 (4), 389-392. (za članek v reviji)

THOMPSON, R.F. (1975). *Introduction to physiological psychology*. New York, Harper & Row Publishers. (za knjigo)

NAVODILO ZA OBJAVLJANJE PRISPEVKOV

KAJ SE OBJAVLJA?

Psihološka obzorja objavljajo izvirne znanstveno raziskovalne in teoretične prispevke (empirične raziskave, teoretične razprave, teoretske preglede), strokovne prispevke, prevode pomembnih člankov in tekstov, ocene prikaze domačih in tujih del, strokovne novice in aktualnosti. Vsebina prispevkov mora biti s področja psihologije in njenih mejnih interdisciplinarnih področij. Znanstveni in strokovni prispevki morajo biti pisani v jedrnatem, razumljivem, logično jasnem in jezikovno ustreznem slogu. Empirične raziskave naj bodo razčlenjene na običajni način (teoretični uvod, opis metode, prikaz rezultatov in diskusija z zaključki). Prispevki po pravilu ne smejo biti daljši kot 16 strani (ena avtorska pola). Prispevki so lahko napisani v slovenskem ali angleškem jeziku (izjemoma še v kakem drugem svetovnih jezikov).

KAKŠEN NAJ BO ROKOPIS?

Rokopis mora biti oddan v dvojniku. Natipkan ali natiskan mora biti s tiskalnikom z različnimi naslovi, robovi in označenimi (numeriranimi) stranmi. <lanek naj ne vsebuje opomb (fusnot). Besedilo mora biti napisano z dvojnim razmakom. Ime in priimek avtorja z naslovom in navedbo ustanove je treba poslati na posebnem listu (priporočljivo je dodati tudi ključne besede, ki opredeljujejo raziskovalno vsebino). Prva stran prispevka naj vsebuje naslov (brez imena in naslova avtorjev!), po naslovu pa povzetek v obsegu 100 do 150 besed. Povzetek mora biti napisan v angleškem jeziku (izjemoma v kakem drugem svetovnih jezikov). Tabele morajo biti vključene v rokopis, za slike pa je treba v rokopisu označiti približno mesto, kjer naj bodo vstavljene (npr. z oznako Slika 1, ali Vstavi sliko 1). Slike same je treba oddati vsako na ločenem listu kvalitetnega belega papirja. Slike morajo biti izdelane brezhibno (s tušem), v poštev prihajajo tudi slike, izdelane z risalnimi računalniškimi programi, vendar morajo biti natiskane z laserskim tiskalnikom. Enako kvalitetno mora biti napisan tudi tekst k sliki. Na zadnji strani lista s sliko je treba napisati zaporedno številko slike in priimek avtorja. Istih podatkov (rezultatov) se ne sme navajati dvakrat, npr. hkrati v tabeli in na sliki. Vse tabele in slike morajo imeti zaporedne številke (arabske), naslov, po potrebi tudi legendo. Literaturo je treba citirati po harvardskem sistemu: npr. Pečjak (1988) ali (Pečjak, 1988). Kadar se citira več avtorjev, jih je treba navajati po časovnem zaporedju od starejših do novejših, znotraj iste letnice pa po abecednem redu. Kadar se citira več del istega avtorja v istem letu, je treba letnicam dodati malo črko po abecednem redu, npr. (Eysenck, 1968a, 1968b). V seznamu literature je treba nevesti po abecednem redu vse citirane avtorje (in samo nje), celotna oznaka literature pa mora biti v skladu s sistemom APA:

BOYLE, G.A. (1987). The role of intrapersonal psychological variables in academic school learning. *Journal of School Psychology*, 25 (4), 389-392. (za članek v reviji)

THOMPSON, R.F. (1975). *Introduction to physiological psychology*. New York, Harper & Row Publishers. (za knjigo)

MURPHY, G., SANTOS, J.F. & SOLLEY, C.M. (1975). Development and transfer of attentional habits. In H.J. VETTER & B.D. SMITH (Eds.) *Personality theory*. New York, Appleton-Century-Crofts, 576-585. (za prispevek v knjigi)

RAČUNALNIŠKO BESEDILO

Tisk revije se pripravlja s pomočjo računalnika, zato je potrebno oddati tudi verzijo besedila prispevka na disketi. Besedilo je lahko napisano v enem naslednjih standardnih besedilnih procesorjev: WordStar, WordPerfect, Word, Multimate, Displaywrite ali podobnim. Tekstovno datoteko je treba primerno označiti (npr. s priimkom avtorja - eventualno skrajšanim). Na disketi je treba posebej označiti uporabljeni besedilni procesor in njegovo verzijo (npr. WordStar 6.0). Poleg osnovne verzije besedila je treba **OBVEZNO** oddati na disketi tudi verzijo, ki je konvertirana v ASCII-DOS format. Diskete bodo vrnjene avtorjem.

Računalniško prirejene slike naj bodo dodane v posebnih datotekah, morajo pa biti v obliki vektorskih formatov LOTUS-.PIC, HPGL, PostScript ali pa v obliki HG-.CHT, INSET-.PIX, PC-Paintbrush. Najprimerneje je, da se vsaka slikovna datoteka označi z zaporedno številko in ustrezno ekstenzijo.

POŠILJANJE ROKOPISOV

Rokopise je treba poslati na naslov uredništva revije. Avtor se s pošiljanjem rokopisa obvezuje, da rokopis ni bil objavljen na drugem mestu. Rokopisi se ne vračajo. Vsi prispevki so recenzirani s strani dveh recenzentov (slepa recenzija), o objavi pa odloča uredniški odbor po sprejetju ocen.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Horizons of Psychology (Psihološka obzorja) publishes original scientific empirical papers, theoretical contributions or reviews, professional contributions, news and actualities, translations of prominent articles or other texts, and reviews of books. Other relevant contributions could be also added.

The content of contributions should concentrate on topics from psychology and related interdisciplinary fields. The style of contributions must be scientifically articulated, parsimonious, clear, intelligible and logical. Empirical reports should be formally divided into logical units including theoretical introduction, method, results and discussion with concluding statements and implications. As a rule, the extent of the paper must be limited to the maximum of 16 typewritten pages.

Manuscript should be submitted in duplicate, one-sided, double spaced with wide margins (about 60 signs in line). Pages must be numbered, and footnotes should be avoided. Titles of the paper, the author's name, the professional affiliation, the address for correspondence and key words which best define the field of research, should be sent on a separate sheet. The first page of the paper should contain only

the title (without the names and addresses of authors), followed by the abstract of 100 to 150 words. The abstract should be written in English (only exceptionally in some other world language). The tables should be included normally into the text of manuscript, and the approximate positions of the figures should be clearly marked in the text (for example with indication: Insert Figure 1 about here). The figures must be laser printed or drawn faultlessly with Indian ink on separate sheets of stiff white paper. Any text on the figure must be also written in Indian ink or laser printed. At the back of each figure, the number of the figure and the author's name should be written in pencil. The same set of data (results) must not be simultaneously presented by a table and a figure. All figures and tables should be numbered. They must also include the title explaining the content and the legend if needed.

Literature in the text is quoted by giving the name of the author, the year of publication (according to the Harvard system) e.g. Pečjak (1988) or (Pečjak, 1988). When more authors are quoted in the text they should be listed chronologically from earlier to later years and within the same year alphabetically. List of references should quote the names of all authors mentioned in the text alphabetically, following the APA-style:

BOYLE, G.A. (1987). The role of intrapersonal psychological variables in academic school learning. *Journal of School Psychology*, 25 (4), 389-392. (for the paper in the journal)

THOMPSON, R.F. (1975). *Introduction to physiological psychology*. New York, Harper & Row Publishers. (for the book)

MURPHY, G., SANTOS, J.F. & SOLLEY, C.M. (1975). Development and transfer of attentional habits. In H.J. VETTER & B.D. SMITH (Eds.) *Personality theory*. New York, Appleton-Century-Crofts, 576-585. (for the contribution in the readings)

The text of the journal is computer processed. The authors are recommended to submit also two versions of the text saved on flexible disc. The first version should be written by one of the standard text-processors: WordStar, WordPerfect, Word, Multimate, Displaywrite or similar. The second version must be a ASCII-DOS converted copy of the first. The disc must contain the information concerning the text-processor and the version number which has been used (e.g. WordStar 6.0). Discs will be returned to the authors.

The figures in software form should be prepared in separate files (acceptable formats are LOTUS-.PIC, HPGL, PostScript, HG-.CHT, INSET-.PIX, PC-Paintbrush) and should be named by serial number (e.g. Fig01.pic).

Manuscripts and discs should be sent to the address of the Editorial Board of the journal. With submission of the manuscript, the authors accept the obligation that the paper will not be published anywhere else. Manuscripts will not be returned. All contributions will be anonymously reviewed by two reviewers (double blind review). The Editorial Board decides on the publication after receiving the reviewer's opinions.

